KGB: HEMMELIG TJENESTE MED 500 000 ANSATTE

ILLUSTRERT VITENSKAP

Historie

2525

MARK TWAIN:

ELVEBÅT-KAPTEINEN

Med to setninger satte han verden på plass.

1776: Amerikanerne avsatte den engelske kongen

DE BUTTE GUDINNENE

Forskerne har funnet 200 venus-figurer som er forbløffende like.

historienet.no

HISTORIE/VITENSKAP | BC | 588 | 010 | Kr. 109,95

7 023062 105882 56010

Mary Ann Nichols (43)
Annie Chapman (47)
Elizabeth Stride (44)
Catherine Eddowes (46)
Mary Jane Kelly (25)

Jack the Rippers GLEMTE OFRE

De døde fra Whitechapel: I 1888 skapte en rekke drap redsel i London. Gjerningsmannens skånselløshet gjorde ham verdensberømt som Jack the Ripper – hans ofre ble betraktet som «falne kvinner» som ikke fortjente å bli husket.

Innhold nr. 10

5 **Skriv til oss**

6 **Nyheter**

10 **Øyeblikket:** Valg i Polen, 1957.

12 **Seriemorderen** Jack the Ripper ble berømt, mens hans ofre ble glemt.

20 **Som Mark Twain alltid sa:** «Hva ville menn være uten kvinner? Sjeldne, meget sjeldne».

24 **Lus i vinen:** I 1860-årene døde Europas vinstokker en etter en.

26 **Vold i vikingekteskapet**

30 **Nazistenes Nürnberg:** En gang i året inntok Hitler middelalderbyen med marsjer og flammende taler.

36 **En ukrainsk elvedal** er stedet hvor Europas språk ble til.

TEMA

Den amerikanske revolusjonen

40 **Opptakten:** Harmen over de engelske skatteoppkreverne vokste i Nord-Amerika.

44 **Gnisten:** Britene forsøkte iherdig å unngå krig, men i 1775 løsnet et vådeskudd.

52 **Fransk hjelp:** Kolonistenes berømte snikskyttere kunne ikke klare krigen alene.

56 **Venusfigurer:** Forskerne har funnet 200 tykkmagede, storbarmede kvinneavbildninger fra steinalderen.

60 **KGB:** Etterretningstjenesten ble en stat i sovjetstaten.

64 **Mistet inntekt:** Indianere fremsetter milliardkrav til den kanadiske staten.

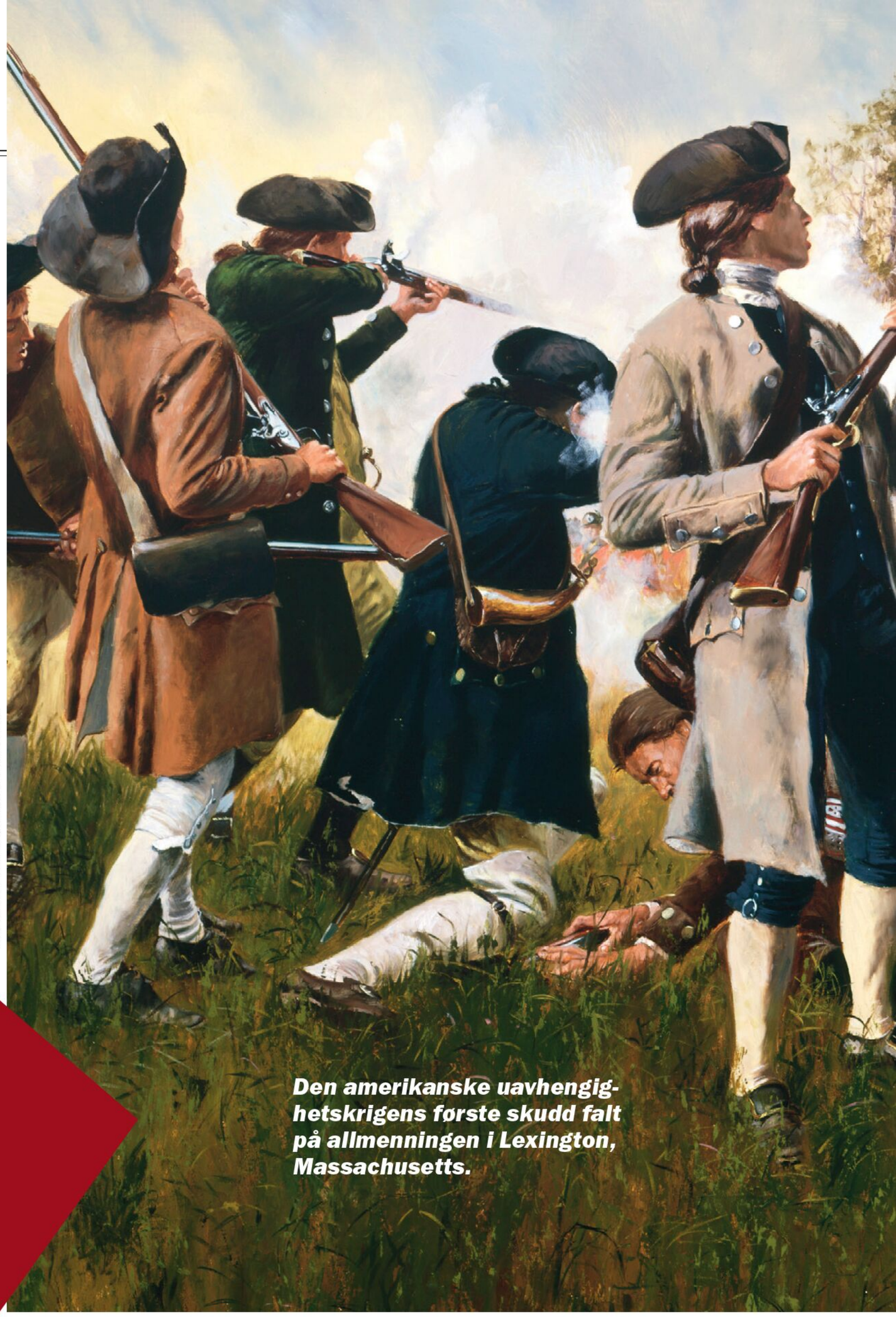
66 **Spør HISTORIE:** Hvor lenge ble vikingene i Nord-Amerika, og kjente folk i oldtiden til dinosaurer?

70 **Øyeblikket:** Falsk alarm, 1938.

72 **Nyheter**

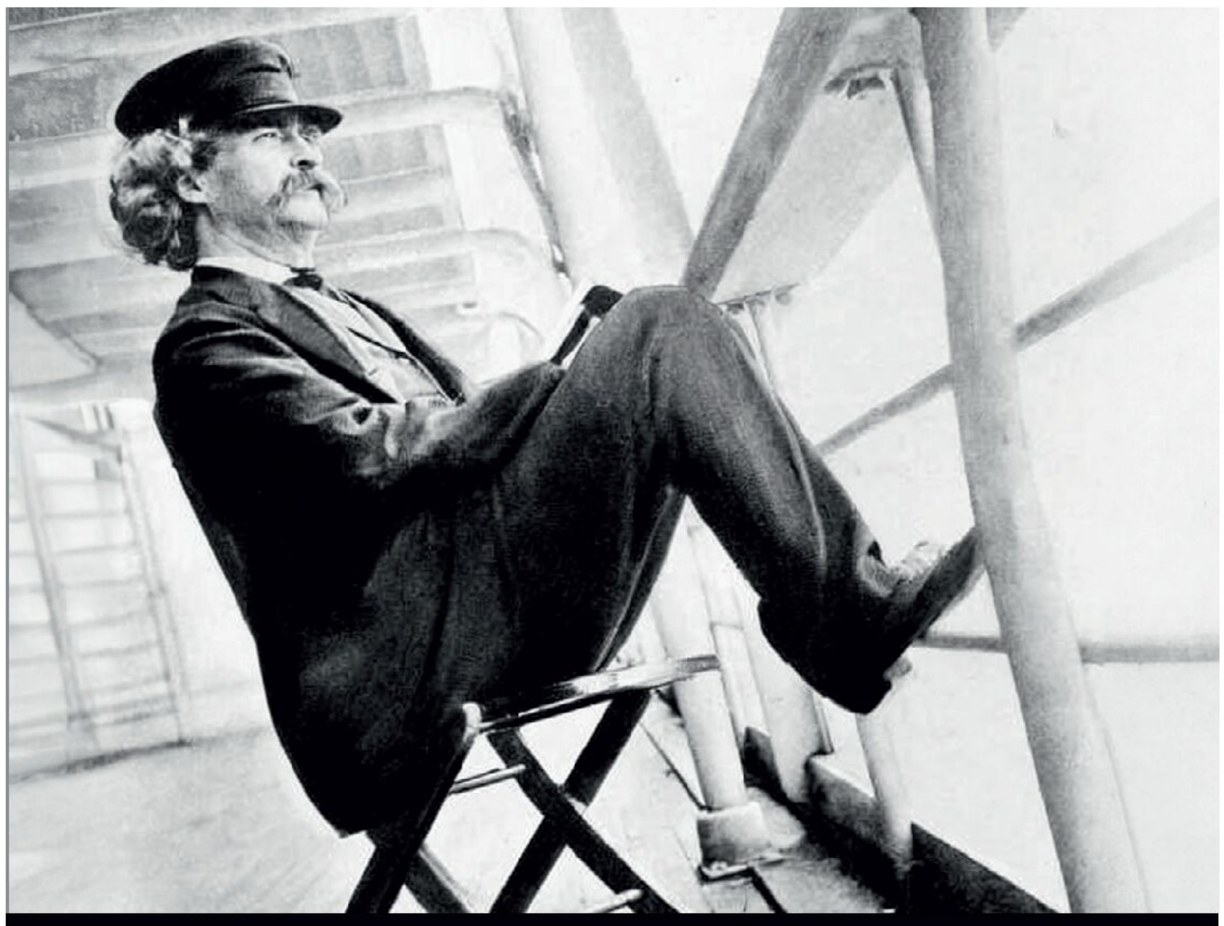
77 **Quiz** om historisk øl, vin og sprit.

80 **Forunderlig fortid:** Nederlandsk bok om anatomi ga japanske leger et sjokk.

U.S. NATIONAL GUARD/WIKIMEDIA COMMONS

Den amerikanske uavhengighetskrigens første skudd falt på allmenningen i Lexington, Massachusetts.

FORSIDEFOTOS: BRIDGEMAN IMAGES, DANIEL VALA/AI GENERATOR, WIKIMEDIA COMMONS

20 **Elvebåtfører Mark Twain ble verdens første stand-up-komiker.**

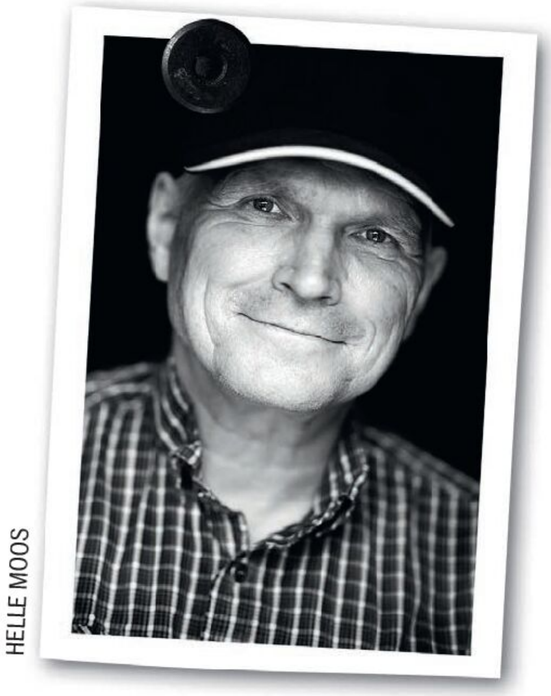
IMAGESELECT

24 | **I 1860-årene visnet Europas vinstokker. Årsaken var lus. Hvem kunne utrydde dem før all vinproduksjon gikk i stå?**

SHUTTERSTOCK

HELLE MOOS

Den første seriemorderen

Tittelen som historiens første seriemorder går trolig til den franske ridderen Gilles de Rais, som på 1400-tallet slo i hjel opp mot 200 fattige barn. Men han står likevel i skyggen av Jack the Ripper, som i 1888 drepte fem kvinner i London-bydelen Whitechapel.

Han ble aldri pågrepet, og spekulasjonene rundt hans identitet fortsetter den dag i dag.

Interessen for hans ofre er derimot minimal. Allerede i 1888 ble det sett skjevt på de fem kvinnene, som var prostituerte i den usleste kategori og betjente sine kunder på gaten. Når du leser artikkelen på side 12, vil du lære dem bedre å kjenne og innse at de ikke hadde noe annet valg enn å gå ut i mørket og møte Jack the Ripper.

Gilles de Rais kan du møte i HISTORIEs artikkelarkiv ved å skanne QR-koden her.

Torsten Weper,
Redaktør

Bli abonnent nå!

Bestill nå og få **3 utgaver av Costume** for kun **kr 99**

SPAR
kr 200

Norges største og mest rendyrkede motemagasin

Her finner du alltid de siste trendene og hotteste nyhetene fra catwalken. Costume er din personlige stylist og kombinerer dyr og billig mote på en inspirerende måte. Du finner også intervjuer med aktuelle designere, artister og andre spennende mennesker med tilknytning til mote og kultur. Costume holder posisjon som Norges ledende og største motemagasin.

Bestill tilbudet her:

COSTUME.NO/3UTG

Bonnier Publications International AS, Kundeservice, postboks 1188 Sentrum, 0107 OSLO, tlf. 23 06 87 00

Når nøyaktig ble Pompeii begravd?

Når vi på HISTORIE skriver om Pompeii, får vi ofte mail fra lesere som kjenner til arkeologenes debatt om dateringen av Vesuvs utbrudd, og at dateringen frem til nå ikke stemmer. Så hvorfor holder HISTORIE fast på dateringen?

Arkeologer har prøvd å fravriste Pompeii dens hemmeligheter i århundrer. Bildet viser utgravningene i byen rundt 1870.

GETTY/MUSEUM COLLECTION/PUBLIC DOMAIN

Den tradisjonelle dateringen av katastrofen i Pompeii stammer fra et brev skrevet av den romerske forfatteren Plinius den yngre, hvis onkel omkom under Vesuvs utbrudd. Nesten 30 år etter skrev han et brev om begivenhetene og daterte tragedien til *nonum kal. Septembres* – som tilsvarer 24. august.

Ordlyden i Plinius' brev stammer imidlertid fra en kopi skrevet i middelalderen, der kopisten kan ha gjort en feil. I en senere kopi står det f.eks. *November Calend* – som tilsvarer 1. november.

Kritikere av den tradisjonelle datoen peker på at det i Pompeiis aske er funnet bl.a. granatepler og valnøtter, som typisk høstes om høsten. I 2018 fant arkeologer dessuten en trekull-graffiti på en av byens vegger med datoen *XVI K Nov* – som tilsvarer 17. oktober. Graffitien har intet årstall, men kan altså være skrevet noen få dager før utbruddet. Den kan dog også stamme fra året før. Reelt sett beviser den omtalte graffiti altså intet.

Ettersom debatten fortsatt raser, og intet er bevist, holder store internasjonale oppslagsverk som britiske Britannica seg fortsatt til den tradisjonelle dateringen av katastrofen i Pompeii. Det gjør HISTORIE også – inntil den dagen arkeologene finner håndfaste bevis for en annen dato. Red.

Har andre religioner enn den kristne forfulgt hekser?

Takk for et godt og lærerikt blad. I Europa var det i middelalderen og starten av renessansen hekseforfølgelser og heksebrenninger. Har det samme eksistert i f.eks. muslimske land, eller er det bare i kristne land at disse forferdelige tingene skjedde? R.T. Rasmussen

Stort sett alle religioner og kulturer har gjennom historien straffet svart magi og hekseri. I kong Hammurabis babylonske lov fra 1700-tallet f.Kr. straffes «ond magi» f.eks. med døden. Også i oldtidens Egypt, Hellas og Romerriket ble svart magi straffet.

Islam har likeledes slått ned på svart magi – uten at det utviklet seg til massive forfølgelser som i den kristne verden. Kristendommens inngrep mot hekseri tok da også først for alvor fart på 1400-tallet. Årsaken var sannsynligvis at kirken pga. renessansens nye tanker og ideer fryktet å miste sin makt og derfor fant en felles fiende – hekser og svart magi. Red.

Den tidlige kristne kirken fordømte hekseforfølgelser. Det endret seg senere radikalt.

WELLCOME COLLECTION

Om kildehenvisninger

Jeg har begynt å lese deres artikler, som i og for seg er gode. Men en del av dem er overbrodert, og samtidig mangler det kildehenvisninger. Robert Højland

Historiebladet er et populærvitenskapelig blad, hvis misjon er å spre kunnskap om historiens dramaer og høydepunkter til et bredt publikum. Vi er med andre ord ikke en historiebok med kildenoter på alt. I våre artikler forsøker vi som regel å inkorporere kildehenvisninger i selve teksten. Hvis vi f.eks. siterer Winston Churchill, så skriver vi hvilken avis han er sitert i, samt når.

Det kan dog skje at vi grunnet manglende plass er nødt til å skjære bort kildedetaljer som disse. I så fall kan leseren kikke nederst i artikkelen. Her skriver vi under «Les mer» hvilken faglitteratur vi primært har støttet oss på. Med hensyn til det overbroderte språket, så er det noe vi – med vekslende hell – konstant jobber med å minimere. Red.

A. ACEDO GARCÍA & SCIENCE ADVANCES, D.W.W. & DAVID W. WHEATLEY

De mange perlene ble funnet i et gravkammer med levningene av 20 mennesker fra steinalderen.

Steinalderkvinner begravet i perler

I et 5000 år gammelt gravkammer har arkeologer funnet et rekordstort antall perler. De utgjorde en gang kjoler som må ha blitt båret av noen svært mektige kvinner.

ARKEOLOGI

Spanske forskere har gjort intet mindre enn det største arkeologiske funnet av perler noensinne.

Perlene lå skjult i et gravkammer ved Tholos de Montelirio i Sevilla, som var i bruk mellom 2875 og 2635 f.Kr.

Funn av perler er ikke uvanlig i området, men ingenting kan måle seg med den enorme mengden som arkeologene nå har avdekket.

De fleste av perlene ble funnet i et kammer der 20 personer var gravlagt. Man lyktes i å identifisere femten kvinner, mens kjønnet til de resterende fem personene ikke kunne fastslås.

Perlene ble gravd ut i store blokker og fraktet til det arkeologiske museet i Sevilla, der de ble renset og veid.

Mer enn 11 kg perler ble fraktet til museet, men ikke alle perlene kunne fjernes fra stedet, så forskerteamet anslår den endelige vekten til å være mellom 13 og 15 kg, eller over 270 000 perler.

De aller fleste av perlene er laget av skjell. Forskerne anslår at det ville ha tatt 10 personer som jobbet 8 timer om dagen til sammen 206 dager for å produsere samlingen. Dette fremgår av studien, som er publisert i det vitenskapelige tidsskriftet Science Advances. Tidsestimatet inkluderer ikke det store arbeidet med å hente opp skjellene.

Forskerne kom frem til estimatet ved å prøve å lage perlene selv ved hjelp av fortidens metoder.

Selv om det tok dem i gjennomsnitt 55 minutter å lage en perle, anslår de at mennesker med langt mer erfaring i steinalderen kunne gjøre det på 11 minutter.

Forskerne mener uansett at kvinnene som ble begravd i perleklærne, var høyt verdsatt i samfunnet.

«Vi tror at perlene utgjorde seremonielle klær som ble båret av høytstående kvinner», sier Leonardo García, professor i forhistorie ved universitetet i Sevilla, til CNN. **ma**

Forskerteamet anslår at det ligger over 270 000 perler i hulen.

Mosaikk forbløffer arkeologene

Selv om arkeologene har gravd ut både en vinpresse og et lagerhus fra antikken, er det en bestemt kristen mosaikk som virkelig begeistrer dem.

VIKINGER

«Velsignet være du når du kommer hjem, og velsignet være du når du går ut.»

Slik lyder den tidlige kristne inskripsjonen på en mosaikk som utgjør rammen rundt et helt spesielt funn i Israel.

I byen Kiryat Gat har arkeologer i flere år gravd ut en gammel bydel, noe som har ført til mange funn fra områdets romerske fortid.

Det nyeste funnet er en mosaikk som trolig har prydet et kloster fra 400- eller 500-tallet e.Kr., da området var del av det østromerske riket.

Arkeologene fra de israelske antikvitetsmyndighetene (IAA) har funnet ruinene av i alt ti bygninger, deriblant en vinpresse og et lagerhus.

I en pressemelding på Facebook kaller de funnet for «det største og viktigste arkeologiske området som er funnet fra romerske og bysantinske perioder».

Forskere mener at området har vært bebodd kontinuerlig siden romerne tok kontroll over store deler av Midtøsten i det første århundret e.Kr. og frem til slutten av 600-tallet, da østromerne mistet kontrollen over det nåværende Israel.

Men det er særlig mosaikken som får israelske forskere til å juble. Kombinasjonen av bibeltekst og steder med svært små, presist plasserte *tesserae* (det romerske ordet for steinene i en mosaikk) gjør den helt spesiell.

«Mosaikken som er funnet i Kiryat Gat, er en av de mest unike som noensinne er funnet i Israel», sier Mark Avrahami, leder for kunstkonservering ved IAA, i pressemeldingen.

Han og de andre konservatorene skal etter planen flytte og restaurere mosaikken før den blir utstilt for publikum i Kiryat Gat.

sste

Mosaikkens inskripsjon er på gresk og stammer fra Femte Mosebok, kapittel 28.

EMIL ALADJEM/ISRAEL ANTIQUITIES AUTHORITY

REISE AKADEMIET

Vi hjelper deg med å oppdage fortiden...

Reiseakademiet i Fredrikstad benytter noen av Norges fremste kulturformidlere som reiseledere. Vi som jobber i selskapet har lang erfaring med å arrangere kulturreiser verden rundt, og tilrettelegger spennende temaer til reisemål fylt med historie.

Opplev Orknøyene og Shetland

12.-19. august 2025
For over 1.200 år siden kom de første nordmennene til Orknøyene og Shetland (Hjaltland). I vikingtid og middelalder var disse øyene under norsk jarlestyre.

Reiseleder: Søren Swensen

Bli med til Barcelona, opplev Gaudi, Picasso og Salvador Dali

15. - 18. september 2025
Bli med til Barcelona og oppleve Gaudís sprelske arkitektur, Picassos kubistiske malerier og Salvador Dalís surrealistisk univers

Reiseledere: Anita Reboledo

Istanbul - Der øst møter vest...

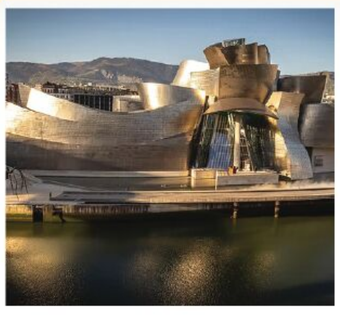

23. - 27. september 2025
Istanbuls 8500 år gamle historie har formet byen av tidens tann, fylt med oppturer og nedturer. Opplev det historiske Miklagard, Bysants, Konstantinopel og Istanbul

Reiseleder: Wiggo Andersen

Kunst- og kulturreise gjennom Baskerland til Bordeaux

16. - 21. oktober 2025
Vi besøker Guggenheim og grottene i Lascaux. Denne interessante kunst- og kulturreisen starter i Bilbao.

Reiseledere: Anita Reboledo og Ann-May Elstad

Opplev Oman - en reise gjennom kultur, natur og historie

15. - 22. november 2025
Velkommen til en opplevelsesrik reise til et land som er kjent for sin blendende skjønnhet, rike historie og gjestfrie kultur - tar deg med på en eventyrlig utforskning av bemerkelsesverdige destinasjoner.

Reiseleder: Carl Schiøtz Wibye

Møt høsten i Roma - Oppdag Romas hemmeligheter

30. oktober - 3. november 2025
Roma er full av spennende historier og hemmeligheter. Vi skal finne mange av dem, enten det nå handler om kirker, fontener, piazzaer, obelisker eller palasser.

Reiseleder: Hugo Flaten

REISE-AKADEMIET

REISEGARANTIFONDET RGF -rgf.no-

Postboks 17. 1629 Gamle Fredrikstad
Tlf. + 47 69 33 44 00 - post@reiseakademiet.no
www.reiseakademiet.no

Forskere oppdager gammel giftpil

Da forskere undersøkte en pil som felte en sørafrikansk antilope for 7000 år siden, fikk de seg litt av en overraskelse. Pilen var fylt med et svært avansert giftstoff.

STEINALDER

I 1983 fant arkeologer en lårbeinsknokkel fra en antilope i Kruger-hulen i Sør-Afrika. Undersøkelser viste at knokkelen var ca. 7000 år gammel og at tre pilspisser var fastkilt i hulrommet hvor margen engang befant seg.

Røntgenbilder viste noen mystiske avleiringer rundt pilspissene, men den dårlige bildekvaliteten gjorde det umulig å se hva materialet bestod av.

Forskerne la derfor lårbeinet i depot i Witwatersrand-universitetets arkeologiske institutt.

Men med de siste 40 års teknologiske utvikling i bagasjen besluttet forskerne på universitetet nylig å se nærmere på knokkelen. Først undersøkte de den med en såkalt mikro-CT-skanning, en metode som gjør det mulig å rekonstruere gjenstanden virtuelt i 3D.

Bildene i høy oppløsning fikk dem til å fatte mistanke om at avleiringene ikke var så uskyldige som de så ut. En kjemisk prøve bekreftet straks mistanken.

Materialet var rester av gift – til og med en særdeles avansert en.

Pilspissene var påført en blanding av tre forskjellige former for plantegift som til sammen utgjorde en dreipende cocktail.

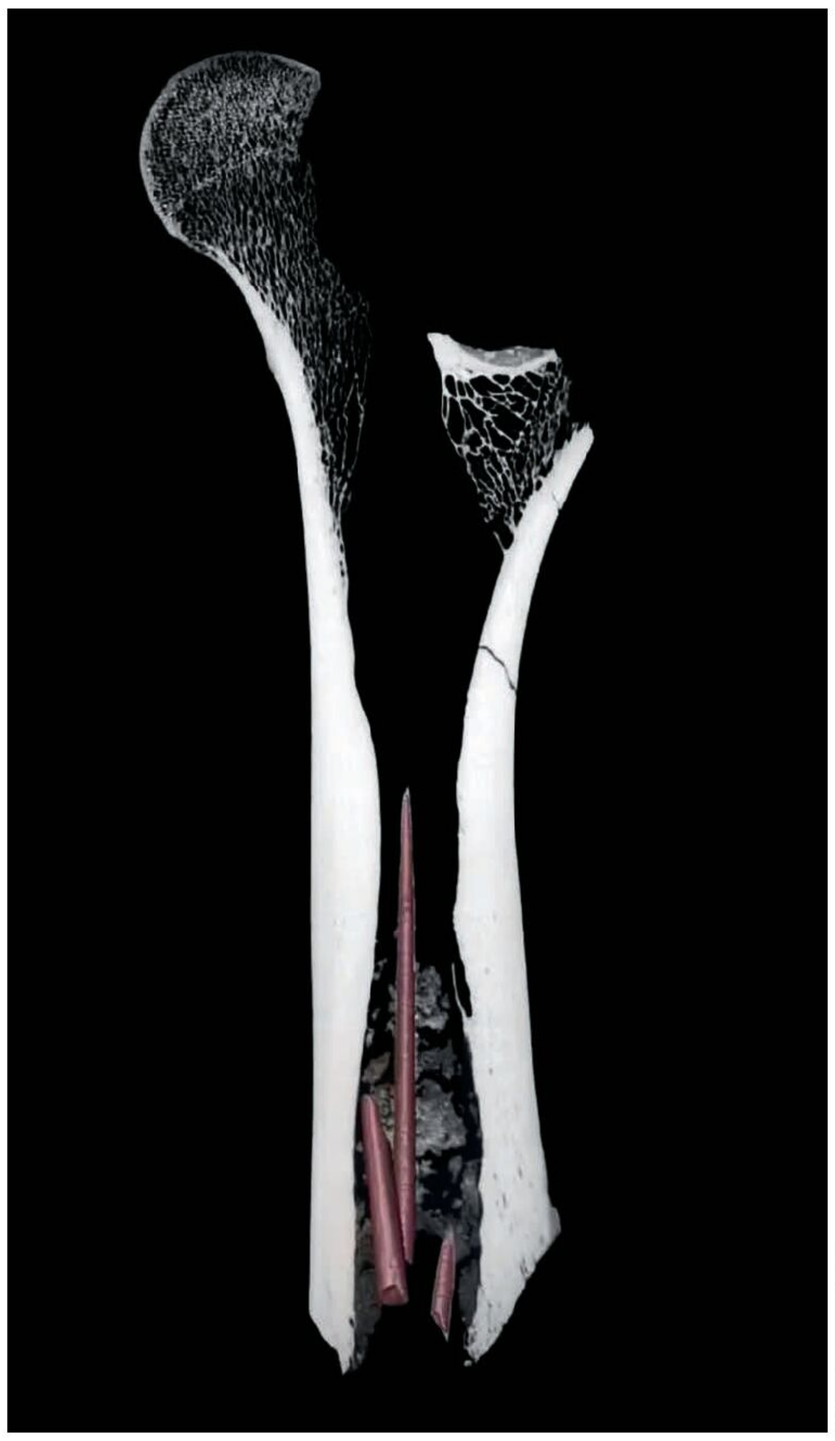
Oppdagelsen forbløffet forskerne.

At jegere brukte gift til å nedlegge bytte i steinalderen, har vært vel kjent. Men giftblandinger kjente forskerne bare til fra mye yngre funn.

Undersøkelser viste dessuten at giften var laget av planter som ikke fantes lokalt og som steinalderjegerne derfor må ha skaffet enten under reiser eller gjennom handel.

Å utvinne gift må dessuten ha krevd inngående kjennskap til plantene og deres egenskaper, fastslår forskerne.

Funnet viser derfor «et relativt sofistikert kjennskap til og forståelse av plante-farmakologi», konkluderer de i sin studie. **ec**

DR ALIÉNOR DUHAMEL

Pilen i i lårbeinsknokkelen var påført tre former for gift, blant annet digitoksin, et stoff som finnes i revebjelle og som forårsaker forstyrrelser i hjerterytmen.

Uhyggelig funn: Indianerfolk ofret gravid kvinne

For 1200 år siden ble en høygravid og lemlestet ung kvinne begravd i Sør-Amerika.

NORDAMERIKANSKE INDIANERE

I Ecuador har arkeologer gjort et grufullt funn. De mener at en høygravid kvinne tydeligvis har blitt ofret og lemlestet her.

Men graven er litt av et mysterium, for det var ikke vanlig med ofringer i området.

Graven er en av seks graver som arkeologene har funnet hos Manteño-indianerne.

Fra cirka 600 e.Kr. og tusen år fremover dominerte indianerfolket Ecuadors sørvestlige region. Gravene er funnet om lag seks kilometer fra kysten.

I graven fant arkeologene levningene av en kvinne som var mellom 17 og 20 år gammel da hun døde, antakelig rundt år 800 e.Kr.

Hun var også minst syv måneder gravid, ifølge den nye undersøkelsen.

Dødsårsaken var et slag mot hodet, trolig med en butt gjenstand. Deretter hadde man fjernet hennes venstre ben og begge hendene.

Den unge kvinnen var gravlagt med flere svært kostbare gravgaver, bl.a. måneformede smykker laget av skjell.

Rundt seg hadde hun tre obsidiankniver, en krabbeklo på magen og hjertemuslingskjell for øynene.

Muslingskjellene var ifølge forskernes dateringer allerede cirka 2000 år gamle da kvinnen ble gravlagt. De mener derfor at de har vært ekstremt verdifulle for indianerfolket.

«Den umenneskelige og maktesløse måten hun ble drept på, står i skarp kontrast til de dyrebare handelsvarene som graven var fylt med», sier undersøkelsens hovedforfatter, bioarkeolog Sara Juengst fra University of North Carolina, til Live Science.

Forskerne mener at den unge kvinnen sannsynligvis ble ofret for å blidgjøre gudene, selv om menneskeofringer ikke var vanlig blant Manteño-indianerne. **sste**

Enormt langhus funnet Norge

Huset er langt eldre enn vikingtiden og kan ha tilhørt en ukjent konge. Funnet kan bety at Norges historie må skrives om.

ARKIKON / KULTURHISTORISK MUSEUM / HANDOUT / NTB

Langhuset er 16 meter bredt – det er fire meter bredere enn det største langhuset fra vikingtiden som hittil er funnet og som stammer fra Lofoten.

ARKEOLOGI

Arkeologene har gjort et banebrytende funn utenfor Drammen, der de har gravd ut et langhus som overgår alle kjente strukturer fra Skandinavia i samme periode.

Bygningen var hele 16 meter bred, og det var ni meter mellom de bærende søylene.

Utgravningene fant sted sommeren 2023, men forskerne trodde først at huset var fra 1400-tallet på grunn av den store størrelsen.

Nå har imidlertid karbon-14-analyser avslørt at langhuset faktisk ble oppført på 200-tallet – og det kan peke mot en mektig og tidligere ukjent norsk kongemakt.

Arkeologene mener at det nyoppdagede langhuset kan ha fungert som en kongehall. I så fall vitner det om stor makt og rikdom i regionen.

Prosjektleder og førsteamanuensis ved Kulturhistorisk museum ved universitetet i Oslo, Jes Martens, sier til forskning.no:

«En bygning som er så eksepsjonell må ha representert noe helt spesielt. Det er synlig tegn på makt og stor rikdom.»

Martens understreker også at langhusene fra denne perioden som hittil er funnet, er mellom fem og sju meter brede. De kunne lett ha fått plass inne i langhuset fra Sem. Så stort er det. Hvis langhuset var en kongehall, betyr det også at norgeshistorien må skrives om.

Ifølge tradisjonen regnes Harald Hårfagre fra ca. 871-932 som Norges første konge. Men det nye funnet kan bety at det fantes en mektig kongemakt i landet nesten 700 år tidligere.

Det finnes historier om sterke nordiske kongedømmer i romertiden, men tradisjonelt har de blitt avfeid som myter.

Utgravningen er imidlertid langt fra fullført. Bare ca. 21 meter av husets lengde er avdekket, og langhusene var vanligvis to-tre ganger så lange som de var brede. Dessverre ligger den resterende delen under en vei og et jorde. Det har satt en foreløpig stopper for utgravningen. **Bue**

AI/HISTORIE & SARA JUENGST/UNC CHARLOTTE

Forskerne vet at kvinnen ble ofret i en periode da El Niño forårsaket store værforandringer i området, noe som førte til problemer med innhøstingen. Kvinnen kan ha blitt ofret i et forsøk på å få tilbake fruktbarheten.

FLERE NYHETER PÅ SIDE 72

PAGES FRANCOIS/GETTY IMAGES

ØYEBLIKKET

La velgerne tale

Trengselen i valglokalet er ikke påtrengende – selv om Polens statsleder, Gomułka, har lovet at han sammen med arbeiderklassen vil skape en ny sosialisme. 60 000 har meldt seg som kandidater til parlamentsvalget, men bare 700 har fått stille. Da valglokalene stenger, har 94,14 pst. angivelig stemt på kommunistpartiet.

Folkerepublikken Polen
20. januar 1957

20-1-57

Ripper er – ofrene ble

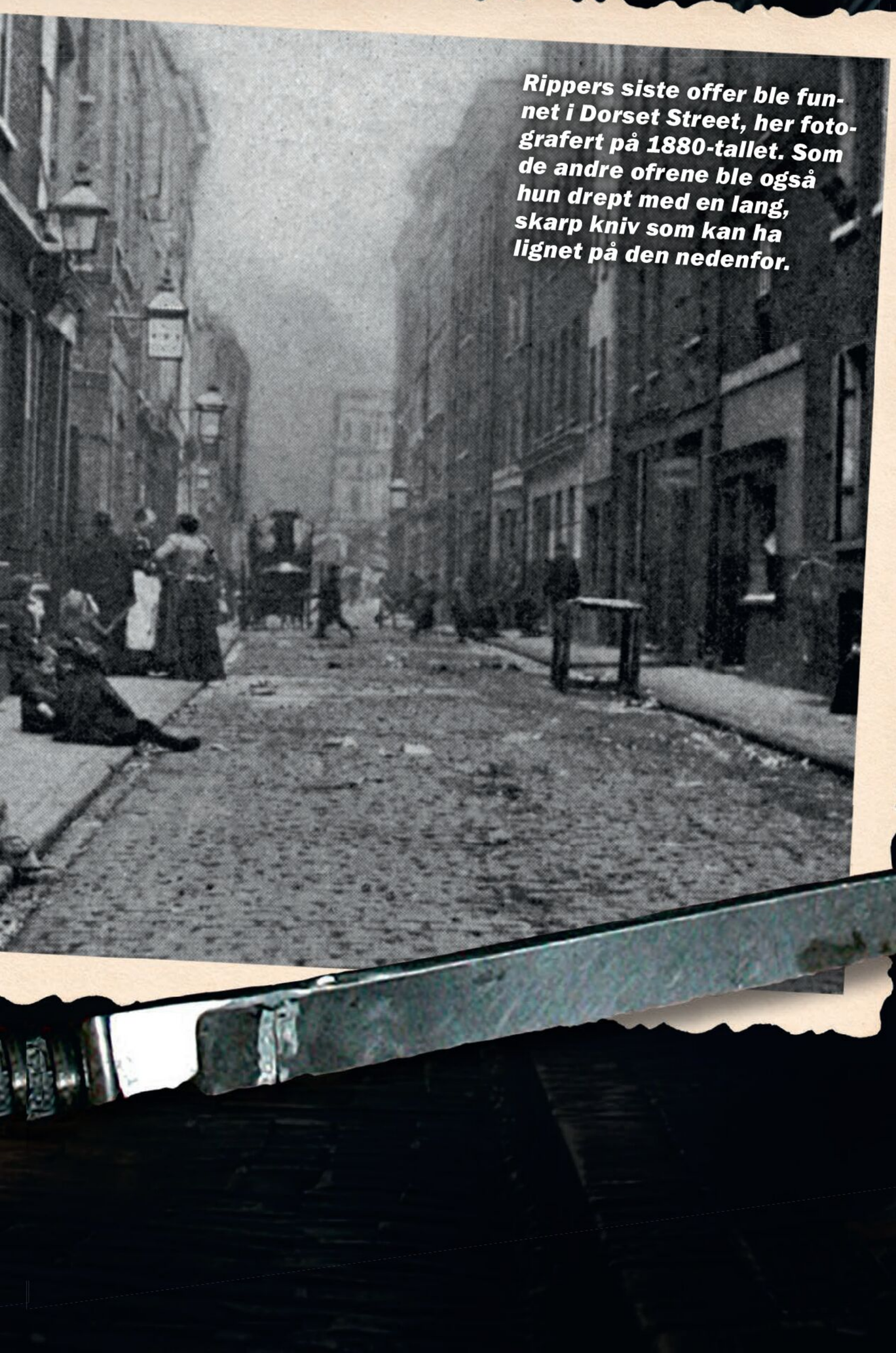
Alle Jack the Rippers ofre ble drept i London-slummen sent på natten. Illustrasjonen er AI-generert.

SHUTTERSTOCK AI

ADVARSEL!
Ubehagelig lesning

berømt glemt

Rippers siste offer ble funnet i Dorset Street, her fotografert på 1880-tallet. Som de andre ofrene ble også hun drept med en lang, skarp kniv som kan ha lignet på den nedenfor.

MARY EVANS/RITZAU SCANPIX. AKIRA SUEMORI/AP/RITZAU SCANPIX

I 1888 led fem kvinner en grusom skjebne i London. De ble offer for historiens best kjente seriemorder: Jack the Ripper. Alle kjenner historien om den bestialske morderen – men hvem var de uheldige ofrene hans?

AV TROELS USSING

De knuste øynene stirrer livløst på politilegen dr. Llewellyn idet lyset fra legens lommelykt treffer kvinnens kropp på fortauet i bydelen Whitechapel i London.

Etter en overfladisk undersøkelse konstaterer den 38 år gamle legen at kvinnen har fått halsen skåret over. Sliten meddeler han konklusjonen til de to politibetjentene som fant liket for et kvarter siden. Klokken er fire om morgenen den 31. august 1888, og Llewellyn vil heller gå hjem og legge seg enn å kaste bort tid på å granske en av Whitechapels mange triste eksistenser.

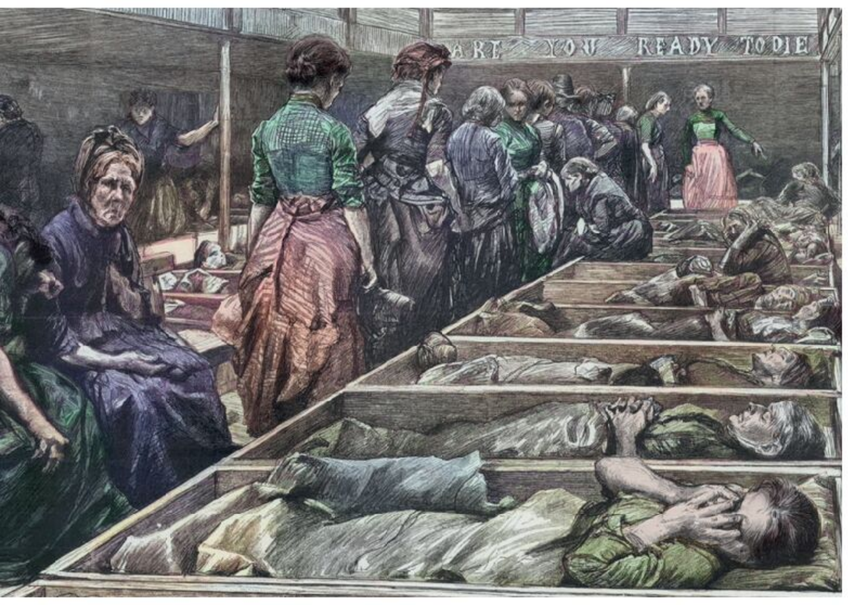
Hadde politilegen giddet å løfte opp kvinnens flanellskjørt, ville han ha sett at hun var sprettet opp fra bekkenet til brystbenet. Det er først på likhuset at man oppdager hvor bestialsk drapet er, og kvinnen blir identifisert som den 43 år gamle Mary Ann Nichols – en av bydelens lutfattige.

Mary Ann Nichols er Jack the Rippers første offer. På bare ti uker dreper viktoriatidens mest kjente seriemorder i alt fem av Whitechapels prostituerte, hvis historie de færreste har vært interessert i.

Mary Ann Nichols, Annie Chapman, Elizabeth Stride, Catherine Eddowes og Mary Jane Kelly vokste opp med drømmer, venner og familie, helt til skjebnen sendte dem til bunns i samfunnet – og derfra til Londons mest beryktede nabolag, der et uhyre ventet på dem. Her er historiene deres.

Nichols hadde lyse utsikter i livet

I de 70 dagene Jack the Ripper herjet i Whitechapels gater, skrev han en rekke brev til folk som famlet i blinde for å pågripe ham. I sitt første brev, som et nyhetsbyrå mottok 27. september 1888, forklarte drapsmannen hvem han var ute etter: ▶

BRIDGEMAN ART LIBRARY/RITZAU SCANPIX

På Frelsesarmeens herberger for hjemløse kunne de fattige leie en kisteseng for fire pence natten. Man fikk ofte en kopp te på kjøpet.

▶ «Jeg kan ikke fordra skjøger, og jeg holder ikke opp med å sprette dem opp før jeg blir tatt».

Whitechapel vrimlet av prostituerte, men ingen av Rippers fem ofre hadde forventet å ende opp som prostituert – aller minst Mary Ann Nichols, kjent som Polly blant familie og venner.

Polly ble født i 1845 og var et ønsket barn. Hun vokste opp i London sentrum sammen med sine arbeiderforeldre og to brødre. Hun bodde fortsatt der da hun en dag fikk øye på en kjekk kar som arbeidet på et trykkeri.

William Nichols, som var tre år eldre enn henne, var et godt parti som kunne sikre 18 år gamle Polly et anstendig liv, og noen måneder senere ordnet paret ekteskapspapirene. De fikk flere barn, og i 1876 flyttet familien inn i en fireromsleilighet i Sør-London. Men her tok Pollys trygge liv slutt for alltid.

William skal ha forelsket seg i parets ti år yngre nabo, og Polly druknet sine sorger i gin, også kjent som «Mother's Ruin» i viktoriatiden fordi mange mødre ble avhengig og forsømte barna sine. Slik gikk det også med Polly, som snart brukte det meste av sin tid på å drikke eller krangle med William. I 1882 ble paret separert, og William dro sin vei med barna deres.

Dermed sto Polly plutselig uten verken bolig eller inntekt. Hun var alene.

Endestasjon Whitechapel

Som så mange andre uten inntekt søkte Polly tilflukt i bydelen Whitechapel – Londons sosiale kloakk. Her gikk hun i flere år fra fattighus til fattighus der hjemløse kunne overnatte og få en matbit i bytte mot å arbeide på stedet.

Polly ble beskrevet som «en meget renslig kvinne», og som regel tjente hun til livets opphold med skurebørste og klut. Polly gjorde et så godt inntrykk på fattighuset Lambeth at bestyreren skaffet henne en stilling hos et ektepar våren 1888.

«Etter mannens død var det som om hun ga opp.»

Veninne om Annie Chapman.

«Herskapet er avholdsfolk og troende, så det skal nok gå bra», skrev Polly fornøyd til sin far med et inderlig håp om at hun nå kunne holde seg unna flasken.

Men trangen var for sterk. Etter to måneder stakk Polly av med tyvegods til en verdi av tre pund. Det brukte hun på sprit og herberger. Da pengene tok slutt, måtte hun gjøre som så mange andre fattige kvinner: selge kroppen.

Polly fant de fleste av kundene sine på puben The Frying Pan, der hun også satt når hun hadde penger. Hun tok med seg kundene sine til nærmeste mørke bakgate, der de hadde sex stående – med klærne på, bare skjørtene var trukket opp.

Om natten 31. august 1888 var Polly på jakt etter kunder så hun kunne betale for nattlosji i et av Whitechapels beryktede losjihus der fattige kunne leie en seng i små rom med opptil 20 andre gjester per rom.

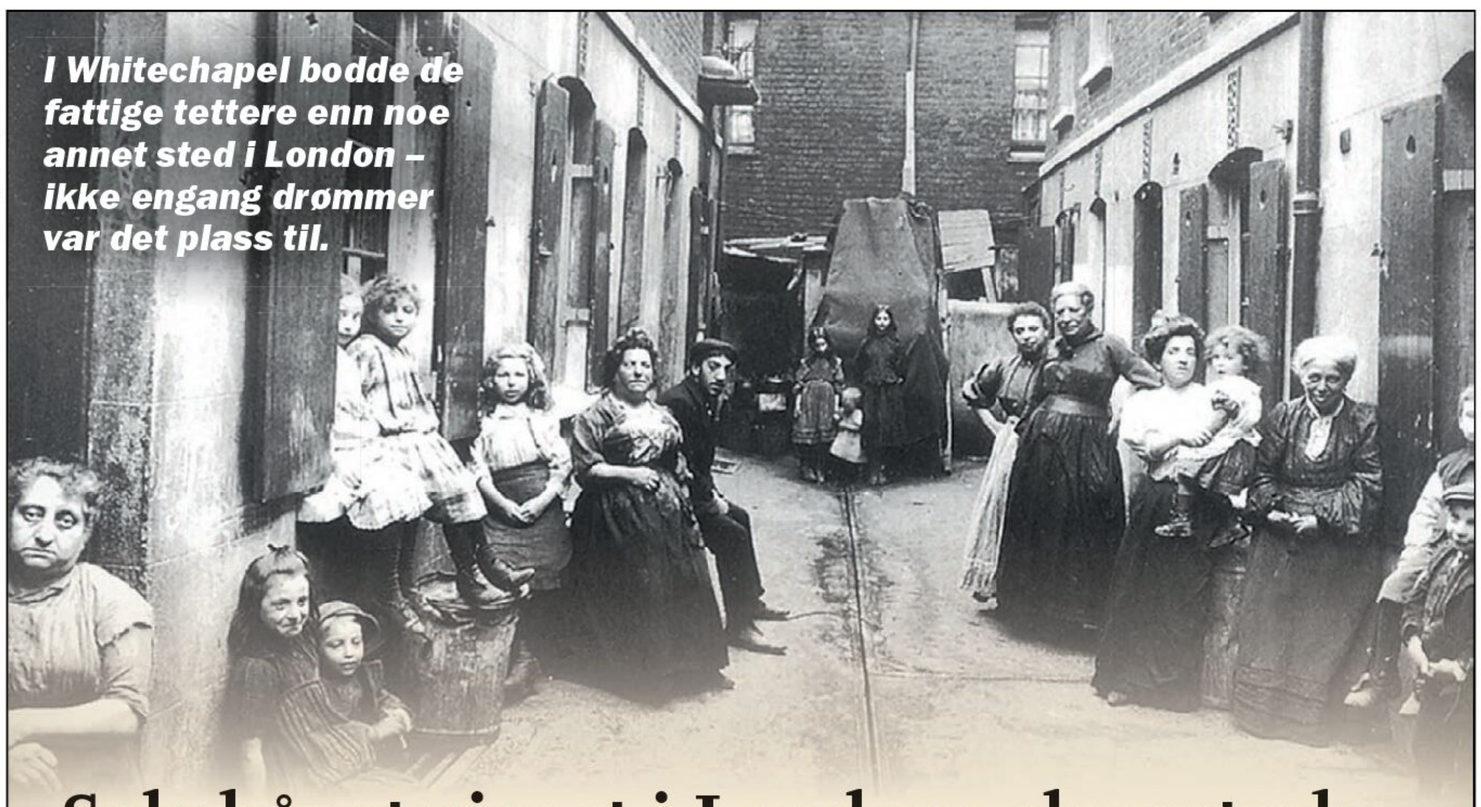
Under sin nattlige jakt på kunder støtte hun på en annen form for jeger – Jack the Ripper. Pollys kropp var fortsatt varm da hun ble funnet. Det eneste hun eide – en kam og et speil – hadde hun på seg.

«Nå har det endelig fått en trist slutt», konstaterte eksmannen hennes, William Nichols, som ikke hadde sett henne på tre år da han ble innkalt til likskuet.

Rippers andre offer

I motsetning til Mary Ann Nichols var Jack the Rippers andre offer omgitt av alkohol helt fra fødselen i 1841. Annie Chapmans foreldre var det viktorianerne kalte «vanedrankere» og hadde et stort forbruk av brennevin.

Til tross for dette klarte faren å passe

PICTORIAL PRESS LTD/ALAMY/IMAGESELECT

I Whitechapel bodde de fattige tettere enn noe annet sted i London – ikke engang drømmer var det plass til.

Selv håpet visnet i Londons slumstrøk

Whitechapel var Londons verste bydel. I de mørke og overbefolkede gatene vrimlet det av drukkenbolter, prostituerte og kriminelle.

I 1888 ble London omtalt som verdens rikeste by, men Whitechapel var likevel rene slummen. Her bodde det fire ganger så mange mennesker per kvadratkilometer som gjennomsnittet i London, og over 15 000 mennesker i området var uten fast jobb og bolig.

Mennene håpet å få en dagjobb på havnen eller torget, og kvinnene solgte fyrstikker eller kunstige blomster for å tjene de 4-8 pence det kostet å få en seng for natten.

Whitechapel hadde 233 *common lodging houses* – privateide losjihus – som hver natt huset over 8000 mennesker. Her sov folk i trange jernsenger på små fellesrom. Alternativet var et *workhouse* (fattighus), der man måtte jobbe for å få et sted å sove.

Viktoriatidens samfunn mente at fattigdom var folks egen skyld og tilbød ingen hjelp. Prostitusjon, fyll og kriminalitet festet seg derfor i slummen.

«Drap ble bare betraktet som en dramatisk hendelse, og fyll som en offentlig fornøyelse», skrev den samtidige samfunnsforskeren Charles Booth om Whitechapel.

jobben sin i hæren, noe som førte familien til Windsor i 1856, der 15 år gamle Annie – ofte kalt «Dark Annie» på grunn av sitt mørke hår – traff John Chapman.

Paret giftet seg i 1869 og fant en bolig i Vest-London, der to små jenter kom til verden. John tjente penger takket være sine gode jobber, først som kammertjener og siden som sjåfør for diverse adelsmenn.

Dessverre hadde Annie arvet foreldrenes hang til alkohol, og hun ble snart avhengig av sprit – spesielt rom. John hadde råd til å sende henne på avvenning i 1877, men så rammet en rekke ulykker den lille familien.

I 1880 fødte Annie John Alfred, en gutt som viste seg å være lam, og to år senere døde parets 12 år gamle datter av meningitt. Annie begynte å drikke igjen, og i 1884 hadde John fått nok og ba henne flytte ut.

I likhet med Mary Ann Nichols havnet Annie i Whitechapel, men heldigvis for henne sendte John Chapman henne trofast et ukentlig beløp. Det var nok til at Annie kunne kjøpe mat hver dag og betale de fire pence som en såkalt kisteseng i et av Frelsesarmeens herberger for hjemløse kostet. Sengene sto på lange rekker i et stort rom og fikk kallenavnet sitt fordi de i realiteten var avlange kasser.

Kistesengene var populære fordi folk kunne ligge ned i dem. På andre herberger fikk folk bare sitte oppreist på lange benker hele natten.

Men Annies flaks ble ikke langvarig. Første juledag 1886 døde John, og de ukentlige utbetalingene opphørte.

«Etter mannens død var det som om hun ga opp», fortalte Annies venninne Amelia Parker.

Åtte pence kostet Annie livet

Annie Chapman sto på bar bakke, og den 45 år gamle kvinnen så ingen annen utvei enn å prostituere seg for å overleve – slik som så mange av sine medsøstre hun hadde møtt i Whitechapel.

«Annie var ikke kresen og var ute til alle døgnets tider for å finne menn som ville betale henne penger til en seng», fortalte venninnen Amelia Farmer. Dessverre måtte Annie også ut på gaten natten til 8. september 1888, da Jack the Ripper var på jakt etter ▶

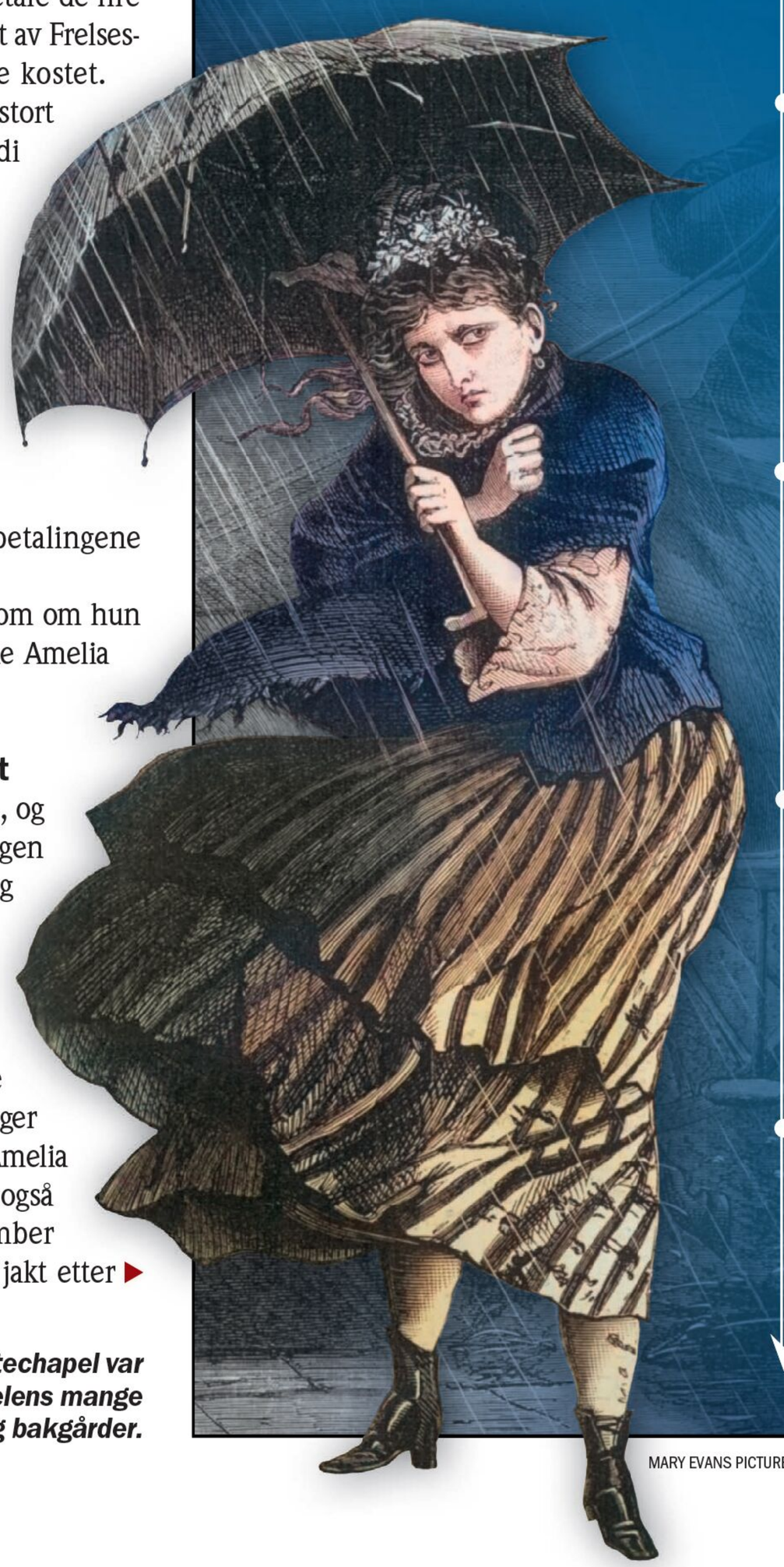
De prostituerte i Whitechapel var et lett offer i bydelens mange isolerte smug og bakgårder.

Drapsmenn hadde fritt spillerom i de mørke bakgatene

Politiet tilskrev Jack the Ripper fem drap. Men fra 1888 til 1891 ble i alt elleve kvinner drept i Whitechapel, der de prostituerte var spesielt utsatt. Ingen vet om Ripper også sto bak noen av de seks andre drapene.

3. april 1888: Kvinne får bukhinnen sprengt

45 år gamle Emma Elizabeth Smith blir utsatt for et grovt overfall og ran der gjerningsmennene stapper en stump gjenstand inn i skjeden hennes og sprenger bukhinnen. Hun dør av bukhinnebetennelse dagen etter.

7. august 1888: Prostituert dolkes til døde

Den 39 år gamle prostituerte Martha Tabram blir dolket til døde med 39 knivstikk i hals, overkropp og kjønnsorganer. Drapsvåpenet er en kniv med kort blad – mindre enn Rippers kniv.

20. desember 1888: Drukkenbolt finnes kvalt

Den 26 år gamle prostituerte Rose Mylett – kjent som «Drunken Lizzie» – blir funnet kvalt i en bakgård. Etterforskerne utelukker Ripper som gjerningsmann siden kvinnen ikke har noen sår.

10. september 1889: Finner kropp uten hode

Under en jernbanebro i Whitechapel finner politiet en kvinne-torso. Offeret er slått til døde, og hodet og lemmer er kappet av. Underlivet er også lemlestet.

17. juli 1889: Kvinne får halsen skåret over

Den antatt prostituerte Alice McKenzie får halsen skåret over, og det er sår på underlivet. Drapet tilskrives ikke Ripper fordi kniven som ble brukt, har et kort blad.

13. februar 1891: Prostituert finnes drept

Den 31 år gamle prostituerte Frances Coles blir overfalt og får halsen skåret over fra øre til øre. En sjømann blir arrestert for drapet, men blir senere frikjent pga. nye bevis.

MARY EVANS PICTURE LIBRARY/THE DAY'S DOINGS 8 JULY 1871 VOLUME 2/RITZAU SCANPIX

Rippers ofre døde få gater fra hverandre

Jack the Rippers fem drap ble begått innenfor et område på 1,5 kvadratkilometer i Whitechapel i Øst-London. Felles for ofrene var at de livnærte seg som prostituerte og trakk på gaten til langt på natt.

Drapene i Whitechapel fikk folk til å mistenke enhver ukjent mann for å være Jack the Ripper.

THE GRANGER COLLECTION/ RITZAU SCANPIX, SHUTTERSTOCK & HISTORIE

5 Mary Jane Kelly

Drept i rom 13 i Miller's Court etter kl. 02 den 9. november 1888

Kelly var lemlestet til det ugjenkjennelige etter at morderen skar over halsen hennes fra øre til øre med et kutt så dypt at det gikk helt inn til ryggraden. Magen var skåret opp og tømt for innvoller. Biter av oppskåret kjøtt lå på bordet og hang ned fra veggenes bildespikre.

«Svarte Mary»

UNITED ARCHIVES/WHA/BRIDGEMAN IMAGES

4 Catherine Eddowes

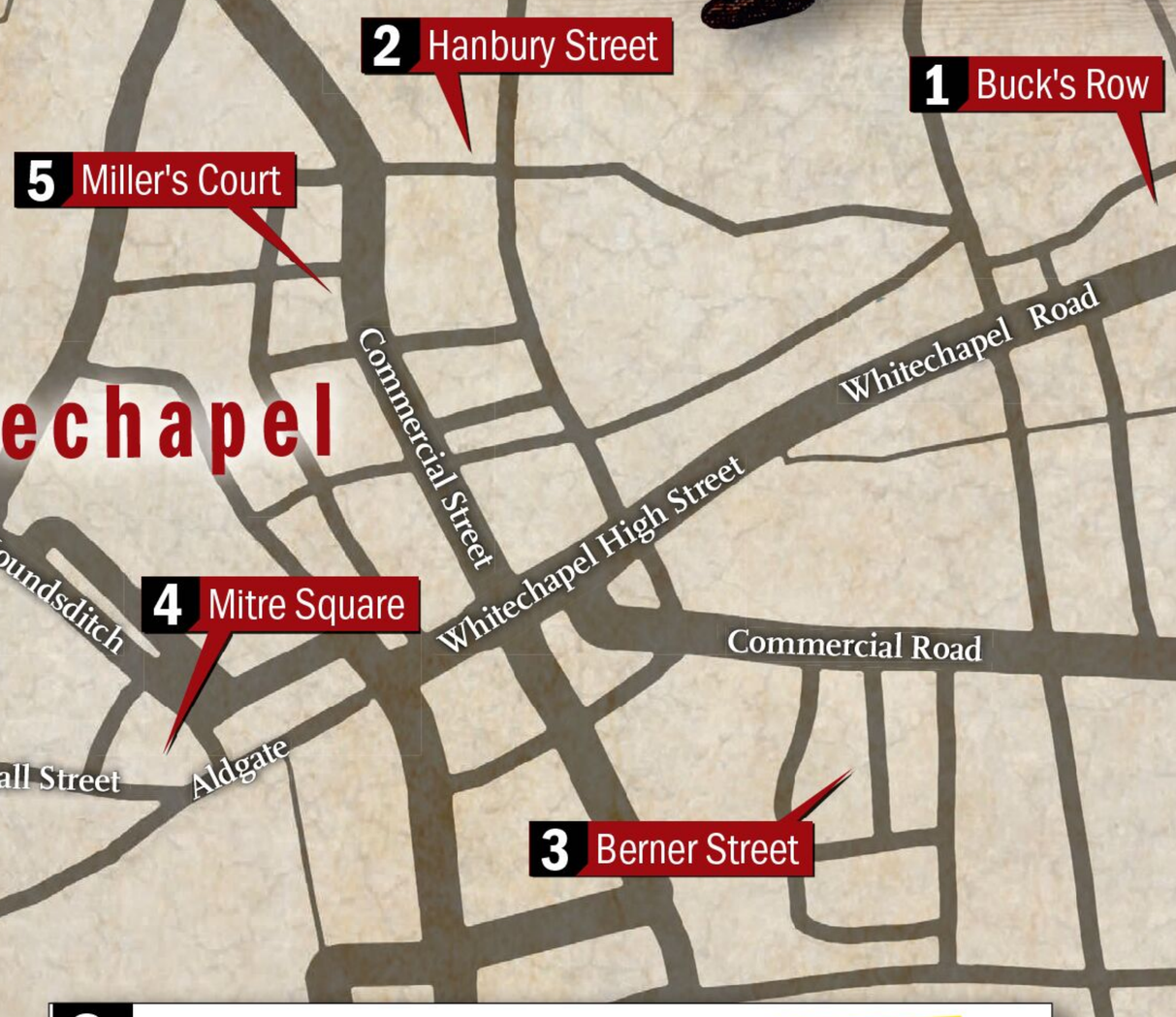
Drept i Mitre Square 30. september 1888 kl. 01.35

Eddowes' kropp var forferdelig skamfert. I tillegg til at halsen var skåret over, var nesetippen kappet av. Kroppen var åpnet opp fra kjønnsorganene og helt opp til brystet, og morderen hadde trukket ut innvollene og lagt dem på bakken. Dessuten var venstre nyre fjernet.

«Kate»

MARY EVANS PICTURE LIBRARY/PHOTOGRAPH FROM THE DAVID LEWIS HODGSON COLLECTION/RITZAU SCANPIX

3 Elizabeth Stride

Drept i porten i Berner Street 40 den 30. september 1888 kl. 01

Stride var det minst lemlestede av Jack the Rippers ofre. Bare strupen var skåret over før morderen ble forstyrret da en gateselger uventet kjørte vognen sin inn på gårdsplassen der Ripper skulle til å sprette opp sitt offer.

«Høye Liz»

POLFOTO/PA IMAGES/RITZAU SCANPIX

2 Annie Chapman

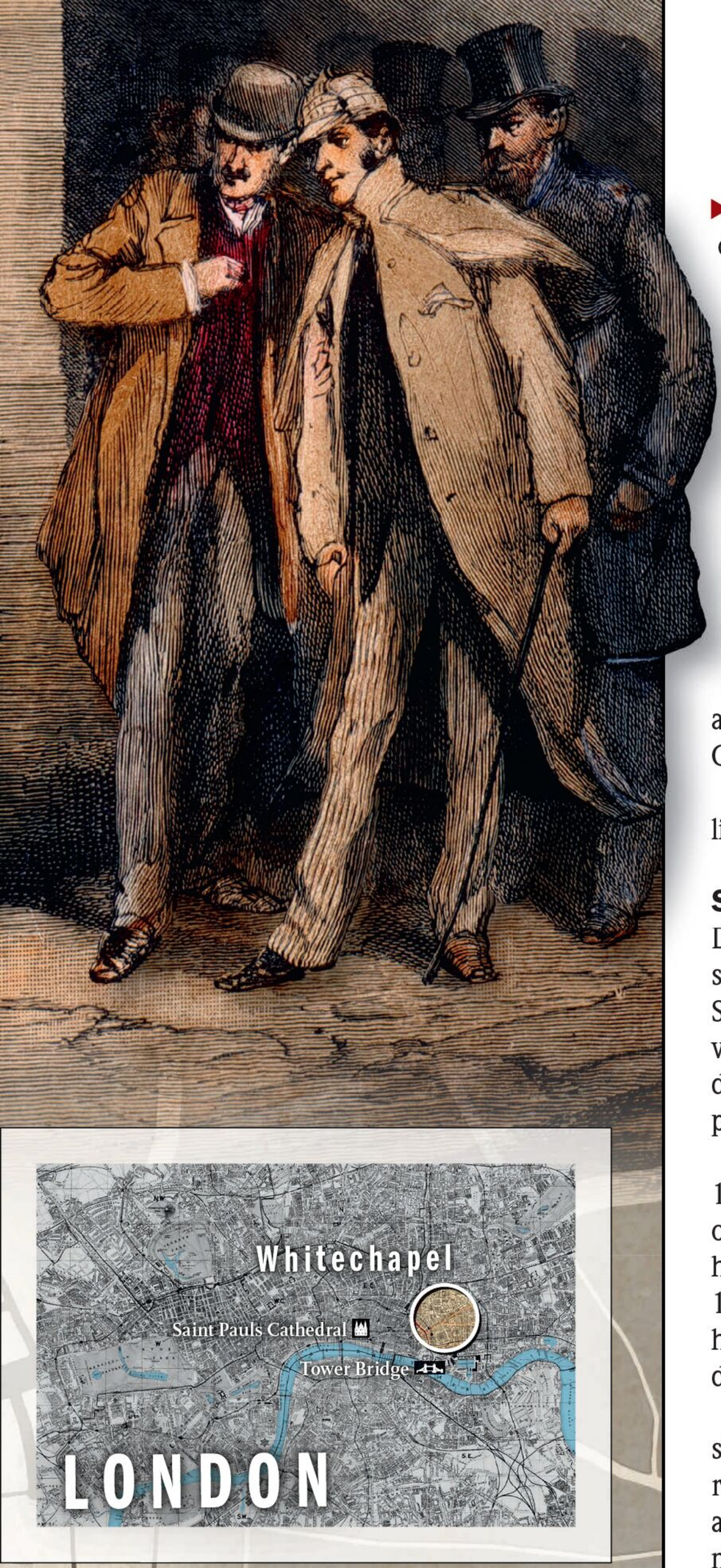
Drept i bakgården til Hanbury Street 29 den 8. september 1888 kl. 05

Chapmans hals var skåret over med et dypt snitt. Dessuten var magen og underlivet sprettet opp og innvollene trukket ut. Livmoren og urinblæren var fjernet. Ifølge politilegen hadde drapsmannen visse «anatomiske kunnskaper» og må ha brukt et skjæreredskap som var minst 15-20 cm langt.

«Mørke Annie»

POLFOTO/PA IMAGES/RITZAU SCANPIX

SHUTTERSTOCK

1 Mary Ann Nichols

Drept på fortauet i Buck's Row 31. august 1888 kl. 03.30

Nichols ble funnet med strupen og halspulsåren skåret over. Dessuten hadde drapsmannen brukt en langbladet kniv til å lage et snitt fra nedre del av magen nesten opp til mellomgulvet før han gjorde flere kutt på tvers av magen.

«Polly»

POLFOTO/PA IMAGES/RITZAU SCANPIX

▶ sitt neste offer. Når hun hadde råd, sov hun ofte i en dobbeltseng til åtte pence på Timothy Donovans losjihus i Dorset Street, og dit kom hun kl. 01.45.

«Jeg har ikke nok penger til sengen min. Men hold den av til meg. Jeg er snart tilbake», sa hun til Donovan og fikk lov til å spise en potet foran peisen på felleskjøkkenet før hun gikk ut igjen.

Tre timer senere ble Annies lik funnet i en av Whitechapels mørke bakgårder – sprettet opp og med innvollene skåret ut.

«Jeg ga ikke damen en sjanse til å skrike. Jeg liker arbeidet mitt, og jeg vil fortsette», advarte Jack the Ripper etter drapet på Annie Chapman.

Nå fryktet alle prostituerte i London for livet.

Svenske havnet i Londons slumkvarter

Det var uendelig langt fra de trange, solfattige smugene i Whitechapel til Stora Tumlehed i Sverige. Men da Elisabeth Gustafsdotter vokste opp i den svenske kystlandsbyen, drømte hun seg langt bort fra hverdagens slit på foreldrenes gård.

Elisabeth prøvde først lykken i Göteborg i 1860, da hun var 17 år. Men overbefolkning og fattigdom preget gatebildet, og tenåringen havnet i politiets register over prostituerte. I 1864 begynte magen å vokse, men barnet – hvis far ble registrert som «ukjent» – var dødt da Elisabeth fødte.

Omtrent samtidig mistet Elisabeth sin mor, så i 1866 pakket hun de få eiendelene sine og reiste til England for pengene hun hadde arvet etter moren. Mens mange andre landsmenn seilte videre til Amerika, måtte Elisabeth ta til takke med London, der hun fikk vaskejobb på et herberge.

Elisabeth hadde fri hver lørdag, og de dagene brukte hun til å gå tur i Hyde Park. En dag kom hun i snakk med snekkeren John Stride. Han var liten og tykk, og med sine 48 år var han nesten dobbelt så gammel som Elisabeth, men de ble gift i 1869, og dermed fikk hun navnet Elizabeth Stride.

Sammen åpnet paret en liten kaffebar i East End. Det var Johns drøm, ikke Elizabeths. Svensken gledet seg mest til å avslutte dagen på puben overfor, der hun ble kjent som «Long Liz» og «Mother Gum» – det siste kallenavnet fordi hun hadde mistet alle tennene i underkjeven.

I oktober 1884 døde John etter at kaffebaren for lengst hadde gått konkurs, og Liz satt alene igjen. Hun fant en seng i et losjihus i Whitechapel, der de andre gjestene omtalte henne som en som ville «gjøre en god gjerning for alle».

Noen uker senere ble hun imidlertid pågrepet og dømt til sju dagers hardt arbeid for «fyll og uorden» – i tillegg til drukkenskapen ble hun tatt for å være løsgjenger. Bare i perioden 1887-1888 noterte politiet «Long Liz» for fyll og prostitusjon åtte ganger.

> **«Jeg liker arbeidet mitt og jeg vil fortsette».**
>
> Jack the Ripper i et av brevene sine.

Rusen var nok hennes fristed der hun kunne glemme livets prøvelser en stund.

Stride ble ikke vansiret

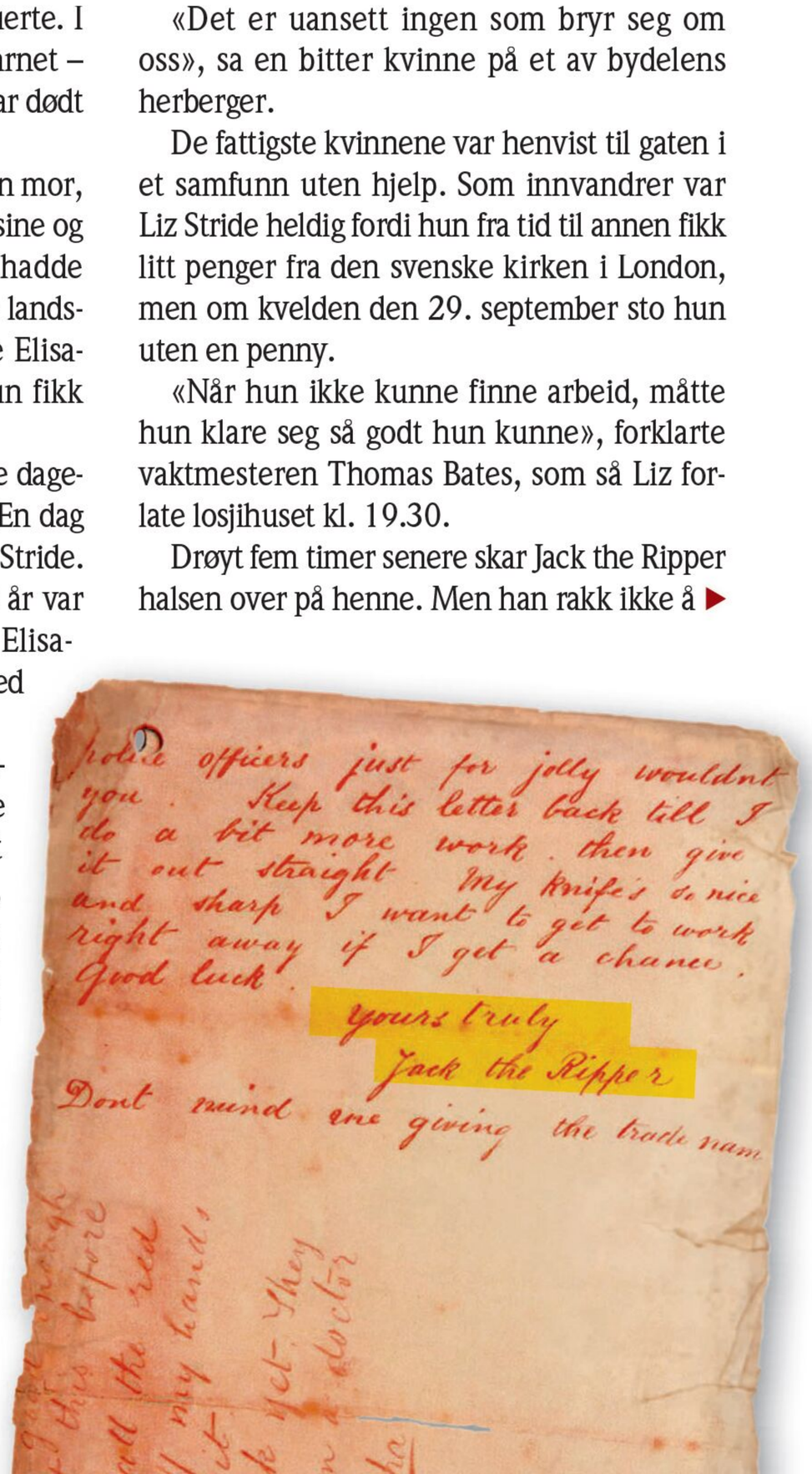
Den 29. september 1888 var det tre uker siden Ripper hadde drept Annie Chapman, men de prostituerte i Whitechapel var fortsatt nervøse.

«Det er uansett ingen som bryr seg om oss», sa en bitter kvinne på et av bydelens herberger.

De fattigste kvinnene var henvist til gaten i et samfunn uten hjelp. Som innvandrer var Liz Stride heldig fordi hun fra tid til annen fikk litt penger fra den svenske kirken i London, men om kvelden den 29. september sto hun uten en penny.

«Når hun ikke kunne finne arbeid, måtte hun klare seg så godt hun kunne», forklarte vaktmesteren Thomas Bates, som så Liz forlate losjihuset kl. 19.30.

Drøyt fem timer senere skar Jack the Ripper halsen over på henne. Men han rakk ikke å ▶

27. september 1888 mottok et nyhetsbyrå dette brevet. Det var angivelig skrevet av Whitechapel-morderen. Han omtalte sin skarpe kniv og kalte seg Jack the Ripper.

AKIRA SUEMORI/AP/RITZAU SCANPIX

SHUTTERSTOCK

Solgte kroppen for å overleve

For mange av Londons fattige var prostitusjon den eneste måten å skaffe seg mat og husly på. Men betalingen for tjenestene var elendig.

Tusener solgte sex

Ekspertene anslår at over 10 000 kvinner levde av prostitusjon i London i 1888. Den gang anslo London-politiet at ca. 1200 holdt til i Whitechapel. Dagens eksperter tror at tallet var noe høyere.

62 bordeller i Whitechapel

I oktober 1888 opplyste Londons Metropolitan Police Service at det fantes 62 bordeller i Whitechapel. Ifølge myndighetene var bordellene ulovlige, men politiet så ofte gjennom fingrene med det.

«Trikset» var lettjente penger

De gateprostituerte foretrakk å «gjøre trikset» der de løftet opp skjørtene og lot en mann ta på dem for to-tre pence. Det tok bare noen minutter og innbrakte like mye som prisen for et stort glass gin.

Samleie sikret seng for natten

Kvinnene i Whitechapel tjente så lite som fire pence for et samleie – akkurat nok til å leie en seng for natten på et av de mest snuskete herbergene. Andre ganger var kvinnene så presset at de tilbød sex for en brødbit.

Halvparten hadde vært tjenestefolk

En undersøkelse viste at over 50 prosent av de dømte prostituerte i Millbank-fengselet i London hadde hatt arbeid som tjenestefolk mens resten hadde jobbet som vaskekone, rengjøringshjelp eller gateselger.

▶ vansire den svenske kvinnen, for en gateselger avbrøt ham med vognen sin.

Men drapsmannen var ikke ferdig for natten.

Kate Eddowes møtte feil mann

Mens politiet undersøkte liket av Elizabeth Stride, beveget Jack the Ripper seg vestover gjennom Whitechapel. Og like utenfor bydelen fant han sitt neste offer på Mitre Square.

Her sprettet morderen opp den 46 år gamle Catherine Eddowes på grusomste vis før han forsvant ut i natten med en av nyrene hennes som trofé.

Catherine Eddowes hadde blitt kalt Kate siden hun ble født i Wolverhampton i 1842. Faren arbeidet som rørlegger, og moren var kokke på et vertshus. Da Kate fylte 15, var begge foreldrene døde, og etter diverse opphold hos slektninger rømte Kate til Birmingham da hun var 19 år.

Her var hun så uheldig å støte på irske Thomas Conway. Kate var liten og spinkel som en fugl, og med sitt kastanjebrune hår var hun ganske pen. Ifølge bekjente kunne hun ha funnet et mye bedre parti enn Conway, en mann i 30-årene uten fast jobb og med en hang til alkohol.

Paret reiste fra by til by og tjente det de kunne på småjobber. Underveis bodde de skiftevis på losjihus og fattighus mens de frekventerte pubene – foruten at de rakk å få fire barn. Conway ble imidlertid voldelig når han drakk, og Kate fikk ofte bank.

I julen 1877 la søsteren merke til de «blå øynene», og Kate tok snart mot til seg og forlot Conway. Som så mange andre uten fast inntekt satte Kate kursen mot Whitechapel.

Hun tjente hovedsakelig til et usselt husvære i losjihusene og til sitt ginforbruk ved å gjøre rent, men utover i 1880-årene skrantet Kates helse. Hun led av Brights sykdom – en kronisk nyrebetennelse som svekket kroppen dag for dag.

Sykdommen hindret Kate i å arbeide fordi hun fikk vondt i leddene. I stedet begynte hun å selge kroppen. Og selv om Kate nå var over 40 år gammel og ikke var så vakker som før, hadde hun kunder nok.

Hennes siste møte med en mann i byens mørke gater ble blodig og brutalt. Men i motsetning til Elizabeth Stride, som endte opp i en fattiggrav, hadde Kate Eddowes en familie som kunne betale for en ordentlig begravelse.

46-åringens levninger ble kjørt gjennom Whitechapels gater med hennes fire svartkledde søstre gående bak. Whitechapel tok også farvel.

«Mange av tilskuerne blottet hodet da likvognen kjørte forbi. Langs hele ruten ble det uttrykt stor medfølelse med familien», skrev avisen East London Observer.

En ung ire ble det siste offeret

De grusomme drapene hadde fått Whitechapels hardt prøvede eksistenser til å rykke sammen. De prostituerte sørget for – så langt det var mulig – å holde sammen på gaten, men det fantes ingen garanti så lenge uhyret i Whitechapel var på frifot. Og i november 1888 slo han til igjen.

Rippers femte offer, Mary Jane Kelly, var født i Limerick i Irland i 1863, men familien flyttet snart til Wales. Her møtte Mary gruvearbeideren John Davies og giftet seg med ham da hun var 16 år. Men bare to år senere ble mannen drept i en gruveeksplosjon.

Mary fikk bare en liten slant fra gruveselskapet, og etter noen års opphold i Cardiff søkte hun lykken i London. Men også hun måtte innse at det var langt mellom jobbene i den britiske hovedstaden. Kvinner uten referanser og uten fast bopel sto ikke øverst på listen når en frue skulle ansette hushjelp.

Mary måtte leve av utseendet, og her ble hun foretrukket. Kriminalbetjent Walter Dew husket den irske jenta fra sin tid som gatepoli-

> **«Det var snarere gjort av en djevel enn av et menneske.»**
>
> Øyenvitnet som fant liket av Mary Jane Kelly.

timann i Whitechapel. Han beskrev henne som «ganske attraktiv», med blå øyne og tykt hår som nådde henne til midjen.

Det var tydeligvis ikke noe problem for den unge skjønnheten å finne kunder, så hun fikk raskt arbeid på et bordell i nabolaget. Bordellmammaen kalte Mary «en av de søteste og mest anstendige jentene man kunne møte» – når hun ikke drakk, vel å merke.

Men det gjorde Mary ofte, og når hun etter hvert endte opp på gaten igjen, opptrådte hun ofte så rørt at hun fikk tilnavnet «Black Mary».

«Hun holdt til utenfor puben Ten Bells, og ve den kvinne som prøvde å jakte på hennes område – hun ville sannsynligvis få håret revet av i håndfuller», fortalte torgarbeideren Dennis Barrett.

I april 1887 møtte Mary landsmannen Joseph Barnett på Ten Bells og innledet et forhold til ham. Nøyaktig ett år senere flyttet det irske paret inn på et rom i Miller's Court, som lå gjemt bak en smal og mørk passasje. En avis kalte senere stedet «en elendig unnskyldning for en bolig».

Ifølge Barnett satt paret på rommet sitt og

Morderen forsvant sporløst

Politiet satte alt inn på å finne Jack the Ripper, men han forsvant like plutselig som han hadde dukket opp.

Mens Jack the Ripper var på drapsturné i de månedene i 1888 som ble kalt «redselshøsten», forsøkte politiet forgjeves å finne den mystiske massemorderen.

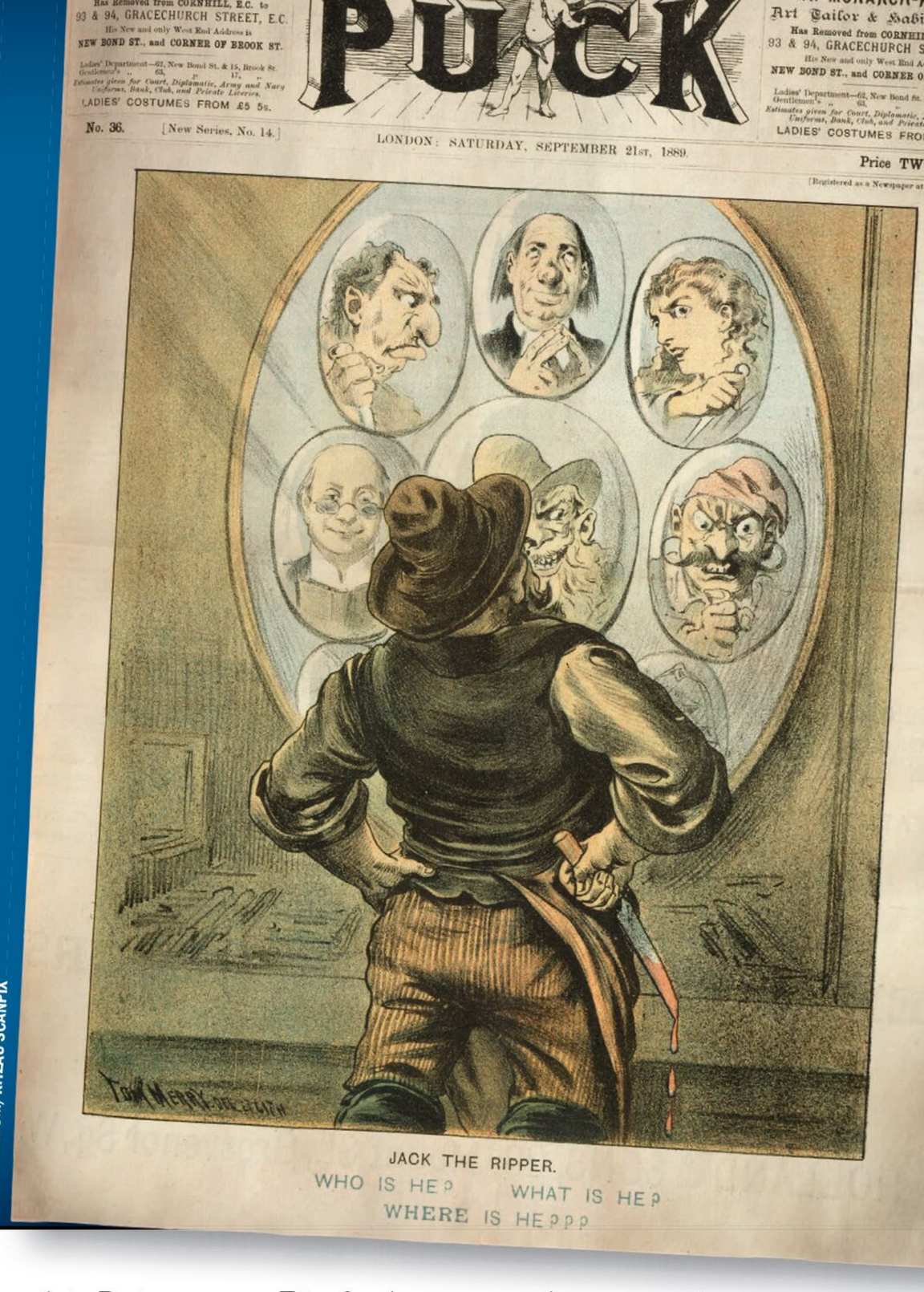
Etterforskerne hadde mistanke til slaktere, leger og kirurger etter-som forbryteren iblant demon-strerte visse skjæreferdigheter og anatomiske kunnskaper. Det førte til at ikke mindre enn 76 av Londons slaktere og deres ansatte kom i politiets søkelys.

Over en periode på tre år ble over 2000 personer avhørt, 300 var under mistanke og 80 ble arres-tert. Men hver gang måtte de mistenkte løslates, og etterforsker-nes spor endte opp like livløse som morderens ofre.

Heldigvis for London innstilte Jack the Ripper sine bestialske forbrytelser etter drapet på Mary Jane Kelly, og han sendte ikke flere brev til sine forfølgere.

Teoriene gikk ut på at han enten hadde flyktet til utlandet, var blitt fengslet av andre grunner eller at han ganske enkelt var død. I febru-ar 1892 la politiet offisielt ned etterforskningen, og Englands mest beryktede seriemorder ble aldri avslørt.

En satiretegning fra 1889 blottlegger de mange hypotesene om Jack the Rippers identitet.

ALBUM/RITZAU SCANPIX

snakket om alle grusomhetene som hadde skjedd i Whitechapel høsten 1888.

«Jeg pleide å kjøpe avisene og lese alt om Ripper-drapene for henne», fortalte Barnett.

Mary kjente en av de drepte – Annie Chapman – fra puben The Britannia. Den 9. november 1888 var det slutt på Marys hell. Kort tid etter at Barnett hadde slått opp med henne, tok hun Jack the Ripper med tilbake til rommet sitt for å tjene til husleien.

Dagen etter fikk en husleieinnkrever se irens sønderrevne kropp på rommet.

«Alle kjøttklumpene på bordet. Det var snarere gjort av en djevel enn av et menne-ske», sa han.

Lyktestolper ga ingen lys fremtid

Dronning Victoria var en av de første som forlangte handling etter Rippers femte drap i Londons mørke slum.

«Dette siste forferdelige drapet viser at det er helt nødvendig med resolutte tiltak. Vi må få lys i alle disse bakgatene, og vi må få bedre etterforskere», skrev hun til statsministeren.

Etterforskerne – gamle som nye i saken – klarte aldri å oppklare drapene. Kvin-nenes død førte imidlertid til at det ble satt opp flere gatelamper i Whitechapel og at noen av de verste slumområdene ble revet.

En redaktør i avisen Daily Telegraph dris-tet seg sågar til å skrive i en lederartikkel at Londons innbyggere nå var «nødt til å tenke over hvordan det måtte være å ikke ha noe hjem annet enn felleskjøkkenet i et elendig losjihus der man sitter syk og svak og forkommen og miserabel».

Men i realiteten kom det ikke noen nevne-verdige endringer for dem på bunnen av samfunnet – forakten for dem holdt seg. Selv om Mary Jane Kelly fikk en langt mer minne-verdig begravelse enn kvinner av hennes stand kunne forvente, strakte ikke sympatien for henne seg til himmelen.

Den lokale kirkevergen Henry Wilton be-talte for Kellys begravelse av egen lomme, men han lot samtidig folk få vite at ethvert bidrag ville være svært velkomment. Over-skuddet kunne brukes til å reise en liten grav-stein til minne om henne.

Men det ble aldri reist noen gravstein.

HO/AFP/RITZAU SCANPIX

I 2014 og 2024 testet to forskere sædflekker på et sjal som ble funnet ved liket av Catherine Eddowes. Ifølge forskerne viste DNA-et fra sædflekkene en match med en slektning av den polske barbereren Aaron Kosminski, som de derfor mener var the Ripper. Kritikere påpeker imidlertid at konklusjonen er svært usikker.

LES MER OM RIPPER-OFRENE

● Robert Hume: **The Hidden Lives of Jack the Rip-per's Victims**, Pen & Sword, 2019 ● Tom Cullen: **Autumn of Terror: Jack the Ripper, His Crimes and Times**, Bodley Head, 1965

Mark Twain

Sitatmester, forfatter og stand-up-komiker

Han begynte som skipper på Mississippi-elven og endte som sin tids største entertainer. Mark Twain skrev romaner som ble verdensklassikere, oppfant one-lineren og levde livet sitt som et show – med milliongevinster og spektakulære krakk.

Den sjøsterke elvebåtkapteinen Mark Twain i sitt ess på et skipsdekk.

SCIENCE HISTORY IMAGES/ALAMY/IMAGESELECT

AV ANDREAS EBBESEN JENSEN

Den 13. august 1895 ankommer forfatteren Mark Twain havnebyen Seattle med dampskip. Luften er tykk av røyk fra skogbrannene som herjer utenfor byen.

Da lederen for velkomstkomiteen som har kommet for å ta imot forfatteren, beklager røyken, svarer Mark Twain.

«Det gjør ikke noe, jeg er en uforbederlig kjederøyker». Etter eget utsagn røyker Mark Twain 20-40 billige sigarer om dagen.

«Det er ingen kunst å slutte å røyke», er en av hans mange one-liners: «Det har jeg gjort minst tusen ganger.»

Mark Twain har da heller ikke kommet til Seattle for å beundre naturen. Han er her for å tjene penger. En rekke mislykkede investeringer har gitt forfatteren av bestselgere som «The Adventures of Tom Sawyer» og «Huckleberry Finn» en gjeld på 100 000 dollar. Nå holder han foredrag over hele USA for å få økonomien på rett kjøl igjen.

Da forfatteren med det karakteristiske viltre, hvite håret og den gigantiske barten senere inntar scenen på Seattle Theatre, skuer han ut over 1200 betalende tilhørere.

De neste 90 minuttene underholder Mark Twain til stor jubel med anekdoter fra sitt eget liv.

«Å gjengi et slikt foredrag er som å prøve å gjengi en latter. De som hørte det, likte det, og de som ikke hørte det, kan ikke forestille seg det», lød de rosende ordene i avisen Seattle Post-Intelligencer dagen etter.

Som Mississippi-elvens klukkende vann rant humoren som en jevn strøm gjennom alt han skrev.

«Humor er det store forløsende element. I det øyeblikket den dukker opp, smelter all vår hardhet bort. All irritasjon og bitterhet forsvinner, og en solfylt ånd tar deres plass», sa Mark Twain.

Født som Samuel Langhorne Clemens

Mark Twain ble født den 30. november 1835 under det borgerlige navnet Samuel Langhorne Clemens og vokste opp i byen Hannibal i Missouri.

«Hvis du blir født i min stat og må leve hele livet her, vil du uttale navnet misery», sa han – *misery* betyr elendighet.

Og nettopp elendighet preget de første årene av Mark Twains liv. Før han var seks år gammel, hadde to av søsknene hans dødd av sykdom. Og da Mark Twain var 11 år gammel, døde faren av lungebetennelse.

Den farløse gutten ble tidlig penset inn på skriverfaget. Som 13-åring fikk han jobb som typograf i lokalavisen Hannibal Journal, der onkelen hans var redaktør.

Da han fylte 18 år, forlot han Mississippi-elven og reiste til New York City og Philadelphia for å jobbe som journalist i en rekke aviser.

Elvebåtkaptein og gullgraver

Den impulsive Mark Twain var sjelden bundet til skrivemaskinen i lengre tid av gangen. Forfatterkarrieren hans var fylt av avstikkere i form av småjobber som typograf, gruvearbeider og soldat under den amerikanske borgerkrigen (om enn kortvarig) og som elvebåtkaptein (1857-1861) på Mississippi-elven.

Mark Twain prøvde seg også som gullgraver i januar 1865, da han reiste til gullgraverbyen Angel's Camp i California. Han likte ikke opplevelsen.

«Definisjonen på en gullgruve er et hull i bakken med en løgner stående ved siden av», erklærte han.

Mark Twain var en rastløs sjel som hele tiden søkte eventyr. Som han beskrev det for sin mor i 1867:

«Mitt sinn gir meg bare fred i opphisselse og rastløs bevegelse fra sted til sted. Jeg skulle ønske jeg aldri trengte å stoppe noe sted." ▶

MOVIESTORE COLLECTION / ALAMY / IMAGESELECT

Huckleberry Finn og slaven Jim møtes på Mississippi-elven i en scene fra filmatiseringen av romanen i 1960.

Sensur av Mark Twain i dag

Twains bøker om Tom Sawyer og Huckleberry Finn leses av alle barn i amerikanske skoler. I de senere årene har imidlertid de muntre bøkene vært gjenstand for sensurskandaler.

Mark Twains mesterverk «Huckleberry Finn» fra 1885 følger lurendreieren Huck Finns og den svarte slaven Jims dramatiske eventyr langs og nedover Mississippi-elven.

«Huckleberry Finn» utspiller seg før slaveriet ble avskaffet, og er mye mer enn en eventyrroman for barn og unge. Boken er en humoristisk og til tider rystende skildring av rasismen og den sosiale ulikheten som gjennomsyret samfunnet.

Romanen var banebrytende fordi den for første gang ga slavebundne og kriminelle en stemme i amerikansk litteratur – og lot dem komme til orde i et realistisk språk fylt med bannskap og regional dialekt.

«All moderne amerikansk litteratur stammer fra 'Huckleberry Finn'. Den amerikanske skrivetradisjonen kommer derfra. Det fantes ingenting før. Det har ikke vært noe like bra siden», skrev Ernest Hemingway i 1935.

I dag er det imidlertid ikke alle som deler Hemingways begeistring.

«Huckleberry Finn» har blitt sensurert av amerikanske skoler og universiteter i flere tiår på grunn av romanens bruk av ordet *nigger*, som forekommer over 200 ganger.

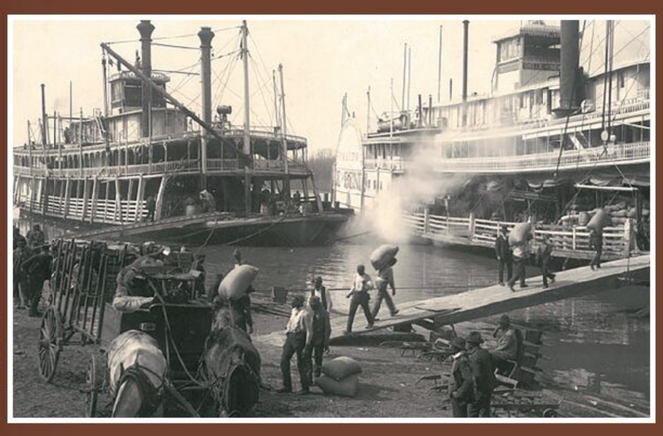
En uoffisiell telling viser at «Huckleberry Finn» er den fjerde mest sensurerte boken i USA. I 2011 ble romanen utgitt i en ny utgave der *nigger* ble erstattet med «slave».

EVERETT COLLECTION/SHUTTERSTOCK

Mississippi-elven fløt i Twains årer

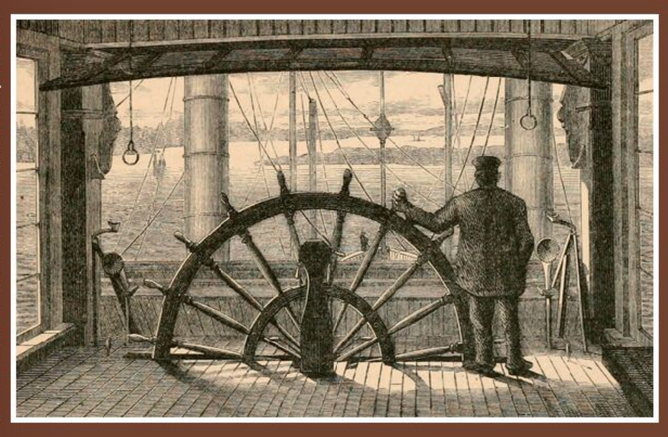
Mississippi-elven var en konstant inspirasjonskilde for Mark Twains forfatterskap. Den brusende elven var innbegrepet av frihet og eventyr, men var også preget av fattigdom og slaveri.

LIBRARY OF CONGRESS

Elven var USAs livsnerve

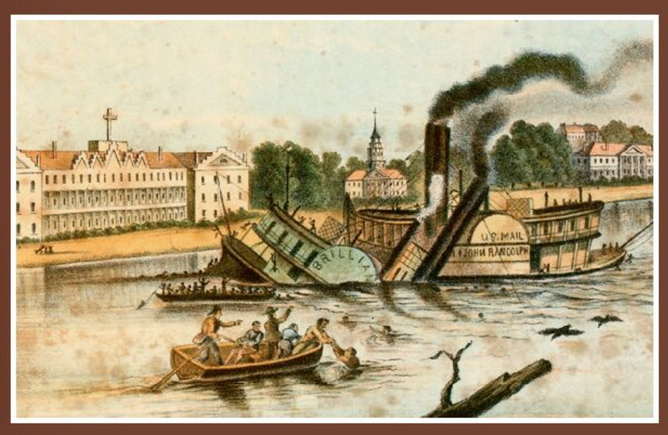
På 1800-tallet var Mississippi-elven USAs livsnerve. Elvebåtene fraktet daglig tusenvis av tonn med varer over hele landet. Men elven fordelte rikdommen ujevnt. Mens velstående plantasjeeiere og kjøpmenn levde i luksus, kjempet slavegjorte og fattige hvite familier som Mark Twains for å overleve.

UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARIES/FLICKR

Kreativ åre gjennom Twains liv

«Kast fortøyningen. Seil bort fra den trygge havnen. Fang passatvinden i seilene. Utforsk. Drøm. Oppdag», skrev Mark Twain. Elven ble det ultimate symbolet på frihet og eventyr i forfatterskapet hans. Gjennom hele livet tappet Twain historier fra Mississippi-elvens bredder og forvandlet dem til udødelig litteratur.

WIKIMEDIA COMMONS

Bror drept i elvebåteksplosjon

«Jeg antok – og håpet – at jeg skulle følge elven resten av mine dager, og dø ved roret når oppdraget mitt var fullendt», skrev Twain om sine fire år som los og kaptein. Men karrieren hans endte tragisk. I 1858 omkom broren Henry, som Mark hadde hyret som medhjelper, i en eksplosjon på en hjuldamper.

LIBRARY OF CONGRESS

Formet Twains menneskesyn

Mark Twain vokste opp blant svarte – slaver og frigjorte – ved bredden av Mississippi-elven og knyttet sterke bånd til dem. Han delte ikke rasismen til sine landsmenn. «Jeg har ingen rasefordommer. Alt jeg vil vite er at en mann er et menneske – det er nok for meg», forklarte Mark Twain.

▶ Samme år la han ut på en lang reise til Europa og Midtøsten om bord på skipet *Quaker City* sammen med en gruppe amerikanske turister. Med støtte fra avisene Alta California og New-York Tribune skrev Mark Twain flere reiseartikler som senere ble publisert i bøkene «The Innocents Abroad» og «Roughing It».

Reisebøkene solgte i hundretusener av eksemplarer og befestet Mark Twains status som USAs morsomste forfatter.

I reiseskildringene sine gjør Mark Twain narr av seg selv, sine medreisende og stedene han besøker. Han inntar rollen som den brautende, velutdannede amerikaneren som beundrer den europeiske høykulturen – men ikke forstår kunsten han blir tvangsfôret med.

I alle europeiske byer blir han vist berømte verk av kunstnere som Leonardo da Vinci og Michelangelo, så mye at han til slutt ikke orker synet av dem. Som han skriver i «The Innocents Abroad»:

«Aldri har jeg følt meg så inderlig takknemlig, så fylt av velsignet fred, som da jeg i går fikk vite at Michelangelo var død».

Mark Twains største inspirasjonskilde forble imidlertid hjemstatens Mississippi-elv. Hans barndoms- og ungdomsopplevelser ved elven inspirerte ham til romanen «The Adventures of Tom Sawyer» (1876) og mesterverket «Huckleberry Finn» (1884).

Begge romanene utspiller seg ved Mississippi-elven, og særlig «Huckleberry Finn» var mye mer enn et uskyldig eventyr for barn og unge.

Romanen var en hårreisende allegori over de skjeve samfunnsforholdene i USA og en hyllest til den amerikanske drømmen om frihet – uavhengig av hudfarge og sosial status.

Særlig «Huckleberry Finn» ble en dundrende suksess. Fra da av kunne Mark Twain tjene opptil 1000 dollar (ca. 30 000 dollar i dag) for en enkelt avisartikkel.

I 1884 startet Twain sitt eget forlag, Charles L. Webster & Company, for å få mer kontroll over utgivelsen av bøkene sine, noe som ga ham en mye større andel av fortjenesten fra bøkene hans.

Elendige investeringer

Selv om Mark Twain var en god forfatter, var han også en elendig forretningsmann.

Pengene brant stadig hull i lommen på Twain, som sløste bort formuen sin på en rekke feilslåtte investeringer – fra et urmakerfirma og en magnetisk telegraf som aldri tok av, til en feilslått ny dampgenerator.

Mest katastrofal var investeringen i «Paige Compositor» – en oppfinnelse

som skulle automatisere trykkeribransjen. Mellom 1880 og 1894 investerte Mark Twain 300 000 dollar (ca. 11 millioner dollar i dag) i maskinen, men utviklingen gikk tregt.

Da Paige Compositor endelig ble lansert i 1888, var den allerede forbigått av andre maskiner som både var mer nøyaktige og mye billigere. Til sammen ble det bare bygget seks Paige Compositor-maskiner, og Mark Twain tapte hele formuen sin på den mislykkede oppfinnelsen.

Samtidig begynte også det tidligere så suksessrike forlagsselskapet hans å smuldre opp. Flere mislykkede utgivelser, blant annet en biografi om pave Leo 13., som solgte færre enn 200 eksemplarer, drev forlaget ut i økonomisk ruin.

I 1894 skyldte USAs mest suksessrike forfatter 100 000 dollar til forfattere, bokbindere og banken.

Mark Twain kunne ikke skrive seg ut av sin gigantiske gjeld. Han trengte andre inntektskilder, så i 1895 startet han en foredragsturné.

Responsen var enorm, og tusenvis strømmet til det mange anser som verdens første stand-up-turné.

Mark Twain fortalte anekdoter fra sitt eget liv og blandet skamløst fakta og fiksjon for å få publikum til å le.

Foredragene var spekket med de velkjente one-liners.

«La oss være takknemlige for idiotene. Uten dem ville ikke resten av oss hatt suksess», var en av de mer kjente.

«Det er bare én kjærlighet som en franskmann verdsetter høyere enn kjærligheten til sitt land, og det er kjærligheten til en annen manns kone», lød en annen.

Etter å ha turnert i USA reiste Mark Twain utenlands med sine suksessrike foredrag. Frem til sommeren 1896 gjennomførte Mark Twain 122 show i 71 byer i Australia, New Zealand, India og Sør-Afrika – og han tjente nok penger til å betale ned hele gjelden sin.

PUBLIC DOMAIN

Forfatterens navn var inspirert av hans tid som skipper og los på Mississippi-elven. Her hørte man ofte ropet «Mark Twain» (to favner vann) når losen skulle lodde vanndybden.

Suksessen med foredragene satte også fart i boksalget, og da Mark Twain avsluttet sin verdensomspennende turné i juli 1896, var bankkontoen hans god for millioner.

Mark Twain var inderlig amerikansk

Vanen tro gikk det imidlertid ikke lang tid før Mark Twain igjen kastet bort pengene sine på et feilslått investeringseventyr.

Twain investerte 30 000 dollar i et melkeproteinpulver kalt Plasmon.

Pulveret inneholdt angivelig 16 ganger så mye næring som en biff og kunne, ifølge Twain, «gjøre slutt på hungersnøden i India».

Plasmon havnet i retten for bedrageri i 1907, der Mark Twain uten hell forsøkte å få tilbake investeringen sin.

«Jeg kan ikke si at jeg ble svindlet for alle pengene», sa han under rettssaken. «Det meste gikk tapt på grunn av dårlige forretninger. Jeg har alltid vært dårlig til å gjøre forretninger.»

Mark Twains dårlige forretningssans svekket dog ikke hans status som USAs mest elskede forfatter.

Da han døde av et hjerteinfarkt 21. april 1910, 74 år gammel, flommet avisene i inn- og utland over av hyllester til «Amerikas største humorist».

I nekrologen over Mark Twain skrev avisen San Francisco Examiner at han var «bemerkelsesverdig og inderlig amerikansk. Han var vår helt egen.»

LIBRARY OF CONGRESS

Mark Twains siste tid preget av tragedier

«Det har vært mange tragedier i livet mitt», sa Twain en gang. «Minst halvparten av dem skjedde faktisk.» I hans siste år var sorgen allestedsnærværende.

I 1896 døde Mark Twains datter Susy Clemens av hjernehinnebetennelse, 24 år gammel.

Det var ikke første gang Mark Twain måtte begrave et av sine barn. I 1872 hadde hans første barn dødd av difteri, bare halvannet år gammel.

I 1904 døde Mark Twains kone av hjertestans etter flere års sykdom.

Fem år senere mistet Mark Twain også datteren Jean, som led av epilepsi og druknet i badekaret under et av anfallene sine.

For å døyve ensomheten omgav Mark Twain seg med unge jenter, som han kalte sine *angelfish*. Mange fant forfatterens besettelse av unge jenter eksentrisk eller direkte upassende.

Mark Twain insisterte på at jentene var hans forsøk på å gjenoppdage livsgleden.

«Jeg samler på kjæledyr: unge jenter – jenter fra 10 til 16 år; jenter som er vakre og søte og naive og uskyldige – kjære unge skapninger for hvem livet er en ren glede, og som det ennå ikke har påført sår, bitterhet eller mange tårer», skrev den 73 år gamle Mark Twain i 1909.

Han døde året etter og etterlot seg 5000 redigerte sider med erindringer. Mark Twain beordret at hans erindringer ikke skulle utgis før 100 år etter hans død – og det første av tre bind ble utgitt i 2010.

Angelfishen Dorothy Quick var sju år gammel da hun møtte Mark Twain på en elvebåt. Som voksen antydet hun aldri at Mark Twain hadde gjort noe upassende mot henne.

LES MER OM MARK TWAIN

- Ron Powers: **Mark Twain: A Life (An American Literary History)**, Free Press, 2005
- Mark Twain: **Autobiography of Mark Twain**, Graphic Arts Books, 2021

Lus infiserte hele Europas vinproduksjon

Da vinstokkene visnet en etter en på 1860-tallet, spredte panikken seg. Ingenting så ut til å kunne bremse sykdommen. Først da tusenvis av vingårder lå øde, fant biologene en kur som fortsatt er i bruk i dag.

AV ANKER TIEDEMANN

Sommeren 1863 ble vinrankene i Joseph Antoine Bortys bakhage i den sørfranske småbyen Roquemaure syke. Bladene ble gule, kantene blodrøde, og i august hadde de visnet. Året etter var Bortys vinranker døde. Og samtidig hadde den ukjente sykdommen spredt seg til vinmarkene rundt Roquemaure i det gjeve vindistriktet langs elva Rhône.

I løpet av få år ble vinmark etter vinmark med gamle vinranker forvandlet til et villnis av svarte greiner uten blader – og uten druer. Katastrofen spredte seg til Spania, Italia, Balkan – overalt i Europa der det ble dyrket vin. Vinbønder, -dyrkere og -nytere fikk panikk. Ingen ante om katastrofen kunne avverges. Noen bønder rev i desperasjon opp syke planter og brente dem.

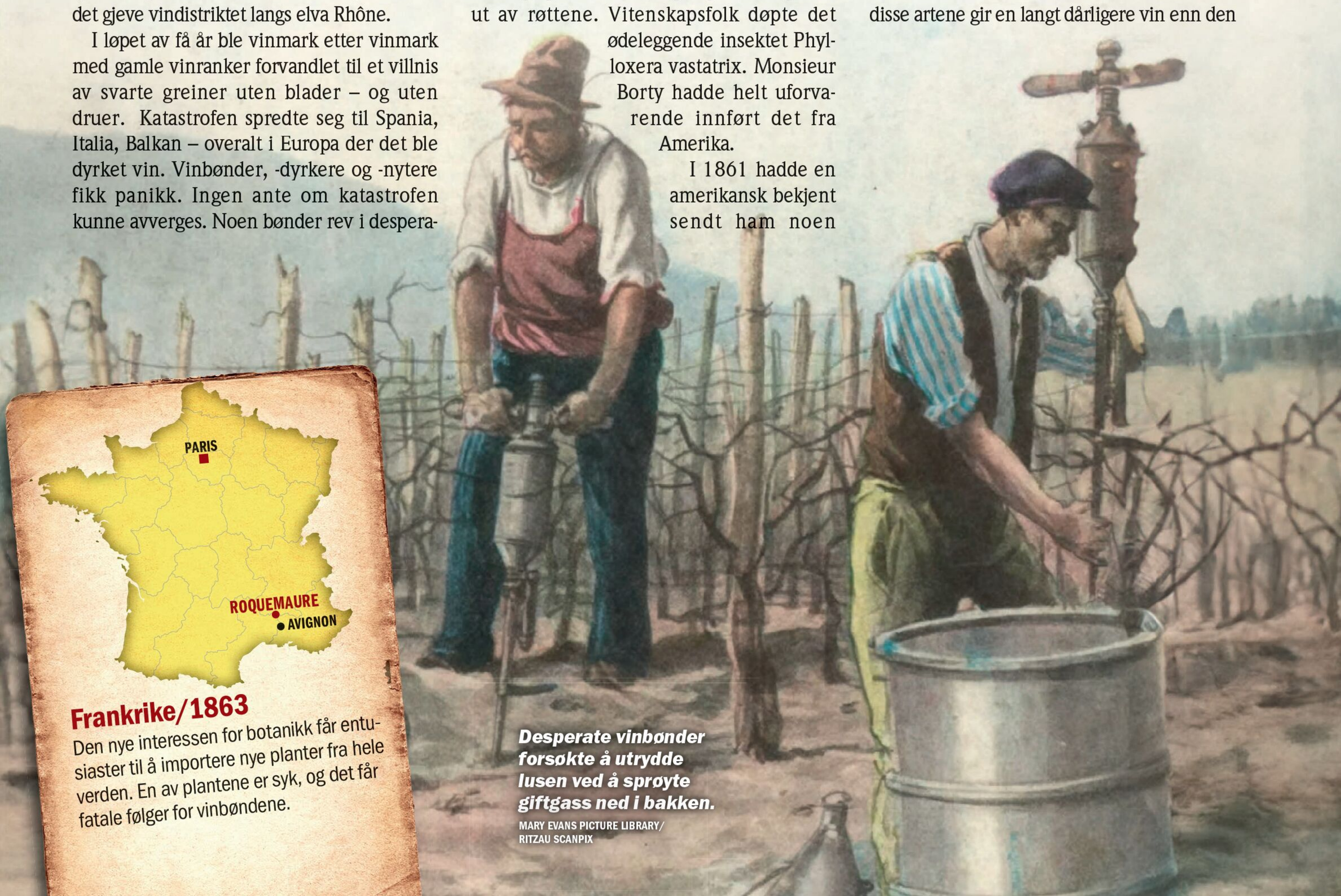
Tusener av vinbønder og familiene deres måtte forlate jorden sin. Mange emigrerte til Sør-Amerika for å få en ny start, fordi de fryktet at Europas tradisjonsrike vinproduksjon kom til å dø fullstendig ut.

Årsaken til katastrofen var snart klar: Små lus angrep vinrankene og sugde saft og kraft ut av røttene. Vitenskapsfolk døpte det ødeleggende insektet Phylloxera vastatrix. Monsieur Borty hadde helt uforvarende innført det fra Amerika.

I 1861 hadde en amerikansk bekjent sendt ham noen stiklinger fra vinmarken sin i New York for at Borty skulle få smake de amerikanske druene. Borty plantet dem ut, uvitende om lusene som satt i planterøttene.

Dampskip hadde skylden

Vinranker er en planteslekt som omfatter mange arter av vindruer. Hver art kan produsere flere forskjellige druesorter, men de fleste blå og grønne druer som i dag brukes i vinproduksjon – Cabernet Sauvignon, Merlot, Chardonnay og så videre – stammer fra den europeiske arten som heter Vitis vinifera. De amerikanske artene har levd med vinblad-lusen i millioner av år, og tar ingen skade av insektet – men de fleste druene fra disse artene gir en langt dårligere vin enn den

Frankrike/1863

Den nye interessen for botanikk får entusiaster til å importere nye planter fra hele verden. En av plantene er syk, og det får fatale følger for vinbøndene.

Desperate vinbønder forsøkte å utrydde lusen ved å sprøyte giftgass ned i bakken.

MARY EVANS PICTURE LIBRARY/ RITZAU SCANPIX

europeiske.

Bortys europeiske Vitis vinifera-planter var sjanseløse overfor angrepet fra den amerikanske vinbladlusen, men det var tilfeldig at det var nettopp hos ham katastrofen begynte. Helt siden Leiv Eiriksson oppdaget Amerika – Vinland – rundt år 1000, hadde reisende tatt med seg vinranker til Europa, uten at vinbladlusen var kommet med. De amerikanske plantene som var angrepet av lusen, døde under den ukelange sjøreisen og ble kastet over bord før lusen satte sine bein på europeisk jord.

Da de store dampskipene begynte å gå i rute over Atlanteren på 1800-tallet, ble reisetiden redusert til bare ni-ti dager. Derfor kunne de angrepne vinrankene og lusene overleve reisen og komme seg velberget frem til Bortys hage. En annen ny oppfinnelse – jernbanen – sørget for å spre vinbladlusene over hele kontinentet.

Røttene råtnet

Forskere møttes på kongresser for å finne en kur mot vinbladlusen, og den franske regjeringen utlovet en stor dusør til den som kunne finne en metode til å utrydde skadedyret.

Vinbladlusen Phylloxera er så liten at den knapt kan ses under lupe. Den formerer seg med alarmerende fart, og hver lus gjennomlever en komplisert livssyklus med 18 stadier. En av disse formene lever i stort antall på stokkens røtter, og denne formen tok livet av de europeiske vinrankene. Der hvor lusene sugde saft, oppsto det store svulster på røttene, og når svulstene råtnet om vinteren, døde hele rotsystemet.

Det strømmet inn forslag til hvordan man kunne komme problemet til livs: Det skulle plantes illeluktende planter mellom vinrankene for å skremme vekk lusene. Røttene skulle vannes med hvitvin eller forskjellige former for gift. Hærskarer av padder skulle sendes inn i vinmarkene for å spise lusene. Andre mente at den rette kuren måtte være maur, stærflokker, kyllinger, snegler, sennep, damp, asparges, timian, persille, nikotin, terpentin, parafin, dynamitt, flesk, magnetisme, vulkansk aske fra Pompeii, kjøttetende planter, hornorkestre med store trommer…

Forslagene ble sendt til universitetet i Montpellier i Sør-Frankrike, der det ble gjort omfattende forsøk med 1044 mer seriøse metoder, men uten lovende gjennombrudd. Det eneste som hadde en effekt, var å pumpe gassen karbondisulfid (CS2) ned i jorden. Men dette middelet var både eksplosivt, illeluktende og særdeles giftig for vinbøndene.

Alle vinmarker måtte plantes om

Først på Phylloxera-kongressen i 1869 kom gjennombruddet. Biologer foreslo at man kunne pode stokker fra den europeiske arten, Vitis vinifera, på røtter fra amerikanske arter som var resistente mot luseangrep.

Det var to problemer med denne løsningen. For det første ville vinbøndene nødig rive opp de gamle vinrankene som hadde levert gode druer i generasjoner. For det andre ville det være en nesten uoverkommelig oppgave å skaffe tilstrekkelig mange podete planter til å reetablere de infiserte vinmarkene. I 1880 vokste det rundt elleve milliarder vinranker bare i Frankrike, og mange vinprodusenter håpet at det kunne finnes en kjemisk løsning for å få utryddet den forhatte lusen.

Etter hvert erkjente vinbøndene imidlertid at det ikke var noen annen utvei enn å plante vinmarkene på nytt med de nye, podete plantene. I 1885 bugnet 45 000 hektar av Frankrikes vinmarker av drueklaser med røtter fra USA, og i det neste tiåret ble enorme arealer i alle landets vindistrikter nyplantet.

Bortys uheldige utplanting hadde kostet Frankrike rundt 1,8 milliarder franc. Lusen hadde fortært rundt 2,5 millioner hektar vinmarker – et areal tilsvarende halve Innlandet fylke. Frankrikes vinproduksjon hadde falt fra 8,5 milliarder liter i 1875 til bare 2,3 milliarder i 1889, og først i 1920 nådde landet opp på samme produksjon som før lusen.

Eksperter anslår at 75-90 prosent av alle vinrankene i Europa gikk til spille og luseangrepet har satt varige spor. I dag står nærmest alle vinranker i Europa – og resten av verden – på amerikanske røtter, og på hver eneste plante kan man se podestedet like over bakken.

LES MER

- Christy Campbell: **Phylloxera – How Wine was Saved for the World**, Harper Perennial, 2004
- Benjamin Wallace: **The Billionaire's Vinegar**, Three Rivers Press, 2009

Vin fra før vinbladlusen – som for eksempel denne Mouton-Rothschild 1869 – er uhyre kostbar.

HISTORIE/ARKIV

Gammel vin smakte bedre

I verdens fineste vinkjellere fins fremdeles vin fra før vinbladlusens herjinger, og noen eksperter mener den gamle vinen var bedre.

Vinkjennere har lenge diskutert om vinen smakte bedre før de edle europeiske vinrankene ble podet på amerikanske røtter, som kan stå imot angrep fra vinbladlus.

Det er imidlertid vanskelig å sammenligne, for det er ikke mange «før-phylloxera»-viner igjen, og de sjeldne flaskene er ettertraktet. Samlere betaler gjerne skyhøye priser. Rødvinen fra vinslottet Mouton-Rothschild årgang 1869 er å få for vel 40 000 kroner flasken, men den skal til gjengjeld være utmerket – til tross for sin høye alder. Før-phylloxera-viner tåler aldringen bedre enn vin som produseres i dag, og mange eksperter mener at de gamle vinene smaker mer intenst.

Det fins fortsatt åkre som vinbladlusen aldri har funnet – primært i Chile og Australia, men også i Frankrike, der den eldste vinmarken er fra 1850.

MIDJOURNEY/CARSTEN YTTESEN

Svik og blodfeide:

Vikingtidens verste ekteskap

Sagaene omtaler ofte vikingenes samliv, men få par er så godt dokumentert som Hallgerd og Gunnar. Forholdet deres var en katastrofe – og det endte på blodig vis.

MIDJOURNEY/CARSTEN YTTESENX

Møtet mellom Gunnar og Hallgerd skulle vise seg å bli fatalt for den ene av partene.

AV BJØRN ARNFRED BOJESEN & ANDREAS ABILDGAARD

En sommerdag på slutten av 900-tallet e.Kr. overrasker vikingen Gunnar sin kone, Hallgerd, med en gruppe uventede gjester som velter inn på gården Lidarende på Sør-Island.

I to uker har Gunnar og vennene hans deltatt på det årlige folkemøtet, Alltinget, og nå forventer selskapet full bevertning. Hallgerd dekker skjødesløst opp langbordet – med blant annet smør og ost som Gunnar ikke kjenner igjen fra spiskammeret.

Kona har tidligere vært på kant med loven, og Gunnar mistenker henne umiddelbart for å ha stjålet maten. Da Hallgerd nekter å røpe hvor osten kommer fra, får hun en syngende ørefik av ektemannen.

Ifølge «Njåls saga» skal de forlegne gjestene ha fått det travelt med å forlate gården, mens Hallgerd lovet å hevne ydmykelsen. Sagaen ble nedskrevet på Island på slutten av 1200-tallet basert på overleveringer av hendelser som fant sted i perioden ca. 960-1015. Selv om den ukjente forfatteren dramatiserte fortiden, mener forskerne at sagaen omtaler virkelige historiske personer og deres relasjoner. Og én ting er krystallklart – Gunnar skulle komme til å angre bittert på at han slo sin kone

Giftermål ender med drap

Før Gunnar og Hallgerd fant sammen, hadde hun allerede to mislykkede ekteskap bak seg. Hun vokste opp på gården til sin far Hoskuld, og ifølge «Njåls saga» var Hallgerd en usedvanlig vakker jente.

Som andre barn fra velstående vikingfamilier ble hun tidvis tatt hånd om av en fosterfar. Han var en mann med et mørkt sinn, og Hallgerd selv utviklet en trassig og ilter personlighet. Hallgerd ble etter hvert en fortryllende vakker kvinne – men ifølge sagaen var det ikke mye godt å si om personligheten hennes:

«Håret hennes var vidunderlig å se på og så stort at hun kunne hylle seg i det, men av sinn var hun hissig og hard.»

I vikingtiden var en ombeilet datter gull verdt. Et godt parti kunne gi familien makt – i form av en allianse med svigerfamilien – og en klekkelig brudepris til brudens nærmeste. Et ekteskap ble ansett som en kontrakt mellom to slekter, og frieren måtte be kvinnens far om tillatelse til å gifte seg med datteren hans. Hva kvinnen følte, spilte mindre rolle, men loven ga begge kjønn mulighet til å kreve skilsmisse. For eksempel var det skilsmissegrunn hvis en mann hadde slått sin kone tre ganger.

Ifølge sagaen giftet faren bort Hallgerd til bonden Torvald uten å lytte til hennes ønsker. Hallgerd var misfornøyd med situasjonen og gjorde sitt beste for å sabotere ekteskapet og sette Torvald i et dårlig lys. I løpet av noen få måneder sløste hun bort parets formue, slik at folk skulle tro at Torvald ikke kunne forsørge henne. Torvald ble rasende og slo Hallgerd, hvorpå hun fikk sin fosterfar til å drepe ektemannen. Hoskuld måtte deretter betale Torvalds far en høy erstatning for drapet.

Ved neste frieri ble Hallgerd tatt med på råd. Ifølge sagaen uttrykte hun stor begeistring for å gifte seg med handelsmannen Glum:

«Jeg tror jeg kan komme til å holde av deg, dersom lynnet vårt passer sammen.»

Til å begynne med var Glum og Hallgerds samliv lykkelig, og paret fikk en datter. Men idyllen brast da Glum ga Hallgerd en ørefik under en krangel. Hallgerds fosterfar fant seg ikke i denne behandlingen og drepte Glum.

Fosterfaren ble deretter drept av Hallgerds onkel, mens hun selv ble sittende igjen som alenemor med et frynsete rykte. ▶

«Trollene ta vennene dine!»

En sint Hallgerd til mannen Gunnar.

Slik holdt vikingene parforholdet i live

For vikingene var ekteskapet en praktisk pakt mellom to slekter – kjærligheten var underordnet. Men midt i den slitsomme hverdagen kunne en kjærlig viking uttrykke sin hengivenhet på flere måter.

Del byrdene

Menn og kvinner hadde ulike oppgaver – kvinnene tok seg hovedsakelig av det huslige, mens mennene arbeidet på åkeren – og en god partner gjorde sine plikter uten å klage. Late menn som satt passivt ved ildstedet, ble kalt «kullbitere».

Ta et bad

For vikingene var det viktig at partneren hadde styr på den personlige hygienen. Ifølge krøniken til John av Wallingford (ca. 1220) elsket engelske jenter vikingene fordi de badet hver lørdag og kjemmet håret daglig.

Dikt et kvad (men vær forsiktig)

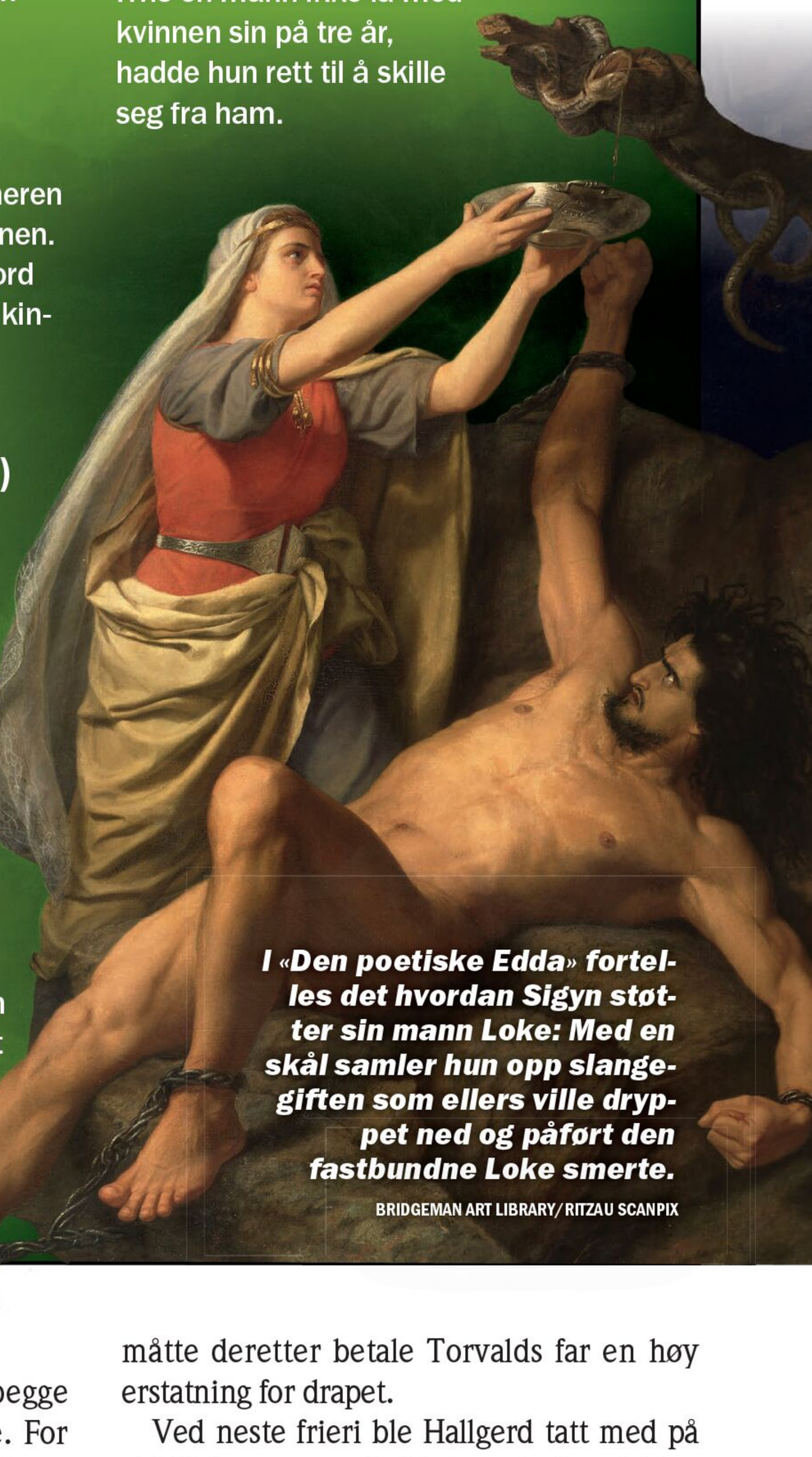
En ekte viking kunne resitere kjærlighetskvad til sin utkårede. Men skaldene måtte være forsiktige, for det ble ansett som en ærekrenkelse hvis kvadet ble hørt offentlig. Slikt snakk om intime forhold hørte hjemme i det private rom.

Skjenk en drink

Hvis en kvinne var forelsket i en mann, kunne hun skjenke ham mjød. I «Harald Hårfagres saga» ga kvinnen Snøfrid den norske kongen «et kar fullt av mjød, han tok det alt sammen og hånden hennes med. Straks var det som det kom en het ild i kroppen hans».

Husk sexlivet

Vikingene var mer løsslupne i sengehalmen enn de kristne europeerne, og loven oppfordret dem til og med til å drive regelmessig lakengymnastikk. Hvis en mann ikke lå med kvinnen sin på tre år, hadde hun rett til å skille seg fra ham.

I «Den poetiske Edda» fortelles det hvordan Sigyn støtter sin mann Loke: Med en skål samler hun opp slangegiften som ellers ville dryppet ned og påført den fastbundne Loke smerte.

BRIDGEMAN ART LIBRARY/RITZAU SCANPIX

Vikinger ble også lykkelig gift

Sagaene er fulle av maktkamper mellom kvinner og menn. Til tross for overleveringenes store vekt på intriger og uenighet fantes det også lykkelige vikingpar.

BERGTORA OG NJÅL

CECILIA HEISSER/NATIONALMUSEUM

Ektepar gikk i døden sammen

Selv om Bergtora blir viklet inn i Hallgerds vendetta, virker hun mest opptatt av å forsvare familien sin. Ifølge sagaen holdt hun og Njål sammen i tykt og tynt: «Jeg er Njåls kone, og jeg har like mye å si som han når vi ansetter tjenere.» Da Njåls fiender satte fyr på parets hus, valgte paret å gå i døden sammen.

AUD OG GISLE SURSSON

WIKIMEDIA COMMONS

Kone fulgte fredløs ektemann

Etter et hevndrap ble den islandske vikingen Gisle dømt fredløs. Ifølge «Gisle Surssons saga» hjalp hustruen Aud til med å skjule Gisle, som fiendene brukte 13 år på å finne. Auds store trofasthet viste seg da en mann ville betale henne for å avsløre skjulestedet – hun tok pungen med sølv og slo den rett i ansiktet på ham.

SVEIN TJUGESKJEGG

SIGRID STORRÅDE

WIKIMEDIA COMMONS

Mektig par knuste felles fiende

Hun var gift med kong Erik Segersäll av Sverige, men han døde i 995. Sigrid hadde deretter flere friere, og hun valgte å gifte seg med danekongen Svein Tjugeskjegg. Sigrid og Svein hadde en felles fiende i Olav Tryggvason, konge av Norge. Paret planla Olavs undergang, som han møtte i år 1000 under slaget ved Svolder.

▶ Ombeilet ungkar vender hjem

En av Islands mest ettertraktede ungkarer var en mann ved navn Gunnar. Han var god venn med den kloke Njål – hovedpersonen i «Njåls saga» – og enhver svigermors drøm:

«Han var en mann av høy vekst og stor styrke. Han var gavmild og trofast mot venner.»

På Njåls oppfordring dro Gunnar på vikingtokt, hvor han vant heder og rikdom – og fikk audiens hos danenes konge, Harald Blåtann, i Hedeby.

I flere år levde Gunnar et omflakkende liv før han en gang på 980-tallet vendte hjem til Island og den største begivenheten for ugifte vikingmenn og -kvinner – det årlige Alltinget i juni.

Ugifte kvinner reiste gjerne med fedrene sine til tinget, og sagaene er fulle av historier om par som fant hverandre på Tingsletten på Sørvest-Island.

Den perfekte vikingkvinnen var trofast mot sin mann, noe som gjenspeiles i vikingenes myter. I eddadiktet «Loketretten» fornærmer guden Loke gudinnene med ville beskyldninger om utroskap – for eksempel påstår han at Odins kone, Frigg, skulle ha ligget med sine svogere Vile og Ve. Mennene hadde friere tøyler enn kvinnene, og det var ikke uvanlig at en gift vikingmann hadde sex med sine trellkvinner.

På Alltinget la Hallgerd og Gunnar straks merke til hverandre, og hun lyttet henført til hans beretninger fra verden. Gunnar foreslo at han skulle be faren hennes, Hoskuld, om tillatelse til at de kunne gifte seg, men Hallgerd tvilte på at han virkelig var interessert i henne.

For å bevise sine intensjoner oppsøkte Gunnar straks Hoskuld, som advarte ham mot å gifte seg med datteren. Også Hallgerds onkel forsøkte å få Gunnar på andre tanker:

«Du er en djerv og redelig mann, men i henne er det mye blandet sammen.»

Men Gunnar hadde bestemt seg – han ville ha den vakre Hallgerd – koste hva det koste ville.

Hustruer ender i blodfeide

Historikerne vet lite om hvordan et vikingbryllup var i tiden før år 1000, da Alltinget vedtok kristendommen som offisiell religion på Island.

Ifølge den gamle islandske lovboken «Grågåsen» – som har sine røtter i vikingtiden – var ekteskapet gyldig først når paret hadde drukket *brudeøl*. Bruden ga brudgommen et beger med mjød, som de drakk av etter tur. Drikken forente paret i gudenes øyne, og etter bryllupsnatten fikk den nygifte kvinnen nøklene til parets gård.

«Nå kan du huske den ørefiken du ga meg!»

Hallgerd til Gunnar kort før hans død.

Allerede kort tid etter bryllupsfesten begynte forholdet mellom Gunnar og Hallgerd å skrante. Hallgerd var eiesyk og sjalu på Gunnars nære vennskap med Njål. Det ble ikke bedre av at hun heller ikke tålte Njåls kone, Bergtora.

Under et besøk på Njåls gård snakket Hallgerd nedsettende om Bergtoras familie. Kona gjengjeldte fornærmelsene.

Hjemme på deres egen gård, Lidarende, viste Gunnar minimal tillit til sin kone og oppførte seg stadig mer kontrollerende. Da han skulle reise til Alltinget om sommeren og ba Hallgerd om å oppføre seg pent mot vennene sine, skal hun ifølge sagaen ha ropt

«Trollene ta vennene dine!»

Ikke før hadde Gunnar og Njål ridd sin vei, før blodet fløt. Da Bergtora sendte en mann for å hugge trær i en felles skog, sendte Hallgerd en mann for å drepe mannen. Den kaldblodige likvideringen utløste en bølge av hevndrap, og Gunnar og Njål byttet på å betale hverandre blodpenger for mordene. Beløpet vokste jevnt og trutt etter hvert som blodhevnen rammet mer viktige personer.

Til slutt fikk de to mennene satt en stopper for drapene og tvang frem en forsoning mellom de to familiene. En skuffet Hallgerd måtte gi opp sitt forsøk på å så splid mellom Gunnar og Njål.

Misunnelse førte til drap

Året etter forsoningen var Hallgerd og Gunnars spiskammer så tømt at de nesten gikk tom for mat. Mens Gunnar var på Alltinget, sendte Hallgerd en trell for å stjele ost og smør fra den velstående bonden Otkjells gård.

Da Gunnar kom hjem med et større følge på slep, fattet han straks mistanke til Hallgerd og slo henne. Selv om Gunnar tilbød erstatning for konas tyveri, var ikke Otkjell innstilt på å begrave stridsøksen. Otkjell var misunnelig på Gunnars innflytelse og brukte konflikten som et påskudd til å alliere seg med andre bønder som også hadde et horn i siden til Gunnar. Konflikten eskalerte, og det endte med at Gunnar drepte Otkjell og en av sønnene hans i nødverge.

Drapene ble brakt inn for Alltinget, og Gunnar ble dømt til tre års landflyktighet. Gunnar nektet imidlertid å forlate gården sin, og som en konsekvens ble han offisielt fredløs og kunne drepes av hvem som helst.

Gunnar forsvarte seg tappert da en gruppe menn kom for å drepe ham etter at han ble dømt som fredløs på Alltinget.

ANDREAS BLOCH/WIKIMEDIA COMMONS

Hallgerd lot mannen sin i stikken

Noen måneder senere kom en gruppe av Gunnars fiender derfor til Lidarende for å hevne drapet på Otkjell og sønnen hans.

Gunnar forsvarte seg tappert mot angriperne. Fra et loft under gårdens tak stakk og drepte han en fiende med spydet sitt gjennom et kikkhull, og med buen såret han flere av angriperne.

Angriperne klarte imidlertid å trekke taket av huset med noen tau, og en av mennene klatret opp og kappet over Gunnars buestreng.

Ifølge sagaen ba Gunnar da Hallgerd om å lage en ny streng til buen med lokker fra det lange håret sitt. Men kona avviste forespørselen med ropet

«Nå kan du huske den ørefiken du ga meg!»

Uten buen kunne ikke Gunnar holde fiendene på avstand, og de klarte å såre ham flere ganger før han døde av skadene.

Hallgerd og Gunnars forferdelige ekteskap fikk dermed en blodig slutt.

Etterskrift:

Etter hans død ble Hallgerd uvenner med sin svigermor og måtte søke tilflukt hos datteren og svigersønnen.

Hallgerds fiendskap med Njåls familie fortsatte, men sagaen sier ikke noe om den endelige skjebnen til Gunnars hissige enke. ■

Begge kjønn kunne kreve skilsmisse, og derfor var det fornuftig for vikingene å forsikre seg om at både mannen og kvinnen ønsket å gifte seg med hverandre.

O. VAERING/BRIDGEMAN IMAGES

LES MER OM HALLGERD OG GUNNARS FORHOLD

● Jon Gunnar Jørgensen (oversetter): **Njåls saga**, Cappelen Damm, 2025 ● Preben Meulengracht Sørensen: **Fortælling og ære – studier i islændingesagaerne**, Aarhus Universitetsforlag, 1993

150 lyskastere ble rekvirert fra luftforsvaret for å skape en «lyskatedral» rundt Zeppelinplassen i Nürnberg i 1936.

HISTORICAL/GETTY IMAGES

Nürnberg ble nazismens scene:

Ondskapens folketeater

I et tiår fulgte verden med fascinasjon og frykt nazistenes propagandaparader i Nürnberg. Her lanserte Hitler verdens største byggeprosjekt som skulle tjene som nazismens helligdom og forberede det tyske folket på kampen for Tusenårsriket.

Da Hitler avholdt nazistenes årlige rikspartidag i Nürnberg i september 1934, var det mange utenlandske gjester som ikke trodde sine egne øyne.

700 000 partimedlemmer og nysgjerrige borgere valfartet til den bayerske middelalderbyen for å oppleve et fem dager langt, nøye koreografert totalteater uten sidestykke i europeisk historie.

I den såkalte Luitpold Arena hadde partiet samlet 150 000 SA- og SS-tropper, som sto stramt oppmarsjert i endeløse rekker. Midt i havet av uniformerte mennesker – på en 10 meter bred paradevei – skrittet føreren til motsatt ende av arenaen for å hedre nasjonens falne fra første verdenskrig og de 16 nazistene som var blitt drept under Hitlers mislykkede ølkjellerkupp i 1923.

Blant tilskuerne var den amerikanske journalisten William Shirer, som iakttok de kultlignende seremoniene.

«Jeg tror jeg har begynt å forstå noen av årsakene til Hitlers forbløffende suksess», skrev journalisten i dagboken sin.

Nürnberg var nemlig blitt et av de viktigste sentrene for nazistenes propaganda, der det tyske folket skulle forføres av enorme parader og ærefryktinngytende arkitektur.

MARY EVANS PICTURE LIBRARY/RITZAU SCANPIX

Hitler arrangerte de første nazistiske partidagene i Nürnberg i 1927. Arrangementet var imidlertid ikke så godt organisert som det ble senere.

Nürnbergs fortid tiltrakk nazistene

Før nazistene avholdt sine første rikspartidager i Nürnberg i 1927, hadde samlingene vært lagt til München og Weimar. Nürnberg var da heller ikke et opplagt valg, ettersom industribyen var en sosialdemokratisk høyborg. Men Nürnberg hadde vært en by med keiserlige privilegier i middelalderen, og etter valget av en tysk-romersk keiser ble den første riksdagen alltid holdt her. Ved å velge denne byen kunne Hitler trekke en linje mellom fortidens gloriøse riksdager og de nazistiske rikspartidagene.

Park ble Hitlers lekeplass

Det 16,5 km² store området som skulle bli nazistenes parti-kompleks, lå sørøst for Nürnberg by. På slutten av 1800-tallet var området blitt anlagt som park og zoologisk hage.

Etter maktovertakelsen i 1933 besluttet Hitler og arkitekten Albert Speer å bebygge området med monumentale bygninger og paradeplasser som skulle forene det tyske folket og vise det nazistiske regimets kraft.

En modell fra 1937 viser byggverkene Hitler allerede hadde oppført eller planla i Nürnberg.

ARCHIV FÜR ZEITGESCHICHTE/SZ PHOTO/RITZAU SCANPIX

Ung regissør gjorde naziparadene berømt

Da nazistene i 1934 igjen skulle avholde en partikongress i Nürnberg, ba Hitler den 32 år gamle filmregissøren Leni Riefenstahl om å lage en film om begivenhetene. Propagandafilmen, som fikk tittelen «Viljens triumf», var et kunstnerisk mesterverk. Bildene fremstilte Hitler som en frelserskikkelse tilbedt av millioner.

For å filme «Viljens triumf» fikk Riefenstahl installert en heis på den enorme kulissen bak Luitpold-arena-tribunen.

LIBRARY OF CONGRESS/GETTY IMAGES

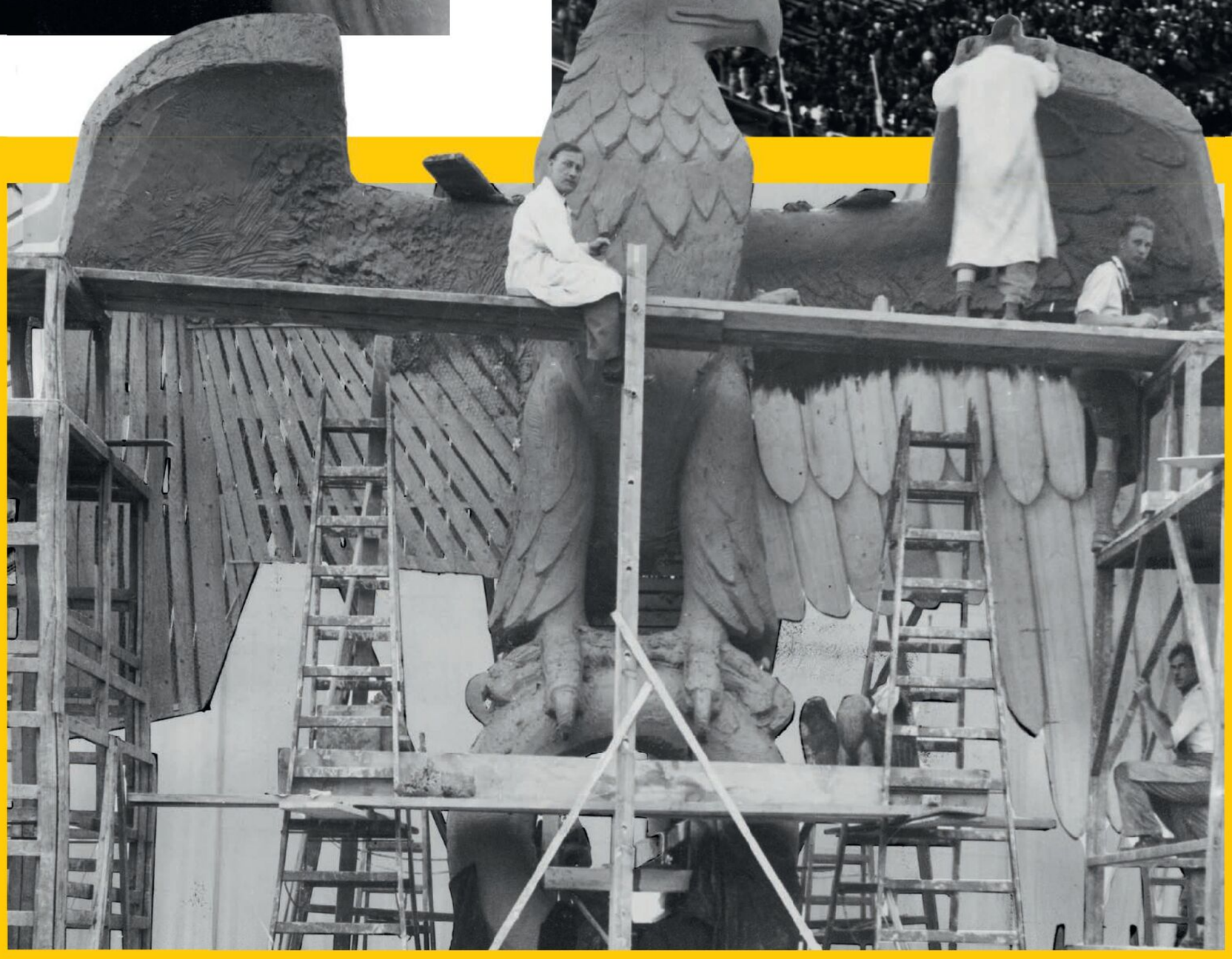

Hitler og spesielle gjester hadde plasser på den 320 meter lange ærestribunen. Herfra gikk Hitler til krigsminnesmerket i motsatt ende av arenaen.

HISTORICAL/GETTY IMAGES

Det nye rikets ørner våket over arenaen

Til utsmykningen av Luitpold-arenaen engasjerte Hitler billedhuggeren Kurt Schmid-Ehmen. En av kunstnerens oppgaver var å lage to gigantiske bronseørner som skulle stå i hver sin ende av arenaens ærestribune. Ørnene var delvis modellert etter Tysklands tradisjonelle riksørn, men med den tilføyelse at de i klørne holdt et hakekors omgitt av en krans av eikeløv.

Kurt Schmid-Ehmen (i midten) og modellen som siden ble til Luitpold-arenaens bronseørner.

SCHERL/SZ PHOTO/RITZAU SCANPIX

Luitpold-arenaen var genial propaganda

Et av de første byggverkene var Luitpold-arenaen. Her lå det opprinnelig en park tilegnet den bayerske prinsregenten Luitpold og et minnesmerke over de falne i første verdenskrig.

I 1933 fikk Hitler hugget ned trærne i parken, og på rekordtid ble det anlagt en paradeplass der 150 000 soldater fra nazistenes SA og SS kunne stille opp foran 50 000 tilskuere, mens Hitler hedret verdenskrigens og nazistenes egne døde.

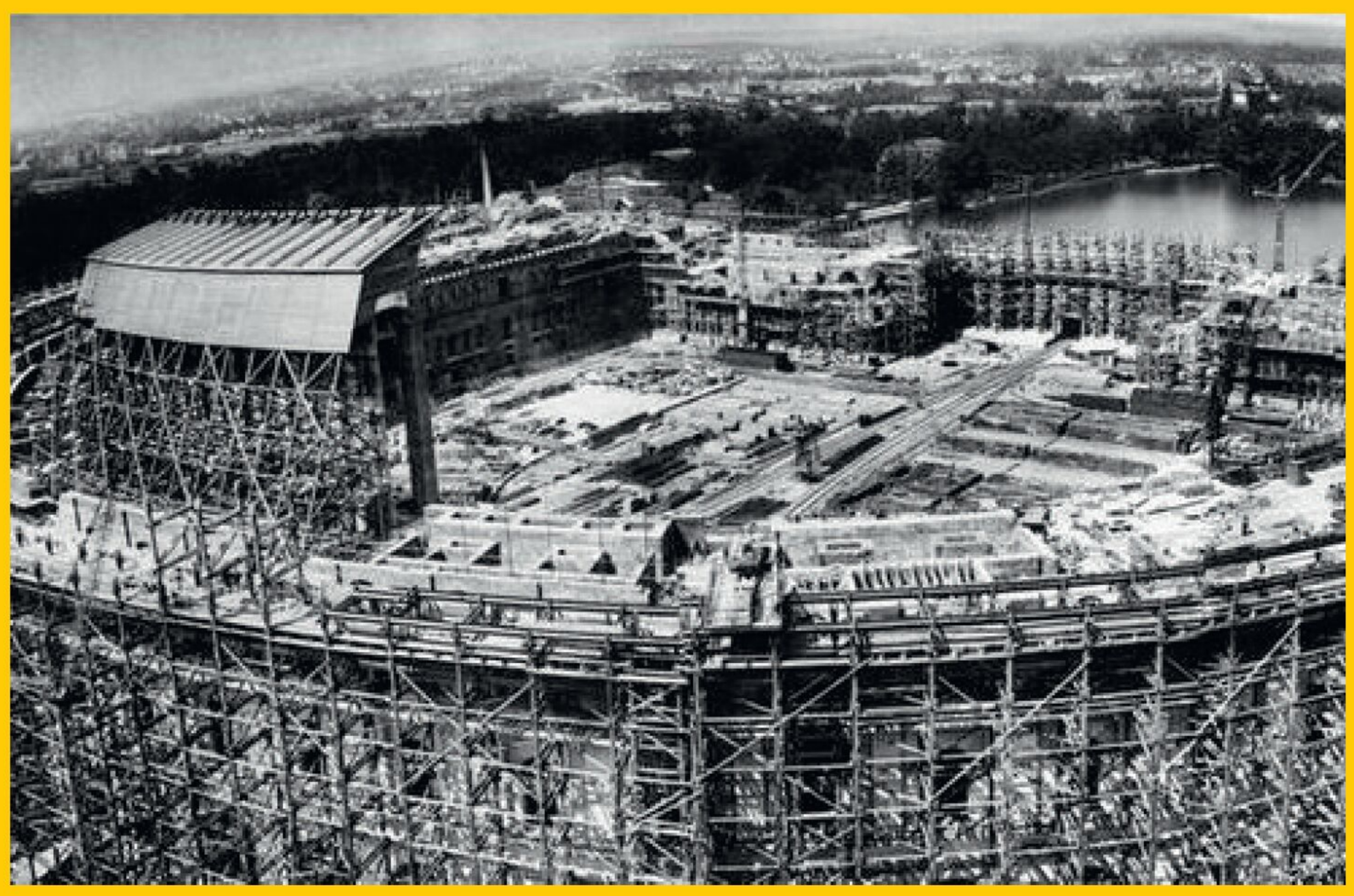
Under seremonien ble nazistenes blodfane vist frem. Den var stenket med blod fra partiets martyrer fra ølkjellerkuppet i 1923. I en nærmest religiøs seanse ble fanen brukt til å innvie nye nazifaner.

Tysk Colosseum skulle huse partimedlemmer

I 1935 begynte byggingen av en 118 000 meter^2 stor kongresshall for fremtidige partimøter. Det hesteskoformede anlegget skulle ha plass til 50 000 gjester og var inspirert av Marcellus-teatret og Colosseum i Roma. Salen skulle være nesten 70 meter høy og dekket av et enormt tak. Bygningen nådde imidlertid bare en høyde på 39 meter før krigen avbrøt byggingen.

42 millioner murstein gikk med til å bygge hallens rundbygning, hvis ytterside ble kledd med granitt. Bygningen står fortsatt.

SZ PHOTO/RITZAU SCANPIX

Tribune var inspirert av berømt alter

Luitpold-arenaen var på langt nær stor nok for de fremtidige arrangementene Hitler så for seg. I 1934 gikk arkitekten Albert Speer derfor i gang med oppføringen av Zeppelinplassen. Med sine 312 x 285 meter var plassen større enn 12 fotballbaner og hadde plass til rundt 250 000 deltakere og gjester.

Plassen var dominert av en over 300 meter lang tribune. Speer var inspirert av det greske Pergamonalteret, som tyske arkeologer hadde gravd ut i Tyrkia og stilt ut i Berlin.

Nasjonens samhold ble promotert

Hver dag hadde et tema. På «Fellesskapets dag» opptrådte medlemmer av den nazistiske jenteorganisasjonen BDM med folkedans på Zeppelinplassen. Denne spesielle dagen skulle forene tyskerne rundt deres historie og tradisjoner. Jøder, kommunister og homoseksuelle var befolkningsgrupper som nazistene ikke anså som en del av folkefellesskapet.

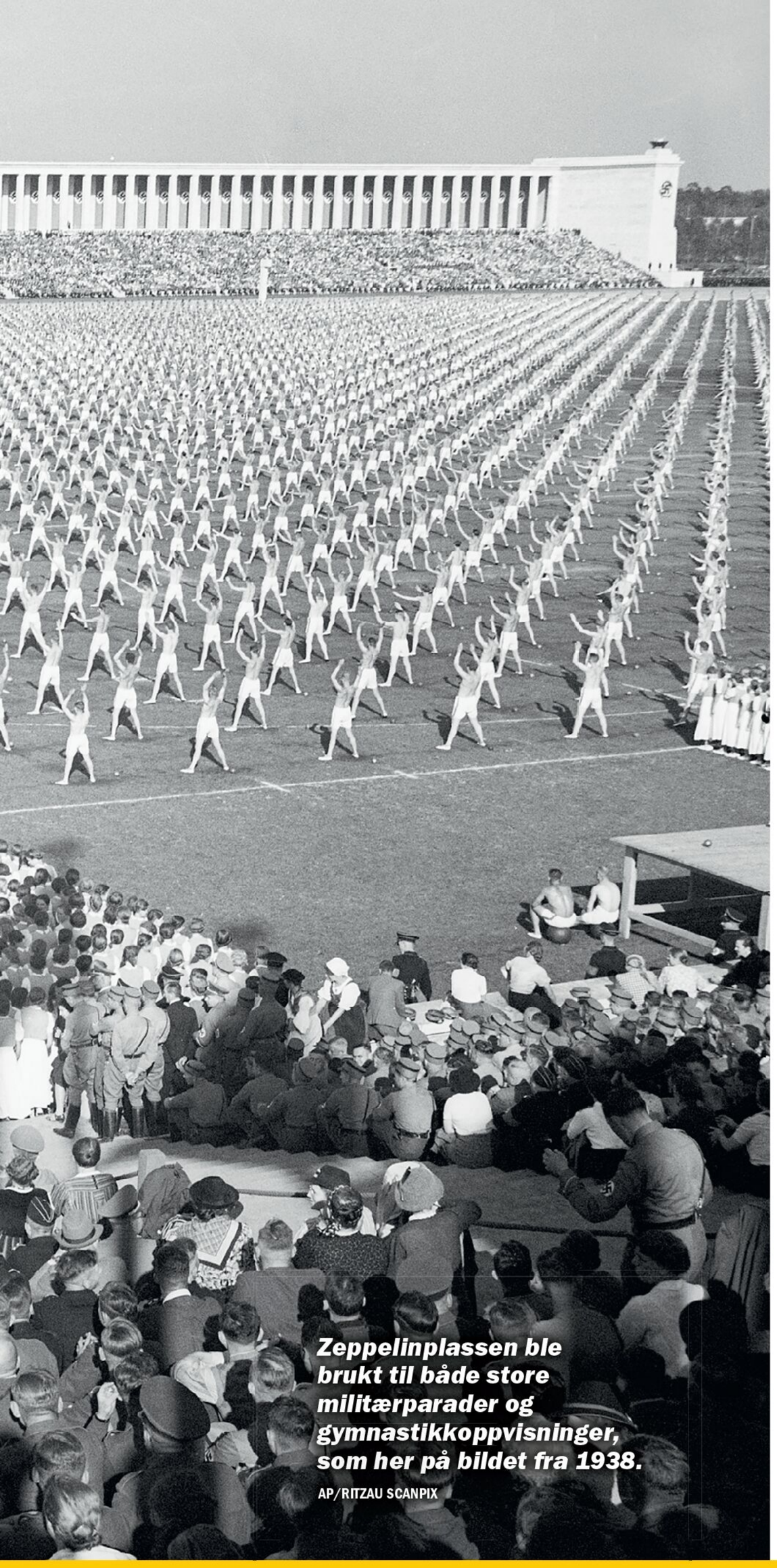
I 1938 danset rundt 5000 medlemmer av jenteorganisasjonen BDM for Hitler på Zeppelinplassen.

ARCHIV FÜR ZEITGESCHICHTE/SZ PHOTO/RITZAU SCANPIX

Gigantbygg ble aldri ferdige

I 1937 la Hitler ned grunnsteinen til et stadion som skulle slå alle rekorder. Deutsches Stadion dekket 24 hektar og skulle romme 405 000 tilskuere – mer enn noe annet stadion i verden.

Året etter ble byggingen av enda en paradeplass, som skulle romme over 500 000 mennesker, påbegynt. Plassen skulle brukes til militærparader og fikk derfor navnet Marsmarken, etter den romerske krigsguden. Verken paradeplassen eller stadionet ble noensinne ferdigstilt.

Zeppelinplassen ble brukt til både store militærparader og gymnastikkoppvisninger, som her på bildet fra 1938.

AP/RITZAU SCANPIX

Hitler og arkitekt Albert Speer inspiserer en modell av tribunene rundt Marsmarken i 1937.

ULLSTEIN BILD DTL./GETTY IMAGES

Nürnberg-byggverk overlevde krigen

Ifølge Albert Speer var det Hitlers ønske at byggverkene i Nürnberg skulle være en arv for fremtiden. De skulle derfor bygges av så gode materialer at de, i likhet med antikkens monumenter, skulle overleve i årtusener og ende opp som berømte ruiner. Flere av Nürnbergs gigantiske nazibygninger overlevde krigen og står i dag forlatt som en evig påminnelse om hvilke katastrofer fanatisme kan føre til.

I april 1945 inntok amerikanske tropper Nürnberg og nazistenes propagandaområde.

MARY EVANS/RITZAU SCANPIX

Forskerteamet i 1995 i Samara-elvedalen i Ukraina, hvor yamnayene og det nyfunne CLV-folket holdt til.

DAVID ANTHONY, PAVEL KUZNETSOV, AND OLEG MOCHALOV

Forskere avslører:

Her oppsto det indoeuropeiske språket

I over 200 år har forskerne undret seg over hvordan det kunne oppstå en felles språkstamme som strakte seg hele veien fra India til Norge. Men oppdagelsen av et hittil ukjent folk betyr at den gamle gåten kan være løst.

AV MARIA APPEL

I dag snakker nesten halvparten av verdens befolkning et indoeuropeisk språk – fra Skandinavia til India. I århundrer har språkforskere forsøkt å løse gåten om hvor dette språket først ble talt. Og nå har en rekke forskere funnet avgjørende nye spor.

Allerede på 1700-tallet la språkforskere merke til påfallende likheter mellom flere språk. I 1786 sa den britiske lingvisten og juristen William Jones:

«Uansett hvor gammelt språket sanskrit er, har det en vidunderlig struktur: mer fullkomment enn gresk, rikere enn latin. Likevel har det store likheter med begge. Faktisk så store at ingen forsker kan undersøke alle tre språkene uten å tro at de må stamme fra en felles kilde.»

Sitatet har blitt et av de mest berømte i språkvitenskapens historie, for han var den første som innså at gresk, latin og sanskrit hadde fellestrekk.

Senere har det blitt klart at alle tre tilhører den indoeuropeiske språkfamilien, som omfatter mer enn 400 språk.

Yamnayene var et steppefolk som levde i Øst-Europa fra cirka 3300-2600 f.Kr. Nå har forskere sett nærmere på deres forfedre og hvordan språket deres fortsatt har stor betydning i dag.

NATALIA SHISHLINA

Indoeuropeisk spredte seg til store deler av verden

Indoiransk

De indoiranske språkene omfatter både indoariske språk som sanskrit, hindi og urdu, og iranske språk som persisk og kurdisk. Omtrent 1,1 milliarder mennesker snakker et språk med røtter i den indoiranske språkstammen.

Romansk

De romanske språkene, som italiensk, fransk og spansk, springer ut fra latin. Cirka 500 f.Kr. ble latin det dominerende italiske språket. I dag har 670 mill. mennesker et romansk språk som morsmål.

Germansk

1,2 milliarder mennesker har germanske språk som morsmål. Det omfatter bl.a. engelsk, nederlandsk og de nordiske språkene. Mer enn 2 milliarder mennesker snakker dessuten engelsk til en viss grad, noe som gjør det til verdens mest talte språk.

Baltoslavisk

Baltoslaviske språk med undergruppene baltisk og slavisk snakkes av om lag 300 millioner mennesker, hvorav omtrent halvparten er russiske.

HISTORIE

Og nå vet forskerne kanskje endelig hvor språkstammen med den enorme betydningen har sitt opphav.

Et folk har blitt oversett

Tidligere forskning har pekt på at det indoeuropeiske språket oppsto hos Yamnaya-folket på den pontisk-kaspiske steppen nord for Svartehavet.

Yamnaya-folket var nomader som spredte seg til store deler av Europa og Midtøsten for omtrent 5000 år siden. I 2024 viste en omfattende DNA-studie at yamnayene var enda viktigere enn tidligere antatt, og at de må regnes som «Europas stamfedre».

Men forskere fra Harvard University og universitetet i Wien mener at en annen gruppe har blitt oversett. Det skriver de i det vitenskapelige tidsskriftet Nature.

Forskergruppen analyserte DNA fra 435 mennesker som levde i Eurasia mellom 6400 og 2000 f.Kr. Resultatene tyder på at et folk de kaller CLV-gruppen, ikke har vært tilstrekkelig studert.

CLV-folket levde for rundt 7000 år siden i et område avgrenset av elven Volga i nord og Kaukasusfjellene i sør. Herfra begynte de å spre seg i ulike retninger.

Ifølge forskernes DNA-studier dro en del av CLV-folket vestover mot dagens Ukraina, der de blandet seg med jeger- og sankerfolk. Dette ble til den første Yamnaya-kulturen, som senere spredte seg til store deler av Europa.

En annen CLV-gruppe reiste sørover til Anatolia og blandet seg med bønder derfra.

> «Funnet av CLV-folket er det manglende leddet i indoeuropeisk historie».
>
> Ron Pinhasi, professor ved Wiens Universitet

I dag er alle de anatoliske språkene utdødd, men de er kjent gjennom skriftlige kilder, hvorav hettittisk er det mest kjente.

Det er funnet over 25 000 kileskrifttavler fra cirka 1700-1200 f.Kr. i Lilleasia, og språket er det eldste overlevende indoeuropeiske språket.

Den anatolske språkgrenen var den eneste av de indoeuropeiske språkgrenene som ikke hadde vært knyttet til yamnayene, men nå har forskerne endelig løst gåten.

DNA-analysene avslørte at omtrent 80 prosent av yamnayene er etterkommere av CLV-folket. Derfor mener forskerne at den endelige foreningen av språkene som var forfedre til både anatoliske og indoeuropeiske språk, fant sted blant CLV-folket.

Det at denne gruppen ikke har vært identifisert tidligere, er nettopp grunnen til at hettittene og de anatoliske språkene ennå ikke har blitt knyttet til yamnayene.

«Oppdagelsen av CLV-folket er det manglende leddet i indoeuropeisk historie og markerer et vendepunkt i den 200 år gamle jakten på å rekonstruere indoeuropeernes opprinnelse og rutene som førte til at disse folkene spredte seg over Europa og deler av Asia», sier Ron Pinhasi, professor i biologisk antropologi ved universitetet i Wien i en pressemelding.

Snarvei til HISTORIEs artikkelarkiv: Lær mer om yamnayene, som vandret inn i Europa for 5000 år siden og fortsatt preger språket vårt.

Amerikanernes militser var vant til å kjempe mot indianere, men ikke en hær med kanoner.

DON TROIANI/BRIDGEMAN

Amerika blåser til mot britenes tyran

Etter mer enn 150 år som britiske kolonister hungrer amerikanerne i 1775 etter selvstendighet. Men hvordan skal den brokete hæren av heimevernsmenn beseire Storbritannias fryktede rødjakker?

kamp ni

FOR 250 ÅR SIDEN

TEMA: Revolusjonen grunnla USA

Side 40
Britiske lover vakte harme blant kolonistene

Side 44
Vådeskudd satte i gang krigen i Nord-Amerika

Side 52
Frankrike sikret amerikanerne seieren

FOR 250 ÅR SIDEN

TEMA: Revolusjonen grunnla USA

Bostons britiske guvernør måtte flykte fra den rasende folkemengden.

PRINT COLLECTOR/GETTY IMAGES

Britiske blodsugere vakte amerikanernes raseri

I siste halvdel av 1700-tallet forsøkte England å kreve inn mer i skatt og avgifter i sine nordamerikanske kolonier. Men harmen over de griske makthaverne forente kolonistene og fikk mange til å drømme om å bli herre i eget hus.

AV BENJAMIN CHRISTENSEN & JANNIK PETERSEN

Fredag kveld den 16. august 1765 trappes den årelange konflikten mellom de britiske myndighetene og kolonistene i Nord-Amerika opp. I mørket nærmer hundrevis av sinte amerikanere seg den britiske guvernørens bolig.

«Folkemengden angrep huset mitt med djevelsk raseri. Med økser splintret de inngangsdøren og brøt seg inn», forteller guvernør Thomas Hutchinson senere.

Hutchinson slipper usett ut bakdøren og kommer seg i sikkerhet hos naboen.

Herfra kan han bare se på mens folkemengden vandaliserer huset hans – byens mest markante symbol på det forhatte britiske kolonistyret. Guvernørens møbler, bøker, klær og papirer blir stjålet, skillevegger blir revet ned, og sågar den dekorative kuppelen på taket av huset blir revet ned – selv om det tar inntrengerne nesten to timer.

Ifølge Hutchinson «forsvant også skifertakstein, og bare daggryet hindret at hele bygningen ble revet. Ingenting var igjen – bortsett fra de nakne veggene og gulvet».

Den enorme harmen som rammer Hutchinson den natten, skyldes de engelske skattene. Opp gjennom 1760-årene hadde det britiske parlamentet påtvunget amerikanerne stadig nye skatter og avgifter for å fylle den britiske statskassen.

Men politikerne i det fjerne London har fullstendig feilbedømt folkestemningen i Nord-Amerika. I løpet av få år har det vokst frem et voldsomt sinne mot kolonimakten – en kolonimakt som mange amerikanere ser på som en pengegrisk blodsuger.

Koloniene skulle gjøre britene rike

Storbritannia hadde hatt kolonier i Nord-Amerika siden 1607. Med gylne løfter ble tusenvis av irer, skotter og engelskmenn lokket til å krysse Atlanterhavet for å dyrke jorda. Like mange fattige ble rett og slett deportert til koloniene – som straff for ubetydelige lovbrudd.

Britene etablerte først og fremst kolonier for å kunne tjene penger på dem. De avlingene som kolonistene i hele imperiet dyrket, skulle selges til kjøpmenn i Storbritannia. Og alt det kolonistene trengte, måtte de kjøpe dyrt av britene. Kolonistene i Nord-Amerika, amerikanerne, protesterte jevnlig mot denne utnyttelsen, og misnøyen vokste i kjølvannet av sjuårskrigen, som endte i 1763.

Britene hadde vunnet krigen, men satt igjen med en slunken statskasse, og for å fylle den opp igjen bestemte parlamentet at amerikanerne skulle bidra med mye mer.

Den 22. mars 1765 vedtok politikerne i London den såkalte stempelloven. Den innebar at ikke bare testamenter, kontrakter og tolldokumenter måtte være påført et offisielt stempel, som innebar en avgift til staten. Alt – til og med aviser og spillkort – kunne nå bare produseres på spesialstemplet papir. Avgiften var nokså beskjeden, så parlamentet håpet at amerikanerne ville svelge lovendringen til tross for de første protestene. Men der tok parlamentet feil.

Da nyheten om loven nådde Amerika, ble folk rasende. Daniel Dulany, en advokat fra Maryland, var den første som skrev en pamflett der han tordnet mot den nye skatten og hevdet at det engelske parlamentet slett ikke hadde lovhjemmel til å skattlegge amerikanerne ettersom koloniene i Nord-Amerika ▶

> **«Folkemengden angrep huset mitt med djevelsk raseri. De knuste inngangsdøren med økser.»**
>
> Den britiske guvernøren i Boston, 1765.

A WELLCOME LIBRARY, LONDON. WELLCOME IMAGES BILLEDBYLINE, ANADOLU DIZGI/SHUTTERSTOCK

Felles fiende forente 13 britiske kolonier

I første halvdel av 1700-tallet var kolonistene i Nord-Amerika en sammenvevd flokk som ikke tenkte noe særlig på uavhengighet.

Bare noen få år før den amerikanske revolusjonen brøt ut, hadde innbyggerne i de 13 britiske koloniene i Nord-Amerika ikke følt seg som amerikanere. Til det var forskjellene mellom de ca. to millioner immigrantene for store.

I de nordlige koloniene – New Hampshire, Massachusetts, Rhode Island og Connecticut – bodde det mange etterkommere av innvandrere som hadde kommet til Amerika for å få utøve sin strenge puritanske tro. De livnærte seg av skog- og landbruk. Her oppe, ikke langt fra de franske koloniene (dagens Canada), var motstanden mot tvungen samhandel med Storbritannia størst fordi den kostet koloniene dyrt. I de midtre koloniene, Pennsylvania, New York, New Jersey og Delaware, var motstanden også sterk – spesielt i byene, men bøndene på landsbygda forble rojalister som var lojale mot den britiske kongen.

Koloniene i sør – Maryland, Virginia, North Carolina, South Carolina og Georgia – var overveiende rojalistiske fordi plantasjeeierne tjente på samhandelen med Storbritannia.

Men den hardhendte britiske politikken sveiset snart kolonistene sammen og skapte «amerikanerne».

FOR 250 ÅR SIDEN

Alt fra sukker og te til spillkort ble beskattet

I løpet av 1760- og 1770-årene påla det britiske parlamentet i London kolonistene i Nord-Amerika en rekke skatter og avgifter. Noen av dem var bare irriterende, andre kostet amerikanerne dyrt.

Tidslinje

1764

Sukkerloven

Sukker og melasse ble brukt til å produsere kolonienes viktigste eksportvare: rom. Begge råvarene kunne amerikanerne bare få kjøpt av britiske kolonier i Karibia, og fra 1764 innkrevde britene også en avgift per gallon.

SHUTTERSTOCK

BRITISH LIBRARY/WIKIMEDIA COMMONS

1765

Stempelloven

I 1765 ble amerikanerne pålagt å kjøpe dyrt britisk papir. Alt fra testamenter til spillkort måtte lages av dette papiret, som var forsynt med et stempelmerke.

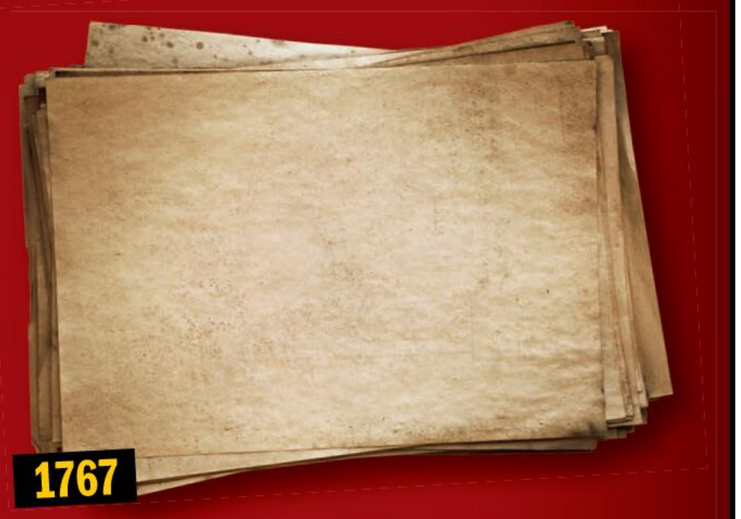

1765

Innkvarteringsloven

I 1765 ble kolonistene pålagt å betale for forpleining, innkvartering og transport av alle britiske soldater i Nord-Amerika – de 7000 soldatene gjorde det mulig å kreve inn skatter og avgifter.

METROPOLITAN MUSEUM OF ART/WIKIMEDIA COMMONS

1767

Townshend-avgiftene

Nye skatter på glass, papir, bly, maling og te utløste en ny bølge av vold og protester i koloniene. De fleste skatteoppkreverne måtte raskt gi opp å kreve inn avgiftene.

VALENTIN AGAPOV/SHUTTERSTOCK

1773

Te-loven

Det britiske East India Company fikk monopol på salg av te i koloniene. Dette ble dråpen som fikk begeret til å renne over for kolonistene.

ENJOY ISTYLE/SHUTTERSTOCK

▶ ikke kunne velge representanter til parlamentet.

Dermed ble Dulany den første som skriftlig brukte argumentet som senere skulle bli et kamprop for den amerikanske revolusjonen: *No taxation without representation*, ingen beskatning uten representasjon.

De mest misfornøyde amerikanerne dannet undergrunnsbevegelsen *Sons of Liberty*, – Frihetens sønner – som i all hemmelighet arbeidet for et uavhengig Amerika.

Amerika koker

Utover sommeren 1765 vokste motstanden, og i flere byer gikk demonstranter til voldelige angrep på britiske administrasjonsbygninger. De verste urolighetene fant sted i Boston, en av Nord-Amerikas viktigste havnebyer.

I august våknet innbyggerne opp til synet av to dukker som var hengt opp i et almetre midt i byen. Dukkene representerte to fremtredende britiske embetsmenn. Den ene av dem fikk huset revet av en rasende mobb den 15. august, og dagen etter kom turen til guvernør Hutchinsons residens og embetsbolig.

Guvernøren var opprørt over situasjonen og hadde forsøkt å tilkalle Boston-militsen, men de fleste av militsfolkene befant seg i den rasende folkemengden og støttet sine naboers og venners krav om rettferdighet.

I samtlige av britenes 13 amerikanske kolonier måtte myndighetene gi opp å innkreve stempelavgiften, og parlamentet avskaffet den kort tid etter.

Men snart fant britene på nye skatter. Nok en gang tok Bostons befolkning til gatene, og mange britiske skatteoppkrevere ble jaget gjennom byens gater og unnslapp bare med nød og neppe.

Høsten 1768 ble det besluttet å utstasjonere 2000 britiske soldater i Boston – for å få ro i gatene og gjøre skatteinnkrevingen mulig igjen. Samuel Adams, en av Bostons ledende motstandere mot det britiske styret, raste mot beslutningen og oppfordret til væpnet opprør.

«Hvis dere er menn, så oppfør dere som menn! La oss gripe til våpen og bli frie og ta alle kongens offiserer til fange!» oppfordret han.

Men det var tomme ord – folk i Boston var ennå ikke klare til å ta opp kampen med kolonimakten.

Boston-massakren endrer alt

Men i begynnelsen av 1770 ble stemningen i Boston enda verre – blant annet fordi de mange britiske soldatene supplerte den magre lønnen sin ved å arbeide i byen. De

Skuddsalven kostet fem amerikanere livet og ble kjent som «Boston-massakren».

mange ekstra hendene presset lønningene ned og gjorde det vanskeligere for Bostons arbeidere å finne noe å gjøre.

Slagsmål mellom amerikanere og britiske soldater var vanlig, og soldater som dristet seg til å gå gjennom de «gale delene» av Boston, ble overfalt og plyndret. En kald dag i mars tilspisset krisen seg:

En engelsk soldat banket opp en barberlærling som forsøkte å inndrive en gjeld, hvorpå soldaten ble skjelt ut av forbipasserende. Snart var gatene fulle av rasende borgere på vei mot byens tollhus i King Street, bevæpnet med kjepper og steiner. Bare åtte britiske soldater holdt vakt ved tollhuset, og da om lag 300 amerikanere kastet stein og snøball mot dem, mistet en ung soldat hodet og avfyrte musketten sin.

Sekundet etter fulgte de andre soldatene opp og avfyrte sine våpen inn i folkemengden. Skyteepisoden kostet fem amerikanere livet og ble kjent som «Boston-massakren».

Ifølge en av USAs senere presidenter, John Adams (1735-1826), ble «grunnlaget for amerikanernes uavhengighet lagt den 5. mars 1770» – dagen da britiske soldater åpnet ild mot kolonistene.

I årene som fulgte, brukte *Sons of Liberty* massakren flittig i forsøket på å mobilisere amerikanerne til kamp.

Te-monopolet vekker harme

Nå nektet mange amerikanske havnebyer å handle med britene, og i stedet kjøpte og solgte de varer gjennom smuglere. Britiske flåtefartøyer intensiverte jakten på smuglerne, men hadde problemer med å takle den enorme oppgaven. Te var en viktig handelsvare, og amerikanerne importerte ca. 500 tonn i året. På begynnelsen av 1770-tallet ble om lag 75 prosent av teen smuglet inn til en lavere pris enn britene forlangte. For å gjøre teen billigere enn smuglervarene senket britene i 1773 prisen på te.

Samtidig fikk *East India Company*, som var ansvarlig for all tehandel i det britiske imperiet, monopol på tehandelen i Nord-Amerika – på bekostning av de amerikanske tehandlerne.

Resultatet ble et nytt ramaskrik fra kolonistene. Høsten 1773 ankom en stor last på 42 tonn britisk te Boston, men *Sons of Liberty* samlet 2000 av byens innbyggere og blokkerte havnen.

Opprørerne bordet de tre teskipene og kastet lasten på sjøen. Protesten ble senere kjent som *Boston Tea Party*.

I London anså lovgiverne aksjonen som forræderi, og Boston havn ble stengt av britiske flåtefartøyer – inntil byen hadde erstattet tapet til East India Company. Erstatningen ble aldri betalt. I England uttalte statsminister Lord North de illevarslende ordene:

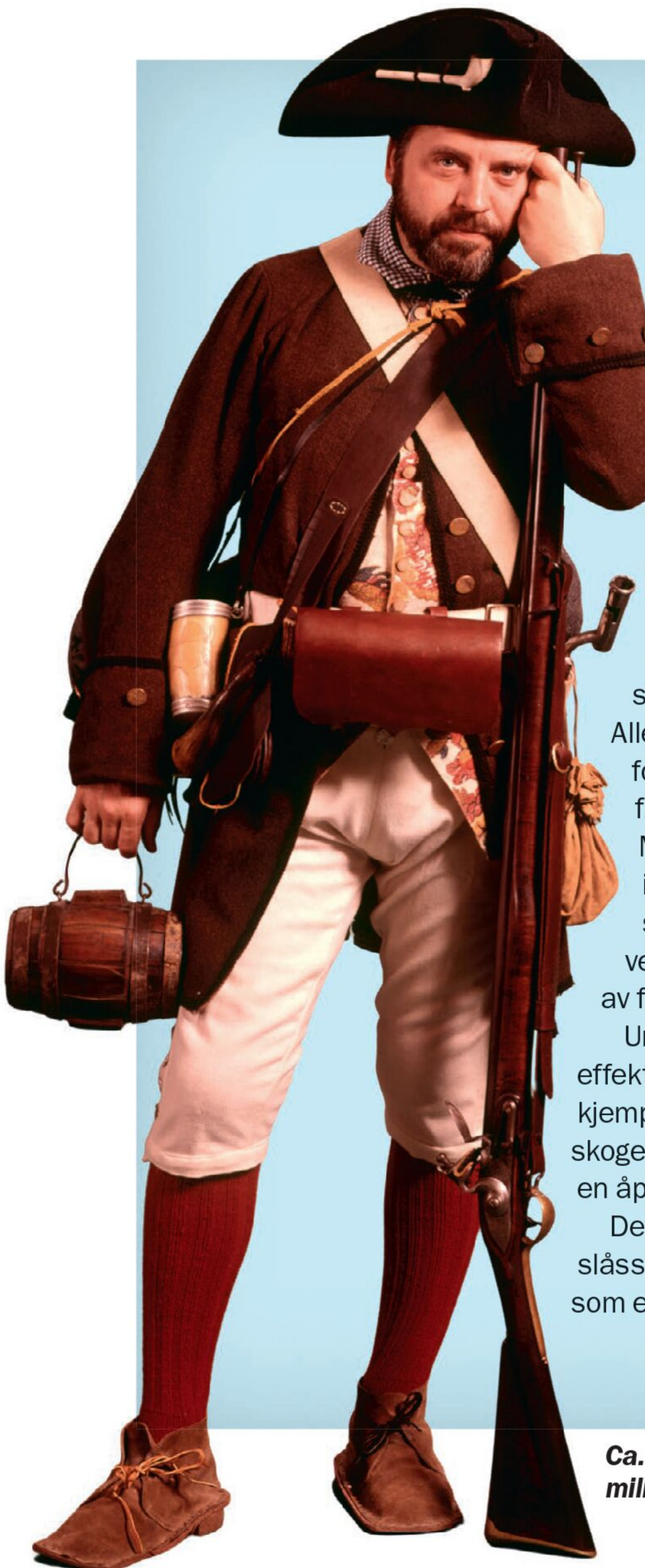
«Uansett hva konsekvensen blir, må vi (nå) ta en risiko. Hvis ikke, vil alt være tapt.»

Amerikanerne skulle tvinges til underkastelse med flere soldater og flere straffetiltak. De 13 koloniene i Nord-Amerika svarte med å rykke tettere sammen. Nå risikerte selv den minste gnist å utløse en væpnet revolusjon.

SCIENCE SOURCE IMPORT RM/IMAGESELECT

I 1772 gikk et britisk patruljeskip, skonnerten HMS Gaspee, på grunn litt sør for Boston. Opprørske amerikanere stormet skipet og brente det.

Milits ga Amerika håp om seier

De 13 koloniene var ikke helt uforberedt dersom det skulle komme til kamp mot Storbritannia, 1700-tallets sterkeste militærmakt. Tusenvis av bevæpnede menn sto klar.

Hver av de 13 britiske koloniene i Nord-Amerika hadde en milits som skulle kjempe mot indianerne. I krigstid støttet militsen også den britiske hæren – slik den hadde gjort det under sjuårskrigen. Alle mannlige kolonister mellom 16 og 60 år var forpliktet til å tjenestegjøre i militsen, som i f.eks. Massachusetts besto av 17 000 mann. Militsen, som møttes til øvelser noen ganger i året, hadde dessuten en egen beredskapsstyrke – de såkalte minutemen. Styrken var velutstyrt og kunne være klar til kamp i løpet av få minutter.

Under sjuårskrigen hadde militsen bevist sin effektivitet i geriljakrigføring, men én ting var å kjempe mot indianere og franske kolonister i ly av skogen. Noe helt annet var det å møte britene på en åpen slagmark.

Det ville kreve våpen i massevis og trening i å slåss i rekker. Men militsene var fundamentet som en revolusjonshær kunne bygges opp rundt.

H. ARMSTRONG ROBERTS/CLASSICSTOCK/AKG-IMAGES

Ca. hvert fjerde medlem av militsene var en såkalt minuteman.

LES MER OM DEN AMERIKANSKE REVOLUSJONEN

- John Ferling: **A Leap in the Dark: The Struggle to Create the American Republic**, Oxford University Press, 2004.

Vådeskudd utløste Amerikas frihetskrig

Våren 1775 brygger det opp til opprør i Nord-Amerika. Amerikanerne hamstrer våpen til den nært forestående uavhengighetskrigen mot Storbritannia, mens britene febrilsk forsøker å oppspore de stjålne kanonene og kruttet. Begge sider trår varsomt for ikke å utløse krigen, men under en leteaksjon i byen Lexington høres plutselig et skudd.

mp

FOR 250 ÅR SIDEN

TEMA: Revolusjonen grunnla USA

På allmenningen i byen Lexington kom amerikanske opprørere for første gang i kamp med en større britisk enhet. Det ble startskuddet for den amerikanske uavhengighetskrigen.

STUDIO13LIGHTS/ALAMY/IMAGESELECT

FOR 250 ÅR SIDEN

AV KASPER TONSBERG SCHLIE

Hundrevis av rødjakker marsjerer den 19. april 1775 gjennom nattemørket i den nordamerikanske kolonien Massachusetts. De har kurs mot byen Concord – en velkjent høyborg for opprørske kolonister som drømmer om å bli uavhengige av Storbritannia.

Selv om de britiske soldatene allerede befinner seg dypt inne i fiendeland, er ikke rødjakkene bekymret. De tilhører en fryktet elitestyrke som ingen amerikansk milits av bønder og lærere ennå har våget å skyte på.

På veien skal britene gjøre holdt i byen Lexington og arrestere to opprørsledere, og deretter fortsette til Concord for å finne og destruere illegale våpen. Snart går det opp for de lange rekkene av marsjerende soldater at det hemmelige oppdraget deres er avslørt.

På bakketopper blusser varder opp, og kirkeklokker begynner å kime. Rødjakkene fortsetter å marsjere – selv om opprørslederne har flyktet, kan ikke kanoner, kruttønner og resten av rebellenes forsyninger flyttes så raskt.

Etter tre timers marsj avløses den beksvarte natten av daggry, og nå oppdager britene til sin forbløffelse at oppdraget kanskje blir vanskeligere enn de hadde forestilt seg.

Det løper militsfolk langs landeveien som rødjakkene marsjerer på. Amerikanerne forsøker tydeligvis å komme forbi, og holder seg akkurat utenfor skuddhold. Rødjakkene føler seg imidlertid sikre på at deres 735 mann er mange nok til å avskrekke militsen fra å angripe. For sikkerhets skyld stopper de likevel opp og lader musketten.

Mange av de britiske soldatene håper at det vil komme til kamp, slik at de kan gi opprørerne en skikkelig lærepenge.

Under sitt månedslange opphold i Boston har soldatene måttet tåle mange fornærmelser, og de er blitt ydmyket en rekke ganger av sivile amerikanere – uten at offiserene har gitt dem lov til å slå tilbake mot oppviglerne.

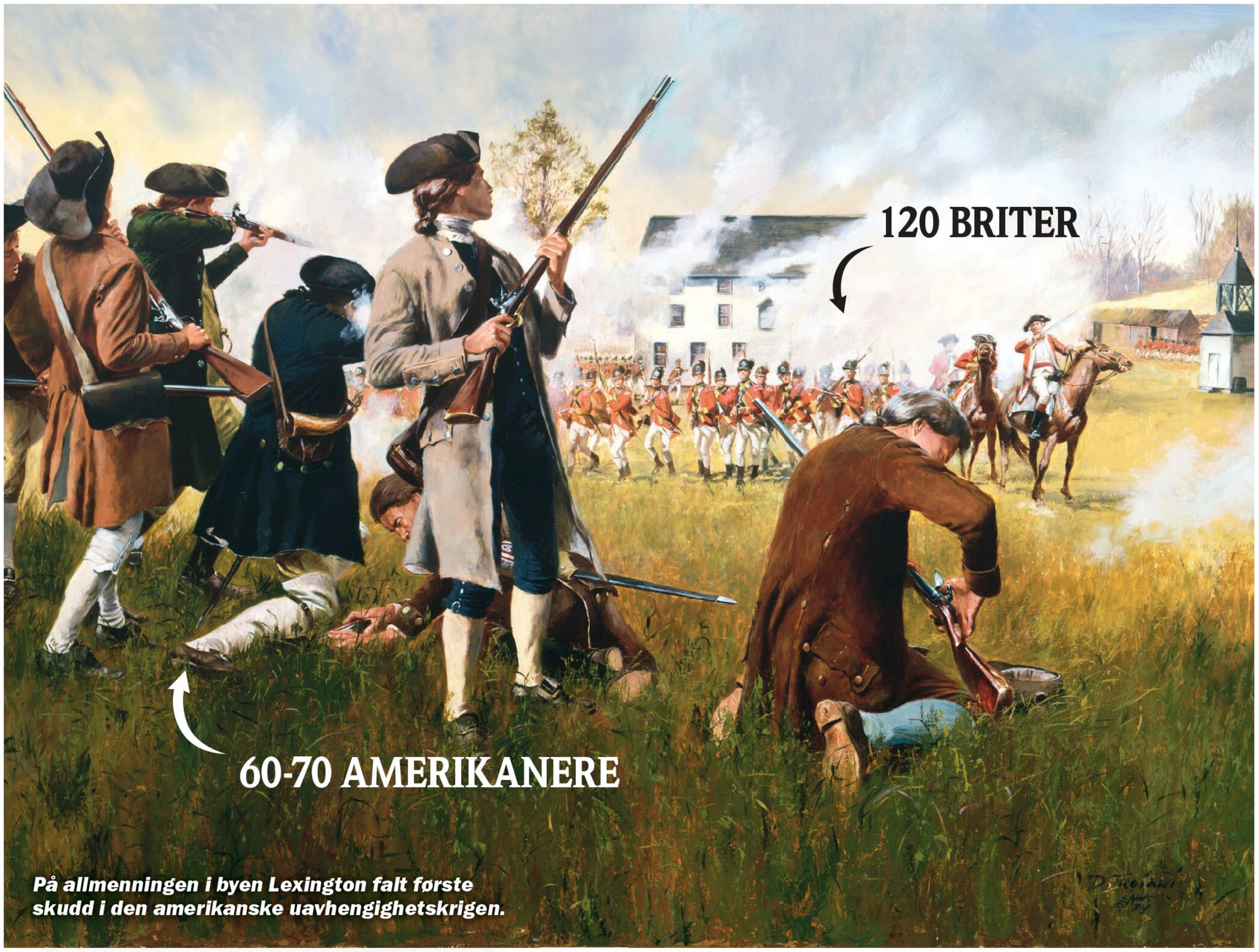
Sjansen for hevn byr seg da rødjakkene marsjerer inn i Lexington. På lang avstand ser rødjakkene at byens 60-70 mann store borgermilits har tatt oppstilling på allmenningen. Utsikten til å havne i kraftig undertall får kommandanten, kaptein John Parker, til å gi sine folk en siste instruks:

NEW YORK PUBLIC LIBRARY

Sølvsmeden Paul Revere forlot i all hast Boston og red av gårde for å advare opprørerne om den britiske aksjonen.

«La de britiske soldatene passere. Ikke plag dem med mindre de forulemper dere. Stå fast, og ikke skyt, med mindre de skyter på dere. Men hvis de ønsker krig, så la den begynne her». Britenes tre forreste kompani-

U.S. NATIONAL GUARD/WIKIMEDIA COMMONS

På allmenningen i byen Lexington falt første skudd i den amerikanske uavhengighetskrigen.

er marsjerer inn på allmenningen mens de utstøter kampropet «huzza!».

En løytnant roper, «legg ned våpnene, forbannede rebeller».

Hans overordnede, major John Pitcairn, vil unngå et blodbad, så han rir opp til fortroppen og får den til å stanse.

Samtidig befaler han amerikanerne å legge ned våpnene og gå hjem. Kaptein Parker gir sine menn ordre om å beholde våpnene, men forlate allmenningen uten å skyte. Situasjonen er i ferd med å løse seg da et skudd plutselig flerrer luften.

Om det er et vådeskudd eller en overivrig britisk soldat, eller en lokal opprører som trykker på avtrekkeren, vet ingen i dag. Men skuddet får øyeblikkelig konsekvenser.

Rødjakkene løfter muskettene og fyrer av en salve mot militsen, slik at den flykter i panikk. Britene stormer frem og gjennomborer sårede amerikanere, før Pitcairn gjenvinner kontrollen over folkene sine og får dem tilbake på geledd.

Da kruttrøyken letter, ligger åtte militsmenn døde på allmenningen, og ti andre er såret. Den årelange konflikten mellom amerikanske kolonister og den britiske regjeringen har for første gang ført til kamphandlinger. Trefningen i Lexington skal imidlertid vise seg å bare være starten på en lang og blodig dag som tvinger de ellers så uovervinnelige rødjakkene til et ydmykende tilbaketog.

«Skyt ikke, med mindre de skyter på dere. Men hvis de ønsker krig, så la den begynne her.»

John Parker, kaptein i den amerikanske militsen

I løpet av 1774 kunne både britene og amerikanerne fornemme at krigen var på vei. Britiske styrker beslagla kruttdepoter som tilhørte de amerikanske militsene, og militsene på sin side gjorde alt de kunne for å gjemme unna våpen og ammunisjon.

Hvis opprøret skulle ha noen sjanse til å lykkes, trengte amerikanerne flere våpen, og særlig kanoner, og i desember 1774 stormet kolonistene det britiske Fort William and Mary. Etter en kort skuddveksling overga fortets bare seks vakter seg, og opprørerne seilte av gårde med 100 tønner krutt og 16 feltkanoner. Mange steder bygget amerikanerne ved hjelp av plyndring opp hemmelige depoter for ammunisjon og våpen til borgermilitsene, som alle de 13 amerikanske kolooniene hadde.

Et av disse hemmelige arsenalene lå i byen Concord, 30 kilometer fra Boston, der britene hadde utstasjonert 4000 rødjakker for å opprettholde sitt grep om kolonien Massachusetts.

I april 1775 fikk Bostons kommandant, general Gage, nyss om arsenalet i Concord, og sendte vel 700 soldater ut for å ødelegge kanonene som en lojal kolonist hadde sladret om.

Gage visste at han lekte med ilden, og ville for alt i verden unngå at leteaksjonen utløste krig:

«Sørg for at mennene ikke plyndrer innbyggerne eller ødelegger privat eiendom», formante han offiserene sine.

Gage sendte sine beste enheter i felten og ga ordre om at de skulle marsjere om natten for å ta opprørerne på sengen, før de flyttet arsenalet i Concord.

18. april, dagen før aksjonen, summet Boston av liv. Britisk kavaleri salet hestene sine, robåter ble satt på elva, og offiserer ble sett i dyp samtale på byens moloer – langt fra nysgjerrige ører.

En spion i den indre kretsen rundt general Gage snappet likevel opp planen og advarte undergrunnsbevegelsen.

Kirketårn sendte hemmelig signal

Før en eneste rødjakke hadde forlatt Boston, visste halve Massachusetts at britene ville slå til mot Concord. Sølvsmeden Paul Revere var en av de første som fikk høre om aksjonen. Han bodde midt i Boston og var aktiv i Sons of Liberty.

Så snart han hørte om general Gages planer, satte han i gang en nøye avtalt prosedyre som skulle varsle borgermilitsene i distriktet rundt byen. Klokken 22.00 sendte Revere to menn opp i spiret på Old North Church for å tenne varsellys. Opprørerne i omlandet visste nemlig at ett lys betydde at britene forlot byen gjennom den sørlige porten, mens to lys betydde at de ville ro over elva nordvest for byen. Reveres hjelpere tente to lys.

Lyset var også et signal til rebellene om å sale en rask hest, slik at Revere kunne komme seg fort innover i landet med nytt fra Boston. Deretter ble Revere i all hast rodd over elva av medsammensvorne, hoppet i salen og red mot Lexington og Concord.

Underveis stoppet han ved vertshus og gårder og ba dem mobilisere borgermilitsen. Snart var flere ryttere på vei gjennom natten for å vekke alle våpenføre menn i området. I Lexington rakk Revere å advare de to ettersøkte opprørslederne før britene rykket inn og kom i kamp med byens milits. Lyden av ▶

Margaret Kemble Gage var født i Amerika, men gift med en britisk general.

BRIDGEMAN ART LIBRARY/RITZAU SCANPIX

Generalens kone var amerikansk spion

Forberedelsene til aksjonen mot Concord 19. april 1775 var omgitt av stort hemmelighetskremmeri. Den britiske general Gage innviet bare to personer i hvor rødjakkene skulle marsjere: Hans nestkommanderende var den ene, mens mange historikere mener at generalens kone var den andre.

Til tross for generalens forsiktighet visste halve Boston hvor britene skulle hen lenge før rødjakkene gikk i båtene.

Den amerikanske opprørslederen, dr. Joseph Warren, hadde etter eget utsagn kontakt med en spion svært nær den britiske generalen som leverte «etterretning om hele planen».

Warren ble imidlertid drept under et slag to måneder senere, og tok navnet på den hemmelige kilden sin med seg i graven.

Likevel er mange historikere overbevist om at spionen var ingen ringere enn general Gages kone, Margaret.

Hun var født og oppvokst i Nord-Amerika, og uttalte at hun håpet hennes mann «aldri ville ofre hennes landsmenns liv».

Etter nederlaget ved Concord satte Gage sin kone på et skip til London. Det tolker mange historikere som et bevis på konas illojalitet.

FOR 250 ÅR SIDEN

skudd fikk den ene av dem til å utbryte begeistret:

«Det er en ærerik dag for Amerika», for nå hadde hans landsmenn tatt de første besluttsomme skrittene mot frihet fra britenes tyranni. Mens noen av rødjakkene skjøt i vei i Lexington, hastet andre mot Concord.

Aksjonens øverstkommanderende, oberst Smith, hadde delt styrkene sine for å nå raskt frem til opprørernes hemmelige arsenal. Han sendte soldater til broen nord i byen, slik at militsen ikke kunne komme byen til unnsetning den veien. Deretter begynte ransakingen.

Slag og fløyelshansker i Concord

Til britenes store ergrelse fant de bare noen vogner og enkelte håndvåpen. Opprørerne hadde allerede tømt det store kruttdepotet som spionen hadde fortalt om. Soldatene oppførte seg som ekte gentlemen, men tanken på å bli gjort til latter fikk en offiser til å gripe tak i vertshusinnehaveren i Concord og slå ham med pistolskjeftet helt til han avslørte at opprørerne ikke hadde rukket å grave opp tre store kanoner som de hadde gjemt på et jorde.

Mens leteaksjonen pågikk, dukket flere militser opp på et avtalt samlingspunkt nord for byen. Da de var oppe i 400 mann, satte de i velordnet marsj mot broen, som bare ble bevoktet av rundt hundre britiske soldater.

De forreste i militsen bar musketter med påsatte bajonetter og lignet på ingen måte den uorganiserte fillehæren rødjakkene hadde regnet med å møte. Britenes første salve drepte to militsmenn, men amerikanerne fortsatte fremover på snorrette rekker, stanset opp og fyrte av flere salver.

«Ildgivningen deres var så kraftig at vi ikke hadde annet valg enn å vike», forklarte en britisk menig senere. Rødjakkene trakk seg tilbake og måtte ha hjelp av hele den britiske styrken for å slå tilbake angrepet. Klokken 12.00 ga oberst Smith opp å finne flere våpen i Concord, og beordret styrkene sine på marsj tilbake mot Boston.

I åssider og skoger langs veien ventet 1500 militsfolk, og i løpet av noen timer vokste styrken til mer enn 4000 mann. De gjorde britenes retrett til et blodbad.

Halvannen kilometer øst for Concord falt rødjakkene i det første bakholdet.

«Det krydde av rebeller i skråningene på begge sider av veien», fortalte en britisk soldat senere. Seks av kameratene hans ble drept i kampene, før et bajonettangrep tvang militsen på flukt inn i skogen. Smith ledet styrkene sine fremover, men snart haglet

Alle bommet med musketten

De britiske rødjakkene var 1700-tallets mest fryktede soldater, mens amerikanernes heimevern, militsen, ble regnet som svakt og upålitelig. Kampene ved Lexington og Concord avslørte imidlertid at militsen var alt annet enn sjanseløs.

Flammer og røyk skjøt ut av munningen når skytteren avfyrte musketten.

Diameteren på blykulen var litt mindre enn løpet, derfor spratt kulen mot innsiden av løpet og gjorde musketten upresis.

Britene marsjerte i kolonner, men da de møtte fienden, dannet de to lange linjer bak hverandre. Forreste rekke knelte, mens andre rekke skjøt stående. På offiserenes kommando åpnet alle ild samtidig. Den såkalte lineartaktikken var effektiv når fienden befant seg i åpent terreng, men slaget ved Concord forløp helt annerledes.

Amerikanernes milits foretrakk bakholdsangrep, der de også sto i dekning bak steingjerder, gjerdestolper og trær. Herfra avfyrte de en rask salve, og trakk seg deretter tilbake. Den raske retretten ga ikke britene tid til å danne linje og skyte eller sette inn et motangrep med bajonetter.

Stikk i strid med en rekke myter var ikke amerikanerne skarpskyttere, men slet like mye med å treffe som britene gjorde.

muskettkuler på nytt over britene. Amerikanerne skjøt fra skjulestedene sine i skogen og felte ytterligere 30 rødjakker. Også kaptein Parker fra Lexington, innsmurt i blod, lå i bakhold, slik at mennene hans kunne ta hevn for tapene de hadde lidd ved daggry. Smiths kavaleri jaget dem imidlertid raskt bort fra bakketoppen der de hadde tatt oppstilling.

Britene vurderte å overgi seg

Den vedvarende ildgivningen fra fiender som straks etter forsvant i buskaset, tæret på britenes kampmoral. De før så velordnede geleddene var for lengst avløst av kaotisk flukt mot Boston. Ingen adlød lenger ordrer, og alle småløp. Noen av offiserene vurderte til og med å heve det hvite flagget:

«Vi kunne velge mellom å legge ned våpnene eller bli skutt én etter én», skrev en britisk offiser som befant seg blant de paniske soldatene. Men så hørte han oppmuntrende rop fra sine landsmenn.

Ute i det fjerne fikk de øye på lange, rette rekker av britiske soldater på bakketoppen utenfor Lexington. To svarte kanoner glimtet i ettermiddagssolen og ga de utmattede mennene nye krefter.

General Gage var blitt bekymret da han hørte at borgermilitsen visste alt om den hemmelige aksjonen hans mot Concord. Fem timer etter at de første soldatene hadde forlatt Boston, sendte han derfor tusen mann til av gårde for å dekke Smiths retrett.

Så snart amerikanerne kom på skuddhold, braket britenes kanoner i Lexington løs og satte en midlertidig stopper for militsens angrep. Britene tok seg tid til å operere de

> **«Vi kunne velge mellom å legge ned våpnene eller bli skutt en etter en».**
>
> Britisk offiser på flukt fra Lexington, 1775

mest alvorlig sårede før unnsetningsstyrkens leder, general Percy, ga ordre om at to sterke flanker skulle beskytte hovedstyrkens tilbaketrekning, mens kanonene hele tiden skulle holdes skuddklare og kjøres i posisjon i tilfelle det dukket opp større grupper av militsfolk. Og det gjorde det. General Percy måtte forbløffet og imponert konstatere:

«Rebellene angrep oss på en meget spredt og uvanlig måte, men med mot og uthol- ▶

Fordeler og ulemper med soldater på linje

Soldatene sto tett sammen og oppmuntret hverandre til å holde stand til fienden bare var 70 meter unna.

Fienden ble ofte skremt av braket og røyken fra de mange muskettene som skjøt samtidig.

Soldatene var ofte tvangsutskrevne og tilbøyelige til å flykte, men det kunne de ikke når offiserer overvåket den lange, rette linjen.

Selv for de mest disiplinerte styrkene tok det tid å spre kolonnen ut på linje, og mens det foregikk, hadde fienden fritt spillerom.

Hadde fienden kanoner, var de rette linjene ute i åpent lende sårbare. Et godt treff med kardesk (et kanonprosjektil fylt med blykuler) kunne treffe 20 mann på én gang.

CLAUS LUNAU/HISTORIE

Lading av musketten tok en evighet

Musketter ble avfyrt ved at en flintstein traff en gnistplate og antente krutt som lå i den såkalte kruttpannen.

1 Først skjøv soldaten gnistplaten frem, så tok han en papirpakke i ammunisjonstasken. I pakken var det svartkrutt og en rund blykule.

2 Soldaten bet hull i pakken og drysset krutt i kruttpannen.

3 Resten av kruttet skulle ned i bunnen av løpet, der det var en liten åpning opp til kruttpannen, slik at gnisten kunne antenne kruttet i løpet.

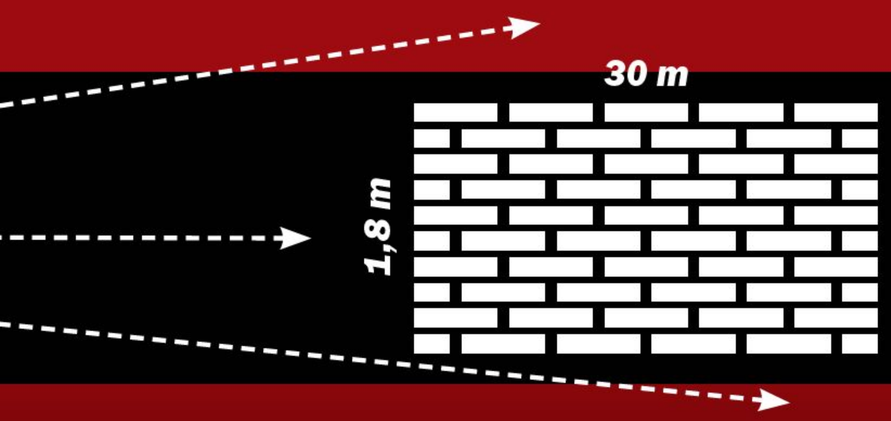
4 Blykule og papir ble presset ned i munningen, før soldaten trakk ladestokken ut av holderen i skjeftet.

5 Ladestokken ble brukt til å stampe kruttladning og blykule ned i bunnen av muskettens løp. Deretter ble ladestokken satt på plass igjen i holderen.

6 Omsider løftet soldaten musketten i loddrett stilling og satte en finger på avtrekkeren – klar til å skyte. I kampens hete var de færreste soldater i stand til å skyte mer enn tre skudd i minuttet.

En test av musketten har avslørt hvor upresist våpenet var: En 30 meter bred og 1,8 meter høy mur ble beskutt fra 140 meters avstand av et helt kompani soldater. Bare fire av ti traff.

FOR 250 ÅR SIDEN

Britisk ransaking endte i

Ifølge planen skulle britene ha tatt beboerne i Concord på sengen, men de var blitt advart. I stedet falt britene i bakhold etter bakhold under den 30 kilometer lange retretten tilbake til Boston.

2 **05.00:** Ved daggry ankommer britene Lexington, der byens borgermilits har tatt oppstilling. Et skudd høres, og det fører til en kort skuddveksling. Da røyken letter, er åtte militsmenn døde og ti såret.

3 **07.00:** I Concord gjennomsøker britene hus etter hus og setter fyr på kanonlavetter. Røyken hisser opp byens milits, som venter på forsterkninger i åsene utenfor Concord. Militsen tror at rødjakkene vil brenne ned byen.

BRIDGEMAN IMAGES

5 **15.00:** En britisk unnsetningsstyrke med to kanoner og tusen mann når frem til de utmattede styrkene ved Lexington. Sammen kjemper de seg tilbake mot Boston. I byen Menotomy koster kampene 40 briter livet.

4 **09.30:** 400 militsmenn stormer over Concords nordlige bro og fortrenger rødjakkene. Like etter må militsen trekke seg tilbake etter harde kamper, og britene fortsetter leteaksjonen. Tre timer senere forlater rødjakkene Concord og blir beskutt av mer enn 1500 militsmenn som har strømmet til fra nabolandsbyene. Amerikanerne ligger i bakhold i svinger langs veien og i kratt og bak steingjerder.

Unnsetningsstyrke på tusen rødjakker

SHUTTERSTOCK

flukt

WILLIAM WALCUTT/WIKIMEDIA COMMONS

Da den amerikanske revolusjonen brøt ut, feiret newyorkerne begivenheten ved å rive ned en rytterstatue av den britiske kongen.

▶ denhet. De visste utmerket godt hva de skulle gjøre. Folk som hadde stemplet militsen som uorganiserte bøller, tok grusomt feil. Den har med menn som var i kamp mot indianerne og kanadierne, og ettersom dette landet er dekket med skog og åser, gir militsens kampmetoder dem en stor fordel».

Ved landsbyen Menotomy utviklet geriljakrigen seg til voldsomme gatekamper. Her ble britene beskutt fra vinduer og uthus og svarte med å storme bygningene og drepe alle de møtte. Byens vertshus ble gjennomhullet av hundre skudd fra britiske musketter, og i et hus like ved betalte elleve menn fra militsen med sine liv da britene stormet inn og stakk dem ned med bajonetter.

Rødjakkene mistet 40 mann under de hissige kampene, som skulle vise seg å bli dagens blodigste. Amerikanernes tapstall på 25 drepte og bare 9 sårede viser at rødjakkene var blitt mer nådeløse av dagens ydmykelser.

Broen var ødelagt

Amerikanerne skygget rødjakkene og slo til når terrenget ga dem mulighet til å ligge i bakhold. Militssoldater til hest begynte også å gå etter de utmattede britene. En av dem var 54-årige Hezekiah Wyman, som rødjakkene snart skulle begynne å frykte.

Wyman var en dyktig jeger og skarpskytter, og den høye, gråhårede herren angrep gjentatte ganger. Hver gang gikk han av hesten like utenfor de britiske muskettenes rekkevidde og støttet den lange jaktriflen sin på salen. Så ventet han og tok nøye sikte. Når britenes fortropp nærmet seg, felte han den nærmeste soldaten, svang seg opp på hesten igjen og red videre.

Under konstant beskytning fortsatte britene til broen over elva Charles i landsbyen Cambridge. Kom de over den, ville de være i sikkerhet. Men til soldatenes forferdelse hadde militsen fjernet plankene på broen, og nå risikerte de å bli fanget mellom elva og 3-4000 fiender.

General Percy beordret omgående styrkene sine å gå nordover på en grusvei som ledet til Charlestown. Herfra kunne rødjakkene seiles over til Boston av den britiske flåten.

Siste del av retretten foregikk i ilmarsj og endte på toppen av Bunker Hill – en ås med utsikt over Boston. Her hadde uthvilte britiske styrker tatt oppstilling, og bak rekkene kastet Smith og Percys utmattede menn seg ned på bakken.

Etter noen minutter sov hundrevis av menn i gresset. De hadde marsjert 64 kilometer på under ett døgn, og blitt beskutt i åtte timer.

Kampene hadde kostet 73 britiske soldater livet, 174 var såret og 53 savnet etter en aksjon som ingen hadde trodd ville bli vanskelig. Kampene ved Lexington og Concord hadde demonstrert at borgermilitsen kunne hamle opp med rødjakkene.

Seieren ga amerikanerne mot til å kaste seg ut i et væpnet opprør mot mektige Storbritannia.

LES MER OM AMERIKAS FØDSEL

● David Hackett Fischer: **Paul Revere's Ride**, Oxford University Press, 1994 ● Brendan Morrissey: **Boston 1775: The Shot Heard Around the World**, Osprey Publishing, 1995

FOR 250 ÅR SIDEN

TEMA: Revolusjonen grunnla USA

Etter tre ukers beleiring måtte britene i Yorktown overgi seg til George Washington og hans franske allierte.

ED VEBELL/GETTY IMAGES

Fransk hjelp ga amerikanerne friheten

Seiglivede myter forteller oss at britene i Nord-Amerika ble beseiret fordi alle amerikanere var skarpskyttere og drev utspekulert geriljakrigføring. Sannheten er at opprørerne aldri ville ha vunnet krigen uten massiv støtte fra britenes erkefiende: Frankrike.

AV JANNIK PETERSEN

Fredag 19. oktober 1781 marsjerer lange kolonner av soldater ut av den befestede byen Yorktown i den britiske kolonien Virginia. De over 8000 britiske soldatene har nettopp overgitt seg og er på vei ut av byen. På høyre side av veien står tusenvis av amerikanske opprørere. På venstre side har 3000 franske soldater tatt oppstilling.

Som et tegn på kapitulasjon vil en engelsk general overrekke sverdet til sin overordnede, Charles Cornwallis, til den franske generalen Rochambeau, men en fransk offiser stopper ham med ordene:

«Du tar feil, vår hærfører står til høyre», med henvisning til den amerikanske generalen George Washington.

Den engelske generalens gest avslører britenes oppfatning av den tapte krigen: Det er ikke de amerikanske kolonistene som har beseiret dem, men stormakten Frankrike.

Og oppfatningen er slett ikke feil: Uten den massive franske støtten ville den amerikanske revolusjonen høyst sannsynlig ha mislykkes.

Amerikanerne vant *ikke* sin selvstendighet med dyktige skarpskyttere og villmarksferdigheter fra indianerkrigene – det var mektige Frankrike som var den avgjørende faktoren.

Frankrike tørstet etter hevn

I 1775 hadde nyheten om de 13 amerikanske kolonienes opprør mot britene blitt mottatt med sjokk og sinne i London. På slottet i Versailles, derimot, jublet den 20 år gamle kongen av Frankrike, Ludvig 16., høylytt.

Bare tolv år tidligere hadde Frankrike mistet alle sine kolonier i Nord-Amerika etter sjuårskrigen mot britene. Nå gledet kongen seg over at den britiske arvefienden hadde problemer på den andre siden av Atlanterhavet. Mange franske intellektuelle i de fine kaffesalongene i Paris gledet seg også. Opplysningstidens filosofer og vitenskapsmenn drømte selv om en revolusjon som kunne styrte kongemakten og gi folket frihet til å søke sin egen lykke.

Offisielt kunne Frankrike imidlertid ikke gjøre noe uten å bryte fredsavtalen de hadde inngått med britene i 1763. I all hemmelighet ga Ludvig 16. derfor sin utenriksminister, Charles Gravier, i oppdrag å undersøke muligheten for å støtte de amerikanske opprørerne.

> **«Hjelpen må være skjult og fremstå som om den kommer fra handel, så vi alltid kan benekte den».**
>
> Frankrikes utenriksminister om hjelp til USA.

Gravier benyttet seg av sitt omfattende nettverk av agenter og kontakter i Nord-Amerika og konkluderte:

«Det er ingenting i veien for det, og det er til og med nødvendig å støtte opprørerne indirekte med våpen eller penger. Men vi må ikke inngå noen avtale med dem før deres uavhengighet er etablert. Hjelpen må skjules og fremstå som om den kommer fra handel, slik at vi alltid kan benekte den.»

Våpen betales med tobakk

Den franske staten opprettet i all hast et handelskompani som på papiret så ut som en helt vanlig virksomhet, men som i virkeligheten skulle kjøpe våpen og ammunisjon og smugle forsyninger til Nord-Amerika. Spania, som hadde vært Frankrikes allierte under sjuårskrigen, deltok også i den hemmelige våpenhjelpen til amerikanerne. ▶

Amerikanerne fikk smuglet tonnevis med krutt over Atlanteren

Under den amerikanske revolusjonen brukte både kanoner og soldatenes musketter svartkrutt. I Nord-Amerika var kruttproduksjonen minimal, så det måtte raskt finnes en annen løsning hvis frigjøringskampen skulle vinnes.

George Washingtons største problem i begynnelsen av frigjøringskampen var mangelen på krutt. Opprørshærens leder visste at amerikanerne bare hadde 36 tonn krutt på lager – og innen utgangen av 1775 hadde de rundt 48 000 soldatene hans brukt opp nesten alt.

I de 13 koloniene ble kruttproduksjonen oppmuntret ved å garantere en fast og høy kilopris, men Nord-Amerikas mangel på salpeter – en av ingrediensene i svartkrutt – gjorde det umulig å øke den innenlandske produksjonen nevneverdig.

Det franske militærets strategiske lagre inneholdt imidlertid over 8000 tonn svartkrutt, og amerikanerne forhørte seg om muligheten for å få tak i det

Franskmennenes århundrelange fiendskap med britene gjorde dem velvillige. Tonnevis av krutt ble smuglet til Nord-Amerika via de franske koloniene Saint-Domingue (nå Haiti) og Martinique i Karibia.

90 prosent av kruttet som ble brukt under den amerikanske revolusjonen, kom fra Frankrike.

Amerikanerne hadde stjålet britisk krutt før frigjøringskampen begynte, men det var på langt nær nok.

INVALUABLE.COM, LORD MOUNTBATTEN/WIKIMEDIA COMMONS

FOR 250 ÅR SIDEN

Krigserklæring svekker britene i Amerika

I begynnelsen av den amerikanske uavhengighetskrigen leverte Frankrike bare ammunisjon til opprørerne, men i 1778 erklærte Storbritannia krig mot franskmennene. I stedet for å føre krig bare i Nord-Amerika hadde britene nå problemer mange flere steder.

4 Flåte seiler til Plymouth

Den 25. juli 1779 seiler en fransk-spansk flåte på 66 skip mot kysten av England. I en uke forfølger armadaen forgjeves britenes 38 orlogsskip, mens storm og sykdom svekker sjøfolkene. Til slutt blir armadaen tvunget til å snu.

2 Invasjonsstyrke truer

Våren 1779, få måneder etter at Frankrike offisielt har gått inn i uavhengighetskrigen, står 40 000 franske soldater klare til å invadere England. Trusselen om invasjon er imidlertid bare en bløff for å binde britiske styrker og skip til forsvaret av England.

6 Fransk flåte avgjør krigen

I september 1781 beseirer en fransk flåte britene under slaget ved Chesapeake. Britene må gi opp å komme den beleirede hæren i Yorktown til unnsetning, sjømakten deres er brutt. De er ute av stand til å forsyne og forsterke styrkene i Nord-Amerika, og britene har i realiteten tapt krigen.

5 Franske styrker kommer

Høsten 1779 støtter 3000 franske soldater beleiringen av den britiske garnisonen i Savannah, Georgia. Senere deltar ytterligere vel 28 000 franske soldater i krigen på amerikansk jord, mens nesten 13 000 franske sjømenn kjemper til sjøs.

1 Friske forsyninger

I april 1776 ankommer det første franske skipet Nord-Amerika. Lasten inneholder blant annet musketter, kanoner og krutt, som amerikanerne er i ferd med å gå tom for. I løpet av våren når 14 franske skip frem til USA med forsyninger.

3 Gibraltar beleires

I juni 1779 innleder Frankrike og deres spanske allierte en beleiring av Gibraltar. De neste fire årene er 7500 britiske soldater og 12 flåtefartøy bundet langt unna Nord-Amerika. I 1783 blir beleiringen avblåst.

▶ Amerikanerne betalte for våpnene med tobakk – en ettertraktet vare som de tidligere hadde vært tvunget til å selge til engelske mellommenn.

Den nye amerikanske hæren hadde særlig behov for kanoner og krutt. Bare på det første handelsskipet som ble sendt til Amerika, var det derfor 52 bronsekanoner, 20 000 kanonkuler, 9000 granater, 5,4 tonn krutt og uniformer til 12 000 soldater. I tillegg til andre militære nødvendigheter som pistoler, telt, flint til musketter og 10,8 tonn muskettkuler.

Men de opprørske kolonistene trengte mer enn våpen og krutt. Amerikanerne måtte også raskt lære seg å bruke våpnene sine og å kjempe som profesjonelle soldater, i stedet for det hjemmevernet som borgermilitsene utgjorde. Derfor ble flere franske offiserer og soldater sendt på «permisjon» i Nord-Amerika. 39 av hærens dyktigste offiserer og 56 frivillige skyttere var derfor om bord på det første franske skipet som la til kai i den amerikanske havnebyen Charleston 20. april 1776. Måneden etter ankom enda et skip.

Britiske spioner snappet imidlertid raskt opp hva franskmennene holdt på med, og de påfølgende smuglerskipene ble jaget vilt. Da det franske handelsskipet *Seine* la til kai ved øya Martinique i Karibia, lå et britisk krigsskip på lur. *Seine* ble bordet og slept til England, der lasten havnet på auksjon. *Seine* var langt fra det eneste skipet som ble bordet, og det tok ikke lang tid før Frankrike reagerte. Franske kapteiner fikk i all hemmelighet kongens tillatelse til å begå sjørøveri mot engelske skip. Den 4. juli 1776 erklærte amerikanerne seg uavhengige, og den omfattende våpensmuglingen fortsatte med uforminsket styrke.

20 000

kanonkuler medbrakte det første franske skipet.

Bare i 1777 ankom 60 000 musketter til de opprørske kolonistene, sammen med flere tonn krutt og kilometervis av tøy til uniformer – forsyninger som sørget for at amerikanerne ikke tapte uavhengighetskrigen før den var kommet skikkelig i gang.

Seier overbeviser franskmennene

Sommeren 1777 satte britene i gang en offensiv som skulle gi dem kontroll over Hudsonelven. Ved å erobre hele elven ville britene kunne avskjære de fem nordamerikanske delstatene fra de andre og tvinge George Washingtons opprørshær til å overgi seg. Men 290 kilometer nord for New York møtte britene opprørernes befestninger ved Saratoga. I løpet av september og oktober utkjempet britene to voldsomme slag mot en amerikansk styrke som var omtrent dobbelt så stor

som dem selv. Normalt ville det å være i mindretall ikke utgjort noe stort problem for rødjakkene, ettersom de britiske soldatene generelt var bedre trent og betydelig bedre utstyrt enn amerikanerne. Men ved Saratoga møtte britene for første gang godt bevæpnede opprørere med franske musketter og kanoner. Mange av de amerikanske soldatene hadde dessuten blitt trent av franske offiserer.

Resultatet ble et sviende nederlag for britene, som i tillegg til 1100 drepte og sårede mistet over 6000 mann som måtte tilbringe resten av krigen i fangenskap. Den amerikanske seieren ga gjenlyd over hele verden. Da nyheten nådde Paris, satte USAs ambassadør Benjamin Franklin straks i gang med å overbevise franskmennene om at det var på tide at de offisielt gikk inn i krigen.

Under slaget ved Chesapeake beseiret franske skip britenes flåte.

US NAVY NAVAL HISTORY AND HERITAGE COMMAN

Frankrike erklærer krig

Allerede tidlig i 1778 inngikk franskmennene og amerikanerne en handelsavtale der Frankrike anerkjente USA som en selvstendig nasjon. Den såkalte *Treaty of Alliance* inneholdt også en forsvarspakt mellom de to landene.

I mars samme år erklærte Storbritannia Frankrike krig – til stor jubel for amerikanerne. Nå sto USA ikke lenger alene mot det mektige Storbritannia; en av Europas militære tungvektere hadde forpliktet seg til å kjempe sammen med dem.

Bare noen måneder senere gikk de første franske enhetene i land i Nord-Amerika for å øke amerikanernes slagkraft. Til sammen sendte Frankrike 31 497 soldater, 12 680 sjøfolk og 61 krigsskip til Nord-Amerika under uavhengighetskrigen.

Skip og soldater utgjorde imidlertid den minste delen av Frankrikes hjelp. Rundt om på kloden sørget franskmennene for at britene de neste tre årene hadde nok å gjøre med å holde imperiet sammen. En rekke fransk-britiske slag ble utkjempet i Middelhavet, Det indiske hav og Karibia.

Særlig den franske flåten skulle vise seg å få avgjørende betydning for den amerikanske uavhengighetskrigen. Så lenge britene blokkerte amerikanske havner, var det vanskelig for USA å selge varer og tjene penger til å føre krig. Og med effektive forsyningslinjer mellom England og Nord-Amerika kunne britene fortsette å sette inn tusenvis av soldater. Selv om Frankrikes flåte ikke var like stor som den britiske, utgjorde den en konstant trussel. Frankrike kunne for eksempel invadere England eller britiske kolonier i Karibia, som var økonomisk langt viktigere enn Nord-Amerika.

Etter at Frankrike og Spania gikk inn i krigen i 1778, måtte britene derfor svekke sin nordamerikanske flåte – skipene måtte i stedet forsvare viktigere mål. Bare det antallet skip som var absolutt nødvendig for å forsvare forsyningsrutene over Atlanterhavet, fikk bli værende. Beslutningen gjorde det mye lettere for Frankrike å sende våpen og ammunisjon til sine allierte.

Britene må gi opp

Etter seks og et halvt års krig ble den amerikanske uavhengighetskrigen etter sigende avgjort under et sjøslag mellom franske og britiske krigsskip. I september 1781 tapte en britisk flåte på 19 skip slaget ved Chesapeake og måtte gi opp å forsyne general Cornwallis' beleirede styrker ved Yorktown.

Cornwallis kapitulerte 19. oktober, og regjeringen i London bestemte seg for at det ikke lenger lønte seg å føre krig i Nord-Amerika. Kostnadene ville bli for høye sammenlignet med hva statskassen kunne tjene på å beholde de 13 koloniene. Kamphandlingene opphørte, og fredsforhandlingene kunne begynne. De endte imidlertid først med freden i 1783, fordi Frankrike og Spania også måtte forhandle med britene.

I dagens pengeverdi støttet Frankrike amerikanerne med ca. 34 milliarder kroner. Men utgiftene til Frankrikes egen krigsinnsats beløp seg til rundt 600 milliarder kroner. De enorme utgiftene utløste en økonomisk krise som noen år senere bidro til å utløse den franske revolusjonen og koste Ludvig 16. hodet.

LES MER OM FRANKRIKES STØTTE TIL USA

- Norman Desmarais: **America's First Ally: France in the Revolutionary War**, Casemate Publishers, 2019

100 år senere ble fiendene bestevenner

I senere tid har Storbritannia og USA lagt fortiden bak seg til fordel for et «spesielt forhold».

Selv om Frankrike virket som USAs naturlige allierte etter uavhengighetskrigen, hadde titusener av amerikanere fortsatt sterke familiære og økonomiske bånd til England.

Men før en tilnærming kunne finne sted, gikk de to nasjonene til krig igjen (1812-1814) – på grunn av britiske forsøk på å hindre USA i å handle med keiser Napoleon. I 1859 fikk USA et bedre rykte i Storbritannia da et amerikansk flåtefartøy tok imot sårede fra et britisk krigsskip under opiumskrigen i Kina.

I 1895 ble stridsøksen begravd for alvor da USA meklet i en grensetvist mellom Venezuela og kolonien Britisk Guyana. I 1900 kjempet britiske og amerikanske soldater side om side og slo ned det såkalte bokseropprøret i Kina.

Under første verdenskrig økte USAs eksport til Europa – og særlig til Storbritannia – og i 1917 gikk USA inn i krigen på britisk side for å beskytte sin egen handel. Under andre verdenskrig kjempet amerikanerne og britene også på samme side. Etter at Nazi-Tyskland var beseiret, beskrev den britiske statsministeren Winston Churchill forholdet til USA som «a special relationship» – et spesielt forhold.

Da USAs president Franklin D. Roosevelt (t.v.) døde i 1945, sa Churchill: «Med FDR døde den beste amerikanske vennen vi noen gang har hatt.»

GETTY IMAGES

Steinalderens sexidoler:

HENGEBRYSTER OG BILRINGER

AV BJØRN BOJESEN

En forarget fransk arkeolog har gitt navn til en hel kategori av kunst fra steinalderen – venusfigurene. De lubne kvinneskulpturene med tydelige kjønnsåpninger forteller historien om en brutal kamp for overlevelse under siste istid.

Arkeologer har funnet 200 små figurer fra steinalderen. Felles for nesten alle er at de forestiller kvinner og er svært fyldige. Formålet med figurene er omdiskutert, ettersom de ble skapt før skriftspråket. Kanskje var de magiske amuletter, selvportretter – eller historiens første erotiske kunst.

Én ting er imidlertid sikkert: Mange av figurinene ble laget under istiden, da små grupper av jegere og samlere kjempet for hver eneste kalori i den bitende kulden.

Derfor kan de frodige formene fortelle oss mer enn vi umiddelbart tror.

Venus fra Hohle Fels,
ca. 38 000 f.Kr.

RAMESSOS

Figuren ble laget av Europas første moderne mennesker – Homo sapiens – som levde i små, nomadiske samfunn under de barske klimatiske forholdene i istiden.

Urmoder struttet av fruktbarhet

En gigantisk barm og et overdimensjonert kvinneskjød. Det var ikke mye som ble overlatt til fantasien da en steinalderkunstner skar ut «Venus fra Hohle Fels» i mammutelfenben for rundt 40 000 år siden.

Figuren – som ble funnet i en hule i Sør-Tyskland i 2008 – er bare 5,9 cm høy og er det eldste kjente kunstverket som med sikkerhet forestiller et menneske. I motsetning til senere tiders glattpolerte Venus-statuetter har den yppige damen en ru overflate med tydelige riper på magen og armene.

Hodet er erstattet av en ring – kanskje for at figuren skulle kunne henges i en snor som en amulett.

«Venus fra Hohle Fels» ble laget i høylandet Schwäbische Alb, der små klaner kjempet for å få fotfeste.

Verdensdelens første anatomisk moderne mennesker var helt avhengige av fruktbare kvinner som kunne føde nye klanmedlemmer. Arkeologenes beste teori er derfor at «urmoderen» representerer fruktbarhet.

Venus fra Willendorf og hennes fyldige medsøstre fra steinalderen er bevis på at skjønnhetsidealene har endret seg gjennom historien.

THIRUNAVUKKARASYE-RAVEENDRAN, GORODENKOFF/SHUTTERSTOCK

Fem fakta om steinalderens svulmende skjønnheter

- En venusfigurin er en liten steinalderskulptur av en naken kvinne.
- Over 200 venusfiguriner er kjent fra Europa og deler av Asia.
- Skulpturene ble laget av stein, leire og elfenben fra mammuter for mellom 40 000 og 10 000 år siden.
- Venusfigurinene har ofte ikke noe ansikt – oppmerksomheten er rettet mot brystene, hoftene og kjønnet.
- Ifølge en vanlig teori fungerte venusfigurinene som fruktbarhetsamuletter.

Venus fra Brassempouy
ca. 23 000 f.Kr.

JEAN-GILLES BERIZZI, LIBOR BALÁK

En fingernem steinalderskulptør har omhyggelig risset ansiktstrekkene til Venus fra Brassempouy med en flintstein og pusset henne med sand.

Åndemaner har mistet kroppen

I sin iver etter å gjengi bryster og rumpe overså steinalderkunstnerne ofte ansiktet – men ikke i tilfellet med Venus fra dagens Brassempouy i Frankrike. Hodet hennes ble oppdaget i 1894. Forskerne regner imidlertid med at hun kan ha hatt en tilhørende kropp som har gått tapt.

«Damen fra Brassempouy», som hun også kalles, ble skåret ut av mammutelfenben for rundt 25 000 år siden. Det gjør den til en av de eldste figurene som utvilsomt forestiller et menneskeansikt. Det 3,65 cm høye hodet og halsen har en tydelig panne, øyenbryn, nese og hake. Munnen er imidlertid ikke markert.

Forskerne er uenige om hvorvidt den lange, rutete «frisyren» hennes skal forestille et hodeplagg, en parykk eller fletter. Ifølge én teori viser detaljrikdommen i ansiktet at kunstneren har forsøkt å portrettere en viktig person – kanskje en kvinnelig sjaman.

Moden dame kom først i ovnen

På en steinalderboplass i den sørlige delen av Tsjekkia har arkeologer gravd ut verdens eldste kjente keramikk – inkludert en ca. 30 000 år gammel kvinnefigur.

«Venus fra Dolní Věstonice» ble funnet i 1925. Den 11,1 cm høye damen i svartbrent leire har et utydelig ansikt, brede hofter og lange bryster som henger ned mot navlen. Fire små fordypninger i hodebunnen har muligens blitt brukt til å feste et hodeplagg.

Mens mange av de andre venusfigurene utstråler ungdommelig fruktbarhet, tyder hennes hengende bryster og brede hofter på at hun skal forestille en eldre kvinne med en kropp formet av mange barnefødsler.

Analyser av skjeletter som er funnet i nærheten, viser at jeger- og sankerfolket i Dolní Věstonice opplevde perioder med hungersnød.Kanskje er figuren en hyllest til de «overlevende» – kvinnene som til tross for istidens tøffe forhold fødte flere barn og til og med opplevde å se dem vokse opp.

Innbyggerne i Dolní Věstonice var blant de første som eksperimenterte med brent leire – en teknikk som ble vanlig først i langt senere samfunn.

Den 11,1 cm høye kvinnefiguren er ekstremt skjør fordi hun ble brent ved lav temperatur i keramikkens barndom for rundt 30 000 år siden.

ALAMY/IMAGESELECT/CTK

Figurinen er malt med oker – et rødt pigment som også ble brukt til hulemalerier og i graver i steinalderen.

BJØRN CHRISTIAN TØRRISSEN

Istidens Mona Lisa var kanskje et selvportrett

Under en flettet frisyre – eller hette – skuer et tomt ansikt ut over en kropp med fyldige bryster, brede hofter, en tydelig kjønnsåpning og tykke lår, men ingen føtter.

Helt siden hun ble funnet i en østerriksk landsby i 1908, har «Venus fra Willendorf» trollbundet verden med sin uttrykksløse mystikk, noe som har gitt henne kallenavnet «istidens Mona Lisa».

Den kanskje mest berømte figuren fra istiden er ca. 30 000 år gammel, 11,1 cm høy og laget av kalkstein malt med rød oker.

Hundrevis av forskere har tolket den berømte statuetten – de fleste konkluderer med at hun er en fruktbarhetsgudinne. Men «Venus fra Willendorf» er muligens et selvportrett.

I istiden fantes det ikke speil, og ifølge en teori er den sammenpressede skikkelsen et resultat av at en kvinnelig kunstner har sett ned på seg selv og forsøkt å gjengi det hun så. Den frodige kvinnen har blitt et symbol for kroppspositivister som bruker henne til å utfordre moderne standarder for den perfekte kroppen.

Kvinne med drikkehorn forvirrer forskerne

I høyde og holdning skiller «Venus fra Laussel» seg fra typiske kvinneskikkelser fra istiden. Hun er 46 cm høy og er hugget inn som et relieff i en tung kalkstein.

I likhet med sine medsøstre har hun brede hofter og et fremhevet skjød.

Den ene hånden hviler på det arkeologene tolker som en gravid mage under de hengende brystene. Med den andre hånden løfter hun et horn med 13 riper og ser på det. Helt siden «Kvinnen med hornet», som figuren også kalles, ble oppdaget i 1911 i en hule i Dordogne i Sørvest-Frankrike, har hun forvirret forskerne.

Som noe unikt viser det 25 000 år gamle relieffet en istidskvinne som interagerer med en gjenstand.

Hornet har blitt tolket som et blåseinstrument, et drikkehorn eller et primitivt overflødighetshorn – et symbol på rikdom og overflod.

Ifølge én teori er stripene på hornet en kalender over kvinnens menstruasjonssyklus.

ZUNKIR

Kvinnen med hornet ble funnet i en hule som trolig var et hellig sted i steinalderen, og som dannet rammen om ritualer og seremonier.

Den berømte renessansestatuen Venus fra Milo dekket ærbart kjønnet sitt. Istidens kunstnere hadde ikke samme fine fornemmelser.

MUSÉE DE L'HOMME, THEGREEKMARBLES & SHUTTERSTOCK

Vénus impudique,
ca. 14 000 f.Kr.

Hodeløs ung jente forarget arkeologene

De fleste venusstatuetter er kompakte og voluminøse, men den første kjente istidsfiguren forestiller en flatbrystet og slank kvinne eller jente.

Hun ble funnet under en utgravning i Dordogne i Sør-Frankrike rundt 1863 av den franske arkeologen Paul Hurault. Han ble så støtt av den 7,7 cm høye elfenbensfigurens tydelige kjønnsåpning at han ga skulpturen navnet «Vénus impudique» – den skamløse Venus.

Navnet henspiller på klassiske statuer av typen «Venus Pudica» (latin for Den sømmelige Venus), der den romerske kjærlighetsgudinnen dekker kjønnet med den ene hånden. Den hodeløse «Vénus impudique» ble til i magdalénien-kulturen for rundt 16 000 år siden – lenge før Venus ble tilbedt i Roma.

Men assosiasjonen til den romerske elskovsgudinnen festet seg. Haraults navngiving skapte presedens, og det er grunnen til at senere funn av kvinnefigurer fra steinalderen ble kjent som «Venuser».

Modergudinnen fra Çatalhöyük
ca. 6000 f.Kr.

NEVIT DILMEN

Funnet av modergudinnen har ført til spekulasjoner om at kvinner hadde det siste ordet i det blomstrende bysamfunnet Çatalhöyük på den anatolske høysletten.

Mektig Venus fødte på tronen

Venusstatuettene har sin opprinnelse i jeger- og sankersteinalderen, da menneskene levde som nomader. Men selv etter jordbruksrevolusjonen i Midtøsten for rundt 10 000 år siden skapte de nå bofaste kunstnerne nakne kvinneskikkelser.

Et kjent eksempel er «Modergudinnen fra Çatalhöyük» i Tyrkia.

Den 12 cm høye leirskulpturen fra rundt 6000 f.Kr. ble oppdaget under utgravninger på den anatolske høysletten i 1961.

Med to kattedyr som armlener – kanskje leoparder – sitter en fruktbar kvinne på en trone, muligens i ferd med å føde.

Ifølge en teori er kvinnen et bevis på at høyslettesamfunnet var matriarkalsk – at det ble styrt av kvinner.

Teorien er omdiskutert. Men utgravninger viser at Çatalhöyük-samfunnet var bemerkelsesverdig fritt for hierarkiske statussymboler i form av palasser eller store haller.

I graver som er funnet under husgulv, er menn og kvinner stedt til hvile med omtrent like mange smykker og gjenstander, noe som kan tyde på en jevn fordeling av status.

LES MER OM STEINALDERENS VENUSER

● Walpurga Antl-Weiser: **Die Frau von W.**, Naturhistorisches Museum Wien, 2008 ● Shahrukh Husain: **The Goddess: Power, Sexuality, and the Feminine Divine**, University of Michigan Press, 2003

I over 100 år har KGB – under ulike navn – overvåket den sovjetiske og russiske befolkningen.

ALAMY/IMAGESELECT/MIKE GOLDWATER, ESTUDIO MAIA & SHUTTERSTOCK

KGBs mørkeste hemmeligheter

Attentater, spionasje og statskupp: Listen over Sovjetunionens hemmelige politis arbeidsoppgaver var lang og blodig. I sin storhetstid hadde tjenesten egne soldater, egne grensepatruljer og egne fengsler – selv Sovjetunionens atomprogram sto i en periode under KGBs kontroll.

AV HANS LAURING

De fleste land har en etterretningstjeneste. Men ingen har hatt en så beryktet og mektig tjeneste som Sovjetunionens KGB. Det anslås at KGB på det meste hadde over 500 000 ansatte – deriblant en ung etterretningsoffiser ved navn Vladimir Putin.

KGB ble formelt oppløst da Sovjetunionen kollapset i 1991. Men tjenesten gjenoppsto snart under et nytt navn – og er like brutal og hensynsløs som før.

Hva var KGB?

Komiteen for statssikkerhet (KGB) ble dannet i 1954, året etter Stalins død. Forholdet mellom supermaktene USA og Sovjetunionen var på et lavmål, og den nystiftede etterretningstjenesten ble raskt en mektig aktør i den kalde krigens skyggespill.

Tjenesten, som hadde røtter tilbake til revolusjonstiden, fikk nesten ubegrensede ressurser og hadde egne soldater, marineenheter, kommandosoldater og fengsler.

Organisasjonen kontrollerte også unionens grenser med mer enn 250 000 grensesoldater. Selv atomprogrammet ble KGBs ansvarsområde. En av spesialenhetene overvåket tilgangen til topphemmelige anlegg som Arzamas-16, der tusenvis av ingeniører og forskere utviklet atomvåpen.

For sovjetiske borgere var KGB en allestedsnærværende makt. Tjenesten hadde et finmasket nettverk av informanter, og det anslås at det besto av opptil fem millioner borgere på 1980-tallet.

Selv uskyldige bemerkninger eller en politisk vittighet kunne føre til arrestasjon for «antisovjetisk agitasjon og propaganda», som forbrytelsen ble kalt i den sovjetiske straffeloven.

Når fikk Sovjetunionen en etterretningstjeneste?

I 1917 ble tsarveldet styrtet under den russiske revolusjonen, og Lenins sosialistiske Sovjetunionen ble født. Men den nye styreformen var ikke like populær overalt. Derfor opprettet revolusjonslederen den hemmelige politienheten *Tsjeka*, hvis hovedoppgave var å forhindre kontrarevolusjon og bekjempe «klassefiender».

Etter et mislykket attentatforsøk mot Lenin og drapet på Tsjeka-lederen Moisej Uritskij i 1918 innledet organisasjonen det som siden er blitt kjent som den røde terroren. Fra 1918 til 1922 gikk aksjonene ut over prester, rivaliserende sosialister, kontrarevolusjonære, dissidenter, bønder og anarkister.

Sistnevnte ønsket å avskaffe alle former for statsmakt og bygge et samfunn basert på frivillige fellesskap. Det nøyaktige antallet døde er ikke kjent. Anslagene varierer fra 10 000 til 140 000 henrettelser i perioden, og dessuten døde hundretusener av mennesker i fengsler og arbeidsleirer. Selv om Tsjeka bare eksisterte i fem år, ble navnet «Tsjeka» så innarbeidet i det hemmelige politiets hverdagsspråk at det brukes den dag i dag.

Hva het KGB før?

I 1929 nådde Josef Stalin (1879-1953) maktens tinde i Sovjetunionen. Med en hittil usett brutalitet satte den tidligere teologistudenten i gang en omfattende utrenskning blant alle potensielle motstandere. «Ideer er mektigere enn kanoner. Vi vil ikke la våre fiender ha kanoner, så hvorfor skulle vi la dem ha ideer?» skal han ha sagt. I 1934 samlet Stalin sikkerhetstjenesten og det hemmelige politiet i Folkekommissariatet for innenrikssaker – NKVD.

> «Det finnes ingen tidligere KGB-offiserer».
>
> Vladimir Putin

Organisasjonen, som regnes som KGBs egentlige forløper, fikk i oppgave å oppfylle Stalins drøm om ubegrenset makt. Arrestasjoner, tortur og tvungne tilståelser ble en fast del av sovjetborgernes hverdag. I årene 1936-1938, kjent som den store terroren, anslås det at mellom 600 000 og 800 000 ble henrettet, mens millioner av mennesker endte opp i de beryktede GULag-arbeidsleirene.

Etter 2. verdenskrig deporterte NKVD hele folkegrupper, deriblant tsjetsjenere, krimtatarer og volgatyskere, til avsidesliggende deler av Sovjetunionen fordi regimet mente at de hadde samarbeidet med tyskerne.

Hvem var Lavrenti Beria?

NKVDs mangeårige leder het Lavrenti Beria, en av Stalins nærmeste allierte som var spesielt beryktet for sin grusomhet. Beria sto for den systematiske utvidelsen av GULag-leirene der millioner av tvangsarbeidere slet seg til døde, og han ga ordre til den såkalte Katyn-massakren (1940) der NKVD drepte om lag 22 000 polske offiserer og intellektuelle. Da Nikita Khrusjtsjov tok makten etter Stalins død i 1953, ble den mektige Beria anklaget for forræderi og arrestert.

Under rettssaken ble Beria også anklaget for systematisk å ha voldtatt kvinner og unge jenter. Ifølge vitner kjørte han rundt i Moskva og pekte ut ofrene fra limousinen sin, hvorpå livvakter hentet kvinnene hjem til ham. I 1993 hevdet arbeidere som hadde installert gatelys ved Berias villa at de hadde funnet nedgravde hodeskaller, hoftebein og lårbein. Andre historier forteller om funn av regelrette massegraver i nærheten av hjemmet hans. Han var, med den engelske historikeren Simon Sebag Montefiores ord, «... en seksu- ▶

KGB kan spore sin opprinnelse – og sitt emblem – tilbake til Lenins hemmelige politi, «Tsjeka», hvis fulle navn var «Den allrussiske ekstraordinære kommisjon for kamp mot kontrarevolusjon og sabotasje».

SALAH AIT MOKHTAR/SHUTTERSTOCK

I KORTE TREKK

Navn:
KGB (Komiteen for Statens sikkerhet).

Tilblivelse:
1954

Oppløst:
1991

Kjent for:
Nådeløs kamp mot Sovjetunionens ytre og indre fiender.

Visste du...:
At Belarus er den eneste staten fra det tidligere Sovjetunionen der den nasjonale sikkerhetsorganisasjonen fortsatt bærer navnet «KGB»?

KGBs Alfa-gruppe sto bak flere hemmelige oppdrag, bl.a. skal den ha hentet hjem sovjetiske gisler fra Libanon ved å torturere kidnapperens familiemedlemmer.

GREYDYNAMICS.COM

KGB får alltid sin mann

Sovjetiske og russiske etterretningstjenester har stått bak flere spektakulære og skruppelløse drapsoppdrag i utlandet.

1957 OG 1959

INTERNATIONAL SPY MUSEUM

Giftdrapene i München

På slutten av 1950-tallet drepte KGB-agenten Bohdan Stasjinskij de ukrainske eksillederne Lev Rebet (1957) og Stepan Bandera (1959) i München. Stasjinskij brukte en spesiell dobbeltløpet «giftpistol» som sendte en tåke av det dødelige giftstoffet cyanid i ansiktet på ofrene. Myndighetene registrerte dødsfallene som naturlige. Sannheten kom først frem da Stasjinskij hoppet av til Vesten i 1961 og tilsto.

1985

HIZBOLLAH MEDIA OFFICE

Tortur av Hizbollah-familiemedlem

I 1985 ble fire sovjetiske diplomater i Beirut kidnappet av terroristen Imad Mugniyah – kjent som Reven. Målet var å legge press på Sovjetunionen under den libanesiske borgerkrigen. Som svar sendte KGB antiterrorenheten Alfa-gruppen til Libanon. Ifølge uoffisielle beretninger tok enheten Mugniyahs familiemedlemmer som gisler, skar av testiklene til en av dem og sendte dem til ham. Deretter ble diplomatene løslatt. Sovjetunionen har aldri bekreftet historien.

2006

IMAGESELECT/INDEPENDENT TELEVISION (ITV)

Drapet på Aleksandr Litvinenko

Aleksandr Litvinenko (bildet), en tidligere russisk etterretningsoffiser som flyktet til Storbritannia i 2000 etter å ha anklaget myndighetene for politiske drap. I november 2006 ble han forgiftet i London med den radioaktive isotopen polonium-210, sannsynligvis tilsatt teen hans. Han døde noen uker senere. Russland tok aldri på seg ansvaret, men en britisk gransking konkluderte i 2016 med at Vladimir Putin «høyst sannsynlig» hadde bestilt drapet.

▶ alforbryter som misbrukte sin makt til å hengi seg til en sykelig fordervelse».

Ble Vesten infiltrert av KGB-agenter?

☛ KGB og etterretningstjenestene i de andre Warszawapakt-landene hadde et omfattende nettverk av agenter i Vesten, spesielt i USA og Storbritannia. En av strategiene var å plante «sleeping agents» (sovende agenter) – dvs. sovjetiske borgere som skulle leve ubemerket i Vesten under falsk identitet i årevis, helt til det ble bruk for dem. I praksis viste det seg imidlertid å være vanskelig å gjemme seg på den andre siden av jernteppet. Ikke engang årelang opplæring kunne forberede agentene på vestlige verdier og levemåter.

KGB hadde mer hell med å rekruttere innfødte i Vesten som enten var drevet av ideologi eller økonomisk vinning. Et av de best kjente eksemplene er Kim Philby, som arbeidet for den britiske etterretningstjenesten MI6. Han ble rekruttert av Sovjetunionen mens han studerte ved universitetet i Cambridge på 1930-tallet. I flere tiår sendte han viktige opplysninger til KGB, helt til han måtte flykte til Moskva i 1963 da dobbeltspillet hans ble avslørt.

Også i USA klarte sovjeterne å rekruttere CIA-offiseren Aldrich Ames, som ble dobbeltagent i 1985. Han mottok over 4,6 millioner dollar for å avsløre CIAs operasjoner og agenter i Sovjetunionen.

Ames rakk å avsløre en rekke kritiske operasjoner og kostet minst ti amerikanske agenter livet før han ble arrestert i 1994 og dømt til livsvarig fengsel.

Begikk KGB politiske drap?

☛ I 1918 henrettet Lenins hemmelige politi den siste tsaren, Nikolaj 2., og hans familie. Henrettelsen ble det første av mange politiske drap som først ble utført av Tsjekaen, siden av NKVD og senere av KGB. Et av de tidligste og mest kjente eksemplene er drapet på en av revolusjonens ledere, Trotskij, som falt i unåde hos Stalin etter Lenins død.

Den 20. august 1940 drepte NKVD-agenten Ramón Mercader Lev Trotskij i hans hjem i Coyoacán i Mexico City. Drapsvåpenet var en isøks som Mercader hamret inn i skallen hans. Trotskij døde dagen etter.

I nyere tid har tradisjonen med politiske attentater fortsatt. Kreml-kritikeren Sergej Skripal ble f.eks. forsøkt forgiftet med nervegiften Novitsjok i Salisbury i England i 2018.

Skripal er en tidligere russisk militær etterretningsoffiser som hoppet av til Vesten på 1990-tallet og senere arbeidet for den britiske etterretningstjenesten MI6. Flere rus-

siske forretningsfolk og systemkritikere har også omkommet etter mystiske «fall» fra vinduer. Et av de mest omtalte tilfellene er Ravil Maganov, styreleder i den russiske oljegiganten Lukoil, som døde etter et fall fra sjette etasje i Moskva i september 2022. Lukoil var et av de få russiske selskapene som offentlig kritiserte Russlands invasjon av Ukraina i 2022.

Sto KGB bak kuppforsøket mot Gorbatsjov?

Mikhail Gorbatsjov tiltrådte som generalsekretær i kommunistpartiet og leder av Sovjetunionen 11. mars 1985. Året etter lanserte han de økonomiske reformene kjent som *perestrojka* og åpnet døren for større politisk åpenhet med *glasnost*. Reformene førte til at det sovjetiske imperiet begynte å slå sprekker.

I 1990 ble Litauen den første sovjetrepublikken som erklærte seg uavhengig, og flere fulgte raskt etter. Samtidig ble økonomien rystet av en hyperinflasjon som resulterte i streiker og tomme butikkhyller. KGB, militæret og konservative kommunister fryktet at unionen var i ferd med å falle fra hverandre, og sammen iscenesatte de et kupp.

Den 19. august 1991 satte kuppmakerne Mikhail Gorbatsjov i husarrest i hans ferievilla på Krim. De forsøkte å presse ham til å undertegne en unntakstilstand, men han nektet. I Moskva gjorde Russlands president Boris Jeltsin sitt for å avverge kuppforsøket. Han skyndte seg til parlamentsbygningen, der han erklærte kuppet for ulovlig og oppfordret folket til generalstreik. Titusener av borgere strømmet til og tok oppstilling foran parlamentsbygningen. Den 20. august ga KGB ordre om at stridsvogner skulle angripe parlamentet, men folkemengden sto i veien, og soldatene nektet å åpne ild mot de sivile. Kuppmakerne måtte se seg slått, og dagen etter vendte Gorbatsjov tilbake til Moskva.

Eksisterer KGB i dag?

Etter at kuppmakerne ble arrestert i 1991, ble KGB oppløst. I desember 1991 opprettet Boris Jeltsin i stedet to statlige etater: Utenlandsetterretningstjenesten (SVR) og Det føderale byrå for regjeringens kommunikasjon og informasjon (FAPSI). Begge var underlagt den russiske presidenten og overtok KGBs arbeidsområder. Grensepatruljeringen og de mange tilknyttede styrkene ble overtatt av etterretningstjenesten FSK.

I 1995 ble FSK omstrukturert og omdøpt til FSB, som nå er KGBs primære arvtaker. Den dag i dag har FSB sitt hovedkvarter med et tilhørende fengsel i den ikoniske Lubjanka-bygningen i Moskva, som har huset etterretningstjenester siden Lenins dager. Siden 1991 har bygningen også huset et KGB-museum.

Har Putin vært en del av KGB?

Russlands nåværende president Vladimir Putin var sjef for FSB i en kort periode før han ble utnevnt til statsminister i 1999.

KGB hadde rekruttert ham allerede i 1975, etter at han hadde fullført sin juridiske embetseksamen ved statsuniversitetet i Leningrad.

Karrieren begynte med kontraspionasje i Leningrad, men han ble raskt forflyttet til en avdeling som overvåket diplomater, utlendinger og konsulater. I 1985 ble Putin sendt til Dresden i Øst-Tyskland som forbindelsesoffiser mellom KGB og den østtyske etterretningstjenesten Stasi. Hans offisielle dekkidentitet var oversetter, og han snakker flytende tysk. Putins favorittanekdote stammer fra den tiden.

MINISTERIUM FÜR STAATSSICHERHEIT DER DDR

Vladimir Putin var utplassert som KGB-offiser i Dresden fra midten av 1980-tallet – en tid han ser tilbake på med stolthet.

Ifølge historien trosset han uvæpnet og alene en mengde demonstranter som ville invadere Stasi-bygningen der han var stasjonert. Ved hjelp av bløff og tomme trusler fikk han på egen hånd folkemengden til å trekke seg tilbake.

Den tidligere østtyske spionsjefen Markus Wolf har imidlertid uttalt at Putins innsats i Øst-Tyskland var ganske ubetydelig, og den russisk-amerikanske journalisten Masha Gessen skriver i sin Putin-biografi:

«Putin og hans kolleger ble i hovedsak redusert til å samle avisutklipp og bidro dermed til å øke den store mengden ubrukelig informasjon som KGB produserte». Putin ser tilbake på sin tid i KGB med stor stolthet. I et intervju i 2000 sa han f.eks.: «Det finnes ingen tidligere KGB-offiserer» – underforstått at etterretningstjenesten er et livslangt kall.

IMAGESELECT/BIGPILESTOCK

Det KGB-ledede kuppet i 1991 mislyktes fordi soldatene nektet å skyte på folkemengden som barrikaderte seg utenfor det russiske parlamentet.

LES MER OM KGB

- Yevgenia Albats og Catherine A. Fitzpatrick: **The State Within a State: The KGB and Its Hold on Russia: Past, Present, and Future**, Farrar Straus Giroux, 1994
- John J. Dziak: **Chekisty: A History of the KGB**, Lexington Books, 1988

First Nations-stammenes territorium i Ontario er frodig og fullt av naturressurser som Canada har nytt godt av i 175 år.

VIKTORUS & FIONA M. DONNELLY/SHUTTERSTOCK

Canada leier landet deres nesten gratis:

Nå krever indianer-stammene milliarder

Kanadiske myndigheter har snytt 21 indianerstammer for milliarder. Det har høyesterett slått fast, og stammene kjemper nå for å få pengene utbetalt.

AV BUE KINDTLER-NIELSEN

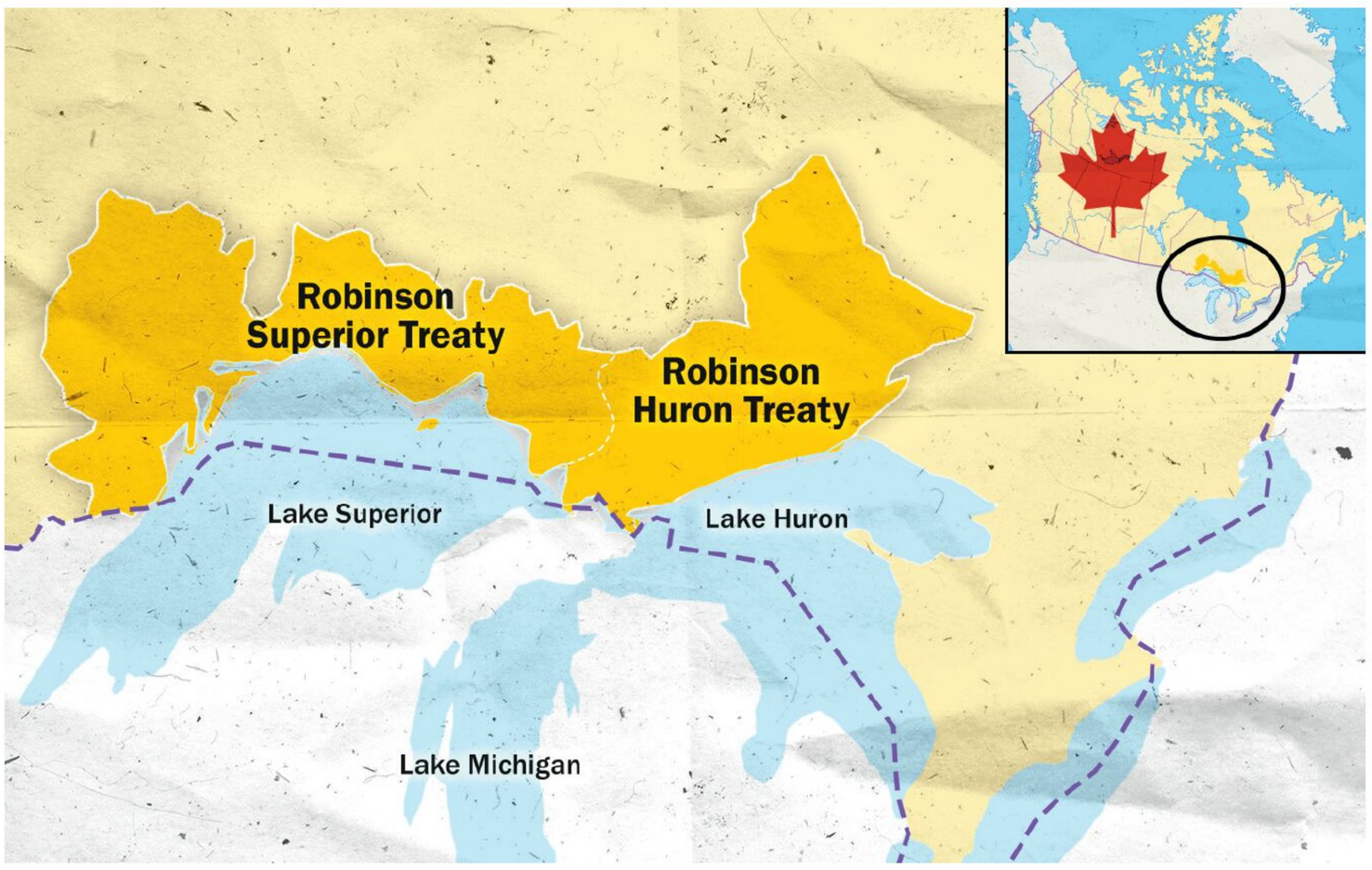
I den kanadiske provinsen Ontario er en over 175 år gammel traktatstrid omsider i ferd med å eksplodere.

Siden 1850 har en gruppe på 21 forskjellige stammer av landets opprinnelige befolkning, kjent som «First Nations», leid ut et område på 92 400 km² til den kanadiske regjeringen og provinsen Ontario mot en årlig betaling. Området er nesten like stort som hele Østlandet, og siden avtalen ble undertegnet, har regionen utviklet en av verdens største nikkelgruveindustrier samt store kobber-, uran-, tømmer- og fiskeindustrier.

Likevel har utbetalingen vært den samme siden 1875 – bare fire kanadiske dollar per person – til tross for en unik klausul i traktaten som knytter størrelsen på utbetalingen til ressursutviklingen i området.

Siden 2010 har et juridisk fond søkt erstatning på vegne av de 21 stammene for det de mener er et kontraktsbrudd, og i 2024 ga Canadas høyesterett dem medhold og uttalte at regjeringen hadde «latterliggjort» den opprinnelige traktaten og behandlet etterkommerne av urbefolkningen «uhederlig».

PETER HERMES FURIAN/ SHUTTERSTOCK

Robinson-traktatene slo fast hvor First Nations-stammenes område ligger i Ontario (markert med mørkegult). Området grenser opp mot USA.

Canada har bygget mange gruver i indianerland siden 1850. Sudbury, som ligger på Robinson Huron-traktatens område, ble kalt «Nikkelbyen».

JASON WOODHEAD

I perioden 1962-70 slapp en papirfabrikk ut omtrent 10 tonn kvikksølv i en stor innsjø som ligger på stammen Grassy Narrows' landområde. Det har fortsatt store miljøkonsekvenser og har ført til mange stridigheter.

SHUTTERSTOCK

Den kanadiske regjeringen svarte med å tilby First Nations-stammene 3,6 milliarder kanadiske dollar – eller 27,1 milliarder norske kroner – i januar 2025, men det var langt fra nok for stammene.

«Regjeringens avvisning av å ta sine traktatforpliktelser på alvor har ført til 175 år med brutte løfter, løgner og forsømmelse», uttalte Wilfred King, leder for Gull Bay First Nation, i en pressemelding der han kunngjorde planene om å kreve en kompensasjon som er «rettferdig, liberal, generøs og hederlig».

En kompensasjon som angivelig vil overstige 100 milliarder dollar.

Betalingen skulle øke «fra tid til annen»

Den unike situasjonen der Canada har en del av territoriet sitt bare til leie, begynte på 1840-tallet.

Den gang var Canada en britisk koloni, og britene så ingen problemer med å utstede gruvepatenter i det området som i dag er Ontario.

Men det var ikke britenes land, og den opprinnelige befolkningen bodde der fremdeles. I 1849 møtte lederne for de lokale stammene den daværende generalguvernøren Lord Elgin i Montreal og forlangte en traktat med kompensasjon. Samtidig minnet de Elgin om hvordan de hadde støttet britene under den britisk-amerikanske krigen i 1812-15.

Etter et års krangling fikk stammene til slutt på plass en traktat, som til og med inneholdt en spesiell klausul om at de årlige utbetalingene skulle økes «fra tid til annen» hvis territoriet på et tidspunkt produserte nok inntekter til å rettferdiggjøre en økning uten økonomiske tap for myndighetene.

De to traktatene fikk navnene Robinson Huron- og Robinson Superior-traktatene etter de store innsjøområdene de dekker, og etter Kronens forhandler William Robinson.

«Vi ville dele kobberet, gullet, sølvet og mineralene våre, forutsatt at Kronen delte gevinsten med oss. Det er et delingsforhold av vår arv. Og vi forventer at det blir respektert som en del av løftene som ble gitt den gangen», uttalte høvding Dean Sayers fra Batchewana First Nation til The Narwhal i 2023.

> **«Traktater er en del av dette landets grunnlovfestede struktur. De er ikke bare kontrakter».**
>
> Dommer Patricia Hennessy, Ontarios høyesterett

Kampen for fremtidige generasjoner

Debatten, og ikke minst den juridiske kampen, har pågått i årevis. Både den kanadiske regjeringen og de lokale myndighetene i Ontario har på forskjellige måter forsøkt å unngå å betale.

I 2020 hevdet f.eks. myndighetene i Ontario at kravet om ubetalte livrenter var foreldet, og at det var den føderale regjeringen som var ansvarlig for betalingen. Men dommer Patricia Hennessy var uenig og slo fast at «Traktater er en del av dette landets grunnlovfestede struktur. De er ikke bare kontrakter.»

I 2024 inngikk gruppen som underskrev Robinson Huron-traktaten et forlik på 10 milliarder kanadiske dollar utenfor rettssystemet, som ble betalt likt av både Ontario og den føderale regjeringen. Men gruppen som er tilknyttet Superior-traktaten, har fortsatt å prosedere for å få fastsatt det nøyaktige beløpet som de føderale og provinsielle myndighetene skylder.

Sakens foreløpige slutt er at Canadas høyesterett ga Ontario og Canadas regjering pålegg om å komme med et tilbud til stammene innen 26. januar 2025.

I en pressemelding uttalte First Nations at de kun hadde blitt tilbudt 3,6 milliarder kanadiske dollar – et beløp de mener «ignorerer de økonomiske bevisene på hvor mye rikdom Canada og Ontario har hentet ut fra landområdene våre», uttalte Wilfred King.

«De nekter fortsatt å anerkjenne hva vi har gått glipp av som følge av traktatbruddene deres. Deres beslutning i dag gjør ikke opp for 175 års motstand mot å dele rikdommene i våre landområder.»

Den nobelprisvinnende økonomen Joseph Stiglitz har tidligere slått fast at det skyldige beløpet kan nærme seg 126 milliarder kanadiske dollar.

Lederen for Michipicoten First Nation, Patricia Tangie, understreket overfor The Guardian at kampen både handler om tidligere tap og fremtidige generasjoner:

«Akkurat som våre forfedre forsøkte å sikre fordeler for sine etterkommere i 1850, tar vi i dag vår rolle på alvor for de neste sju generasjonene. Vi fortsetter denne kampen for at våre barn og barnebarn ikke skal lide slik så mange av vårt folk har gjort i over halvannet århundre.»

Snarvei til HISTORIEs artikkelarkiv: Det er hundrevis av indianerstammer i Nord-Amerika. Disse 10 stammene skiller seg ut.

Hvor kommer ideen om en EU-hær fra?

I 1950 foreslo Frankrike at Europa skulle opprette en felles hær for å stå sterkere mot Sovjetunionen. Ideen fikk bred støtte, men ble felt på målstreken fra uventet hold.

Tanken om en felles EU-hær oppsto etter 2. verdenskrig, da Europa var delt i det demokratiske vesten og den kommunistiske østblokken.

Vesten fryktet at en sovjetisk invasjon var rett rundt hjørnet, og i 1950 foreslo amerikanerne at NATOs forsvar skulle styrkes ved å opprette en vesttysk hær.

De europeiske landene – spesielt Frankrike – hadde ennå ikke glemt tyskernes ødeleggelser under 2. verdenskrig og var sterkt imot å la Vest-Tyskland få sin egen hær.

For å imøtekomme behovet for et sterkere forsvar mot russerne – uten å gi Tyskland for stor militær makt – la den franske statsministeren René Pleven frem en plan for en europeisk forsvarsunion i oktober 1950.

Ifølge planen kunne tyske soldater inngå i en felles europeisk hær sammen med styrker fra Frankrike, Italia, Belgia, Nederland og Luxembourg. USA støttet forslaget, og 27. mai 1952 undertegnet de seks landene en traktat som etablerte forsvarsunionen.

Stalins død ga franskmennene kalde føtter

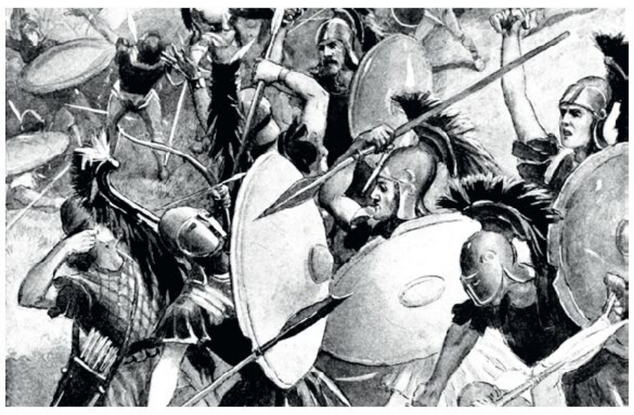
Det eneste som gjensto var at de nasjonale parlamentene måtte godkjenne traktaten, og det gikk greit i fem av landene.

Men i Frankrike var det spesielt kommunistene og nasjonalistene som strittet imot. De fryktet at planen ville knytte Frankrike for tett til USA og bety avståelse av suverenitet. Samtidig hadde den sovjetiske lederen Stalin dødd året før, og dermed virket risikoen for en russisk invasjon mindre sannsynlig.

Resultatet ble at franskmennene stemte mot sin egen plan i 1954, og den europeiske hæren ble skrinlagt. I stedet ble Vest-Tyskland medlem av NATO året etter og fikk lov til å ha sitt eget militærvesen.

Sammen er vi sterkere: Forsvarsallianser gjennom tidene

Drømmen om en sterk, felles hær er ikke ny. Opp gjennom historien har mange stater og riker gått sammen i militærallianser for å stå sterkere mot fiendtlige angrep.

PUBLIC DOMAIN

SCHIFFERGESELLSCHAFT ZU LÜBECK

ANHALTISCHE GEMÄLDEGALERIE DESSAU/SVEN HERTEL

Det athenske sjøforbundet (Ca. 478–404 f.Kr.)

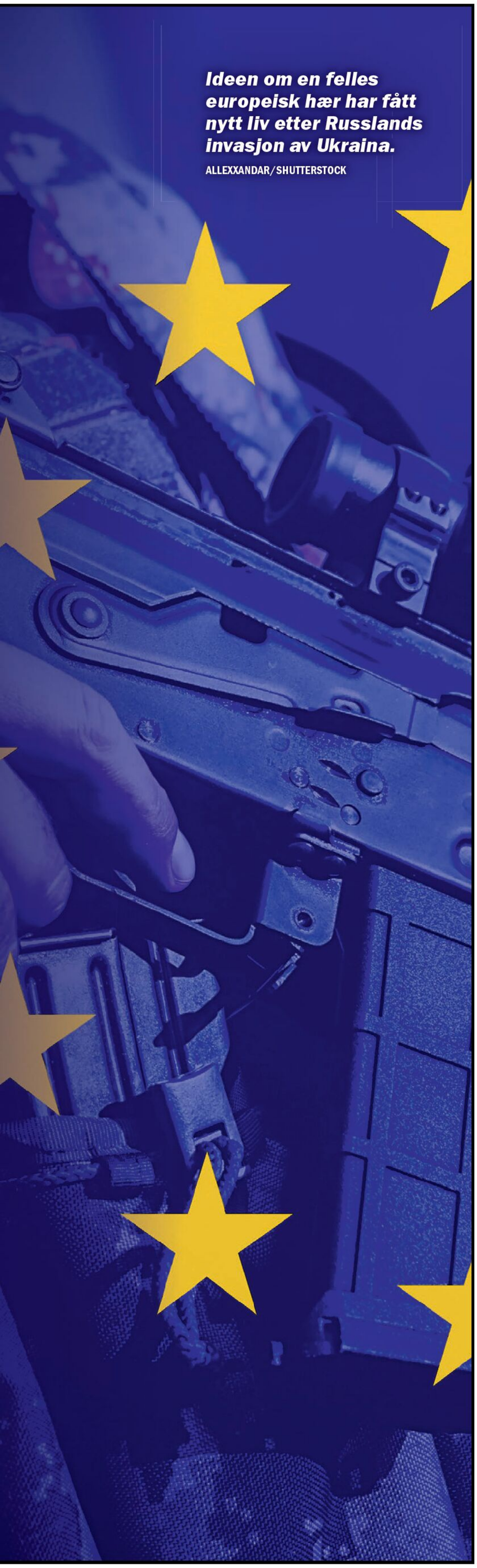
Etter persernes angrep på Hellas i 480 f.Kr. dannet Athen og flere hundre mindre bystater en militærallianse for å beskytte de greske områdene og hevne persernes ødeleggelser. Alliansen ble ledet av Athen, mens de andre medlemmene først og fremst bidro med skip eller penger. Men etter hvert tok Athen kontroll over alliansen og gjorde den om til et imperium, noe som førte til en krig der samarbeidet brøt sammen.

Hansaforbundet (1200-1600-tallet)

På 1200-tallet dannet flere nordtyske og baltiske byer en handels- og forsvarsallianse der medlemmene hadde en felles forsvarspolitikk og hjalp hverandre militært mot pirater, lokale fyrster og konkurrerende handelsmakter. På det meste besto alliansen av ca. 200 byer, men alliansen mistet sin makt i løpet av 1500-tallet i takt med at handelsrutene endret seg og nasjonalstatene i Europa begynte å få mer makt.

Den hellige allianse (1815-1856)

Etter napoleonskrigene (1803-1815) dannet Russland, Østerrike og Preussen en allianse som offisielt hadde som formål å sikre fred og kristendom i Europa. Men i praksis handlet samarbeidet om å beskytte monarkiene og slå ned på alle forsøk på å innføre demokrati og sekularisme. Alliansen begynte å miste sin betydning etter grunnleggeren tsar Aleksanders død i 1825 og gikk i oppløsning etter Krimkrigen (1853-56).

Ideen om en felles europeisk hær har fått nytt liv etter Russlands invasjon av Ukraina.

ALLEXXANDAR/SHUTTERSTOCK

PUBLIC DOMAIN

Marilyn Monroe og andre filmstjerner viste frem sine glattbarberte legger, noe som normaliserte den glatte looken blant kvinner.

Når begynte kvinner å barbere leggene?

Lenge så man ikke ned på kvinner med hårete legger. Men så endret moten seg, og forretningsmenn så muligheten til å selge mange flere barberblader.

Frem til begynnelsen av 1900-tallet var kroppshår hos kvinner ikke noe som ble lagt merke til eller ansett som uønsket. Det forandret seg da moten endret seg og kjolene ble kortere i årene etter første verdenskrig.

Etter hvert som kvinnene begynte å vise mer legger, fanget driftige selskaper raskt opp trenden og lanserte spesielle barberhøvler for kvinner.

Samtidig ble kvinner teppebombet med reklame som knyttet det glatte utseendet til hygiene og femininitet, og som slo fast at den ideelle kvinnen skulle være hårløs.

Krig fikk kvinner til å barbere leggene

Gillette lanserte for eksempel en reklame-kampanje med tittelen «Den første store anti-hårbevegelsen» der budskapet var at deres nye barberhøvel «brukes av den velstelte kvinnen».

De barberte beinene ble markant flere under 2. verdenskrig, da mangelen på nylon betydde at kvinner ikke kunne skaffe seg nylonstrømper. Det store folkelige gjennombruddet for glatte legger kom imidlertid på 1950-tallet, da kvinnelige filmstjerner og pinup-modeller viste frem sine bare bein og gjorde barbering til en fast del av mange kvinners kroppspleie.

En undersøkelse i 1964 viste at 98 prosent av amerikanske kvinner barberte leggene.

Etter første verdenskrig lanserte Gillette den første barberhøvelen som var laget spesielt for kvinner.

JOE HAUPT

PUBLIC DOMAIN

Rundt år 1000 ble vikingen Leiv Eiriksson den første europeer som satte sin fot i Nord-Amerika.

Hvor lenge ble vikingene i Nord-Amerika?

Vikingene kom seg helt til Nord-Amerika, men klarte ikke å etablere levedyktige kolonier. Ruinene etter bosetningene deres og tømmer fra Amerika avslører hvor lenge nordboerne holdt ut i den nye verden.

Ifølge de islandske sagaene seilte ca. 35 vikinger fra Grønland til Nord-Amerika rundt år 1000.

«Så bestemte de seg for å bli der den vinteren, og de bygde et stort hus på stedet», heter det i *Grønlendingenes saga*.

I Nord-Amerika slo nordboerne seg ned i dagens Canada, og snart fulgte flere andre ekspedisjoner i deres kjølvann. Sagaene forteller ikke hvor lenge vikingene bodde i Nord-Amerika, men eksperter anslår at det dreier seg om noen få tiår.

Dette anslaget er basert på restene av en vikingboplass som ble oppdaget ved L'Anse aux Meadows på Newfoundland på 1960-tallet. Her har utgravninger avdekket langhus og redskaper som utvilsomt stammer fra nordboerne.

Forskerne har imidlertid ikke funnet noen graver, fjøs eller spor etter jordbruk, som kunne være tegn på langvarig opphold. Det siste sikre tegnet på aktivitet i L'Anse aux Meadows kan dateres tilbake til 1021. Den gang ble trærne felt med vikingenes jernøkser, noe hugg-merker og årringer i trærne avslører.

Kolonien var avhengig av handel

Arkeologene har ikke funnet noen dokumenterte vikingboplasser eller norrøne gjenstander andre steder i Canada, og etter alt å dømme ga vikingene opp å bygge en koloni fordi Nord-Amerika lå for langt fra den nærmeste kolonien på Grønland.

Avstanden gjorde det vanskelig å selge varer og få forsyninger hjemmefra – begge deler viktige forutsetninger for en levedyktig koloni.

I tillegg forteller sagaene at vikingene opplevde flere konflikter med indianerne, og at de mistet kolonister i kampene.

Selv om det ikke bodde vikinger permanent i Nord-Amerika over lang tid, fortsatte de å seile dit for å hente tømmer.

I de grønlandske vikingkoloniene har forskere funnet flere amerikanske tresorter, og analyser av årringene tyder på at trelastekspedisjonene fortsatte frem til rundt 1450, da vikingene forsvant fra Grønland.

Stemmer det at Sudoku ikke er japansk i det hele tatt?

I 2004 ble verden rammet av sudoku-feber. Den nye dillen kom fra Japan, men hadde vært på en svært lang reise før den fant sin plass som verdens nye favoritthjernetrim.

Sudoku er et av de mest populære talloppgavene i verden i dag, men hjernetrimspillets historie går flere hundre år tilbake i tid.

Spillets grunnprinsipper kan spores tilbake til de såkalte latinske kvadratene – et matematisk konsept som ble utviklet på 1700-tallet. Her skulle symboler – for eksempel bokstaver – plasseres i et kvadratisk rutenett uten gjentakelse i rader og kolonner.

På 1890-tallet begynte franske aviser å publisere tallbaserte oppgaver som lignet på sudoku, men de var mer basert på matematikk enn logikk og krevde at man la sammen tallene. Den moderne versjonen av sudoku ble laget først på 1970-tallet av amerikaneren Howard Garns og ble første gang publisert i et kryssordmagasin i 1979. Mottakelsen var imidlertid lunken.

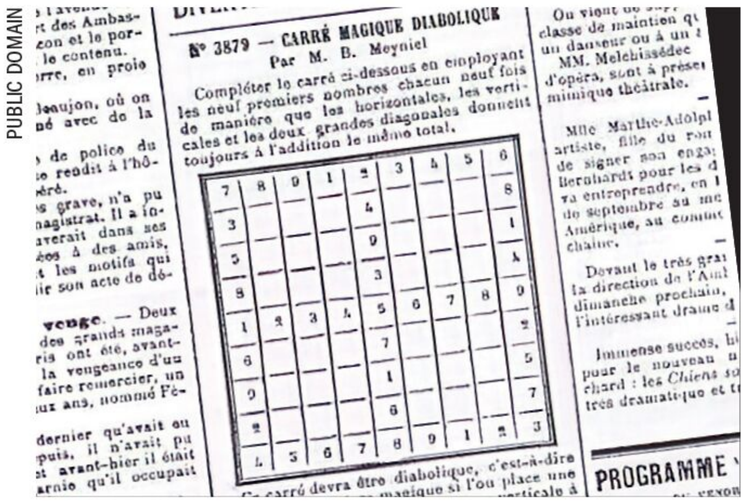
Sudoku ble en hit i Japan

Fem år senere ble spillet introdusert i Japan og fikk navnet *sudoku*, en forkortelse av det japanske uttrykket «tallene må være alene».

I Japan, der kryssord aldri hadde oppnådd samme popularitet som i Vesten, ble sudoku tatt imot med åpne armer. 20 år senere reiste hjernetrimspillet tilbake til Vesten, der aviser i USA og England begynte å publisere daglige talloppgaver i 2004.

Snart løste hele verden sudoku. Oppfinneren, pensjonisten Howard Garns, døde i 1989 før han rakk å se oppfinnelsen sin bli verdenskjent.

PUBLIC DOMAIN

Allerede på 1890-tallet publiserte franske aviser matematiske talloppgaver som minner om dagens sudoku.

Knokler fra store forhistoriske dyr er kjent fra et gresk leirkar for vin og vann fra 500-tallet f.Kr.

MARK LANDON

Kjente oldtidsfolk til dinosaurer?

Også i oldtiden ble det gravd ut knokler fra store forhistoriske dyr. Men i motsetning til i dag måtte oldtidens mennesker ty til fantasifulle forklaringer for å forstå de gigantiske knoklene.

Dinosaurer er en relativt moderne «oppfinnelse», ettersom de første fossilene av de store forhistoriske dyrene ble identifisert og vitenskapelig beskrevet først på 1800-tallet.

Mennesker som levde i oldtiden, hadde derfor ingen anelse om at kloden hadde vært bebodd av store reptiler for millioner av år siden.

Likevel fant folk også for flere tusen år siden fossiler og knokler av gigantiske fortidsdyr.

Men fordi de ikke kjente til dinosaurer, trodde mange oldtidsfolk at fossilene måtte tilhøre skapninger fra sagn og myter. Den kinesiske historikeren Chang Qu skrev for eksempel på 300-tallet at hans landsmenn hadde funnet knokler fra en drage i Sichuan-regionen.

Flere greske og romerske kilder omtaler gigantiske knokler som jordiske levninger etter helter fra mytologien.

Ifølge historikeren Herodot (480-480 f.Kr.) fant spartanerne bl.a. et skjelett som skulle ha tilhørt sagnhelten Orestes. Skjelettet var over tre meter langt.

Selv romerske keisere så på knoklene med stor nysgjerrighet. Under Tiberius' regjeringstid (14-37 e.Kr.) ble byen Pontus i dagens Tyrkia rystet av et kraftig jordskjelv. Store knokler dukket opp fra bakken, og lokalbefolkningen var redd for å røre ved dem av frykt for å pådra seg gudenes vrede. De sendte imidlertid en av de 30 cm lange tennene til Tiberius, som umiddelbart sendte en ekspert for å vurdere størrelsen på sagnhelten ut fra tannen. I dag mener forskerne at romerne hadde funnet skjelettet av en steppemammut.

Mystiske knokler førte til fabeldyr

Noen eksperter har antydet at skapningene som er kjent fra antikkens myter, kan ha oppstått fordi oldtidsfolk snublet over knokler fra dinosaurer og andre utdødde dyr. Historikeren Adrienne Mayor mener for eksempel at griffen kan stamme fra fossile rester av dinosauren *Protoceratops andrewsi*, hvis skjelett ligner på et pattedyr med fuglehode.

Paleontologen Othenio Abel foreslo i 1914 at fossiler av forhistoriske elefanter kan ha inspirert til den enøyde kyklopen, fordi elefantens hodeskalle har et hull i midten for snabelen, som kan forveksles med et stort øyehull.

DAILY HERALD ARCHIVE/GETTY IMAGES

ØYEBLIKKET

Falsk alarm

Etter tyskernes annektering av Sudetenland frykter britene en ny krig. Londons barn skal sendes ut på landet, og de betuttede barna må forlate sine familier. Evakueringen varer dog ikke lenge, for den britiske statsministeren, Neville Chamberlain, forhandler «fred i vår tid» med Adolf Hitler. Året etter er freden over.

London
September 1938

1,2 cm

Låsen er mindre enn en 1 euro-mynt og er muligens blitt gitt som gave for tro militærtjeneste.

Bitte liten romersk lås gir arkeologene hodebry

Forskerne har lenge visst at romerne var dyktige låsesmeder. Men denne 1600 år gamle sylinderlåsen imponerer arkeologene.

ROMERRIKET

I 2023 ble amatørarkeologen Constantin Fried overrasket da han med metalldetektoren sin fant en liten, rund gullgjenstand på et jorde i nærheten av Petershagen i Westfalen i Tyskland.

Gjenstanden lignet umiskjennelig på en lås av den typen som romerne brukte til å låse skrin og kister.

Men både størrelsen – bare 1,1 x 1,2 cm – og materialet var uvanlig. Romerske låser var vanligvis mye større og laget av jern eller bronse.

Fried ga låsen til Westfalens arkeologiske avdeling, LWL-Archäologie, som satte seg fore å løse mysteriet.

Ettersom røntgenstråler ikke kunne trenge gjennom gullbelegget, brukte forskerne såkalt nøytrontomografi, en metode som gjør det mulig å gjennomstråle selv svært tette materialer.

Bildene viste at låsen, til tross for sin størrelse, inneholdt all den mekanikken som en romersk sylinderlås normalt besto av.

Arkeologene daterte også funnet til 200- eller 300-tallet e.Kr.

Konstruksjonen er et mysterium

For å lette undersøkelsene fikk arkeologene laget en kopi av låsen som var fire ganger så stor som originalen.

Utrolig nok viste undersøkelsen av kopien at låsen var fullt funksjonell. Men innsiden var skadet, muligens fordi noen hadde forsøkt å bryte den opp.

«Siden den øvre delen av låsens indre fortsatt var på plass, var det mulig å rekonstruere en nøkkel til låsen, som må ha hatt minst seks elementer for å fungere», sier Michael Rind, direktør for LWL-Archäologie, i en pressemelding.

Forskerne vet imidlertid ikke hvem som eide låsen, eller hvor den ble smidd.

Og hvordan det var mulig å konstruere en så liten, men fullt funksjonell lås i en tid uten elektrisk lys eller forstørrelsesglass, er om mulig et enda større mysterium.

Antikkens romerske låser fungerte i prinsippet på samme måte som en moderne sylinderlås. Dette gjaldt også den lille gullåsen.

S. BRENTFÜHRER / LANDSCHAFTSVERBAND WESTFALEN-LIPPE (LWL)

Kriminaliteten var skyhøy, men romerne fant en løsning som kunne beskytte deres bolig og eiendeler: De satte lås på alt.

Steinalderens skadelige smykker

I over 100 år har forskerne lurt på hvorfor den såkalte pavlov-kulturen som levde under den siste istiden, nesten alltid hadde merkelig tannslitasje. Nå mener en forsker at han har funnet svaret.

JOHN C. WILLMAN

For rundt 25 000 år siden pyntet et istidsfolk seg med piercinger som gjorde alvorlig skade på tennene.

ARKEOLOGI

Det er ikke bare et moderne fenomen å endre kroppens utseende permanent med tatoveringer og piercinger. Allerede i steinalderen fantes det mennesker som foretok inngrep i kroppen, ofte for å signalisere en bestemt tilhørighet.

Arkeologene har f.eks. funnet spor etter mennesker som omformet hodeskallen ved å binde inn hodet. Andre «nøyde» seg med å ødelegge tenner og kinnbein med ansiktspiercinger – og den gruppen ser nå ut til å være enda større.

John Willman fra Universidade de Coimbra i Portugal forsker i biologisk antropologi, et tverrfaglig fagfelt som undersøker menneskets biologiske, kulturelle og psykologiske utvikling, og har nettopp utgitt en artikkel i Journal of Paleolithic Archaeology om ansiktspiercinger i steinalderen.

Under arbeidet med sin PhD-avhandling fattet han interesse for den mystiske slitasjen på hjørne- og kinntenner hos pavlovkulturen, et folk som levde i Tsjekkia, Østerrike og det sørlige Polen under siste istid for mellom 25 000 og 29 000 år siden.

Slitasjen på skjelettene ble faktisk dokumentert for over 100 år siden og har forundret ekspertene helt siden den gang.

«Jeg liker en god utfordring og leser mye om mulige årsaker til denne typen slitasje. Da jeg begynte å se slitasje i andre kulturers bruk av labret (vannrett leppesmykke, *red.anm.*), fikk jeg ideen at det var dette pavlov-folket hadde gått med», skriver Willman til HISTORIE.

Antropologen forklarer at det er vanskelig å svare på hvorfor pavlovkulturen gikk med leppepiercinger, men siden slitasjemønstrene bare ble funnet i denne gruppen, er det rimelig å tro at det var en kulturell markør, mener han.

Land eller by? Her hadde romerne de beste levekårene

Italienske forskere har analysert en rekke romerske skjeletter fra både by- og landområder. Overraskende forskjeller mellom by og land og mellom menn og kvinner blir fremhevet.

ARKEOLOGI

Hvordan mennesker levde livet sitt på landsbygda, kommer ofte i skyggen av historiene om det pulserende livet i storbyene.

Det mener i hvert fall forskere fra universitetet i Milano, som satte seg fore å undersøke hvordan levekårene på landsbygda og i byene skilte seg fra hverandre.

«Livet på landsbygda er marginalisert i de historiske kildene, men det var ikke mindre dynamisk eller viktig enn bylivet», skriver forskerteamet i artikkelen fra Journal of Archaeological Science: Reports.

De har analysert to gravplasser datert fra begynnelsen av keisertiden i år 27 f.Kr. og frem til det vestromerske rikets fall i år 476 e.Kr.

Den ene gravplassen ligger i Milano, som var romersk hovedstad fra 286 til 402. Og den andre graven er fra landsbyen Corinaldo i den landlige italienske regionen Marche.

APOEVART/SHUTTERSTOCK & PETER CONNOLLY

Det var store forskjeller i levestandard mellom romere som bodde på landsbygda og de som bodde i byene. Det tyder en ny, stor studie på.

Hardt arbeid slet på kroppen

Resultatene viser at innbyggerne i landlige områder tilsynelatende hadde bedre levekår enn sine motparter i byene.

Forskerne fant blant annet ut at folk på landsbygda levde sunnere og hadde bedre ernæring. Mens 42 prosent av skjelettene fra Milano hadde tannstein, var tallet bare 26 prosent på landet. Dette tyder på bedre munnhygiene hos beboerne på landet.

Samtidig hadde byboerne også en høyere forekomst av ulike infeksjoner, noe forskerne mener skyldes overbefolkning og mangel på sanitære forhold.

Alt var imidlertid ikke bedre på landsbygda. Menn hadde ofte skader i nedre del av ryggraden, noe som tyder på tungt arbeid i forbindelse med jordbruk. Kvinner, derimot, hadde mer slitasje i nakkeregionen, muligens på grunn av husarbeid som innebar å bære vekt på hodet.

Skadene blant byboerne var jevnere fordelt mellom kjønnene, noe som kan bety at kvinnene deltok mer i det alminnelige arbeidet.

Dessuten levde kvinner lenger enn menn på landsbygda, mens det motsatte var tilfelle i byene.

Gammel pyramide dukket opp i Peru

Arkeologene mener at den sør-amerikanske pyramiden er på alder med de eldste pyramidene i Egypt.

CARAL ARCHAEOLOGICAL ZONE

Restene av pyramidens store trapp og de oppreiste «huancas»-steinene står fortsatt, rundt 5000 år etter at de ble reist.

NORDAMERIKANSKE INDIANERE

Det er ikke hver dag arkeologer finner en hel pyramide, men i Peru finnes det fortsatt store områder som aldri har blitt fullstendig undersøkt av forskere og som sannsynligvis skjuler utrolige funn fra landets rike historie.

Det viser et nytt funn fra Caral-folket – som vanligvis omtales som Sør-Amerikas eldste sivilisasjon.

Pyramiden består av tre rektangulære plattformer av stein som er bygget oppå hverandre, og forskerne mener at alderen kan måle seg med de eldste pyramidene i Egypt.

I midten er det fortsatt spor etter en trapp, mens hjørnene er markert av de oppreiste, store steinene som kalles «huanchas».

Ruinen ligger i Chupacigarro-området, bare én kilometer vest for Caral-folkets hellige by Caral-Supe, som står på UNESCOs verdensarvliste. Selv om den usedvanlige ruinen ligger like ved den store utgravningen og turistattraksjonen, har arkeologene funnet den først nå fordi den har vært dekket av trær og busker, opplyser Perus kulturdepartement i en pressemelding.

Caral-sivilisasjonen blomstret mellom det fjerde og andre årtusen f.Kr. i det som i dag er det nordlige og sentrale Peru.

Folkets første by ble grunnlagt rundt 3500 f.Kr., og Caral-sivilisasjonen antas derfor å være den eldste i Sør-Amerika og et av de seks stedene i verden der mer avanserte kulturer oppsto uavhengig av hverandre.

Pyramiden lå på en høyde som var en del av et 38 hektar stort område som ifølge den siste utgravningen var bebygget med hus samt religiøse og administrative bygninger.

Arkeologene har også funnet en såkalt geoglyf – et stort symbol som er hugget inn i landskapet.

I restene av et hus på Sicilia har forskere funnet en rekke støpeformer. En av dem har trolig blitt brukt til å lage Medusa-masker.

FINZIADE PROJECT/PARCO ARCHEOLOGICO E PAESAGGISTICO DELLA VALLE DEI TEMPLI & WIKIMEDIA COMMONS/CAROLE RADDATO

Arkeologer finner uhyggelig støpeform

I gresk mytologi var Medusa et av de mest fryktinngytende monstre – likevel var ikke grekerne redd for å gå med Medusa-masker.

GREKERE

Hår av slanger og et blikk som kunne forvandle menn til steiner. Medusa har ikke bare skremt, men også fascinert mennesker siden antikkens Hellas.

Et nytt funn fra et av Sicilias arkeologiske skattkamre understreker dette med all tydelighet. I den antikke greske kolonien Finziade, som i dag ligger i Agrigento-provinsen i det sørvestlige Sicilia, har arkeologer funnet støpeformen til en helt spesiell maske.

Gipsformen stammer fra det 1. århundret f.Kr. og forestiller et kvinneansikt, ifølge forskerne.

Med en mengde snodde krøller som faller rundt ansiktet, mener forskerne at maskene som ble laget i denne støpeformen, forestilte den sagnomsuste Medusa.

Hun var den mest kjente av de tre monsterkvinnene i gresk mytologi, kalt gorgonene, og med sitt forsteinende blikk symboliserte hun både fare og beskyttelse. Hennes ansikt med slangehåret har blitt funnet på en rekke amuletter som trolig skulle beskytte dem som bar dem. Ifølge forskerne var logikken at Medusas ansikt var så frastøtende at det kunne holde onde ånder unna.

Støpeformen til Medusa-masken er langt fra den eneste i sitt slag som arkeologene har funnet i og rundt ruinene av et hus i Finziade. De tror derfor at det har vært verkstedet til en maskemaker, skriver de i en pressemelding.

Masker spilte en rolle i mange aspekter av livet i antikkens Hellas, ikke bare i de tragiske skuespillene, ifølge tidligere forskning. I likhet med amuletter ble de båret ved enkelte anledninger for å sikre overnaturlig beskyttelse, og de var viktige i ulike religiøse ritualer, inkludert begravelser.

Funn tyder på at noen av ritualene fortsatte selv etter at Finziade kom under romersk herredømme.

Denne tegningen av Ole Brumm og Nasse Nøff var blant de mange hittil ukjente papirene fra A.A. Milnes hånd som lå på Leslie Smiths loft.

Mann finner ukjente Ole Brumm-tegninger på loftet

Simon Smith var i ferd med å rydde opp på loftet etter sin avdøde far, men blant en haug med gamle papirer fikk han plutselig øye på signaturen til en av verdens mest berømte forfattere.

BØKER

Da Simon Smith ryddet opp i sin avdøde fars hjem i Malvern i England, fant han en plastpose med en bunke papirer.

Det lignet gammelt skrap men da han fikk øye på signaturen A.A. Milne, gikk det opp for ham at han stod med noe helt spesielt i hendene – materiale fra mannen bak Ole Brumm.

Hans far, Leslie Smith, hadde arbeidet i forlagsbransjen, men sønnen var ikke klar over hva som skjulte seg på loftet.

«Far fortalte oss aldri at dette skattkammeret eksisterte,» har Simon Smith uttalt til BBC.

«Vi kunne jo ha kommet til å kaste det ut sammen med alle de andre tingene som var på loftet». Heldigvis endte «skatten» ikke i søppelet.

«Det er en utrolig oppdagelse i Ole Brumms' verden, spesielt siden man trodde at det var gjort rede for alle dokumenter. Det har vært en absolutt fornøyelse å lese disse sjeldne, unike og personlige brevene og dokumentene», har forhandler Clive Farahar uttalt til auksjonshuset Fieldings Auctioneers, som solgte samlingen i januar i år.

Samlingen inneholder ideer til julekort med Ole Brumm-tema samt illustrasjoner til «Christopher Robin Birthday Book».

Christopher Robin – Kristoffer på norsk – er navnet på gutten i Ole Brumm-universet, oppkalt etter forfatteren A.A. Milnes egen sønn.

Et av de oppdagede brevene er datert den 28. mars 1928 og er underskrevet av den fiktive bjørnen: «Forøvrig protesterer Brumm kraftig mot å bli kalt et "fabelaktig monster" i dagens Observer (britisk søndagsavis, *red.*)», står det i brevet.

På loftet lå også brevvekslinger mellom Leslie Smith og en rekke forfattere, blant annet barnebokforfatter Enid Blytion samt J.R.R. Tolkien, som har skrevet Ringenes Herre.

Salget av de nyoppdagede skissene og tegningene innbrakte over 1,3 millioner kroner.

Les om A.A. Milnes sønn, som avskydde all oppmerksomheten han fikk i rollen som gutten Kristoffer i Ole Brumm--historiene.

FIELDINGS AUCTIONEERS

ANNONSE

gjoerdetselv.com

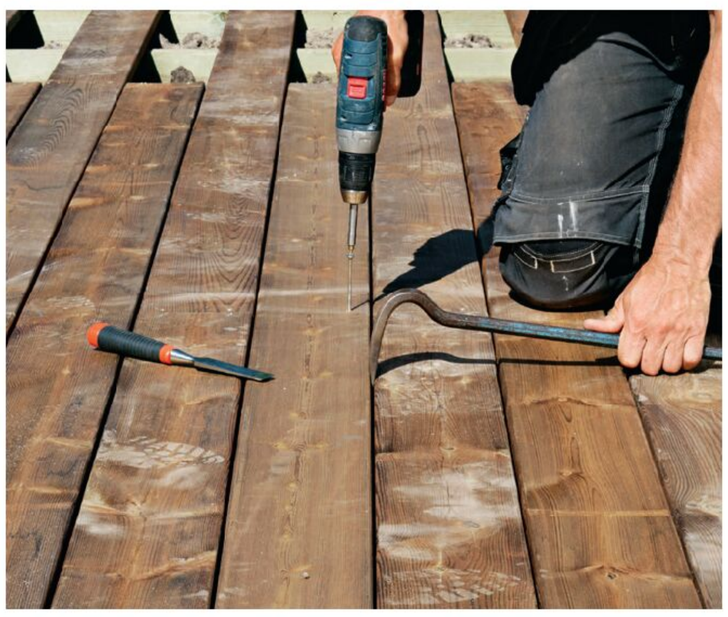
Prøv det i dag

Alle kan lære å gjøre det selv!

- Vi forklarer alt det vanskelige
- Bilder fra start til slutt
- Komplett liste over materialer
- Oversiktlig arbeidstegning

Over 1000 enkle veiledninger

Bestill i dag på gjoerdetselv.com og få den første måneden til kr 19

Gjør Det Selv

Din garanti for et godt resultat

Bonnier Publications International AS, Kundeservice, postboks 1188 Sentrum, 0107 OSLO, tlf. 23 06 87 00

Hvem har sagt det?

Gjett hvilken historisk person som har sagt følgende:

> «Amatører gjør hva de kan. Dilettanter hva de ikke kan.»

BOY SCOUTS OF AMERICA/WIKIMEDIA COMMONS & METRO-GOLDWYN-MAYER STUDIOS/ADAM CUERDEN/WIKIMEDIA COMMONS & ACME NEWSPICTURES/EBAYFRONTBACK/WIKIMEDIA COMMONS

A Walt Disney

B Katharine Hepburn

C Howard Hughes

Hva hendte NÅR?

I hvilken rekkefølge inntraff disse tre hendelsene. Finn rett årstall til hver.

1 Spania mister herredømmet over Bolivia, som hittil har blitt regjert av en spansk visekonge.

☐ 1818 ☐ 1822 ☐ 1825

2 Den store sør-amerikanske kolonien Brasil oppnår sin uavhengighet fra Portugal.

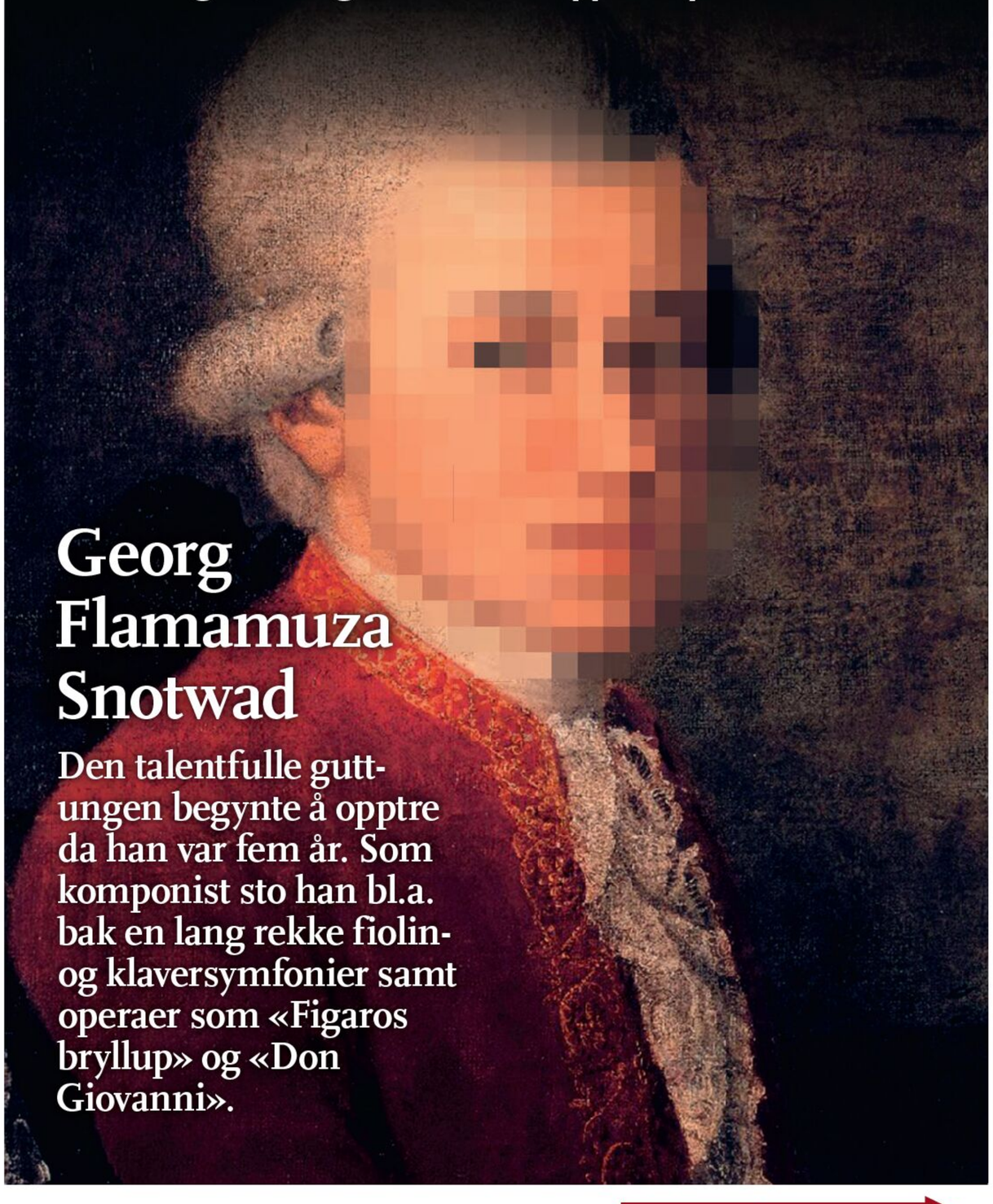
☐ 1818 ☐ 1822 ☐ 1825

3 Chile løsriver seg fra den spanske kolonimakten.

☐ 1818 ☐ 1822 ☐ 1825

Hvem skjuler seg her?

Gjenkjenner du ikke personen på bildet, kan du gjette hvem det er ved å stokke om bokstavene i anagrammet ved siden av. Du kan også benytte deg av ledetrådene. Den riktige løsningen finner du opp ned på neste side.

Georg Flamamuza Snotwad

Den talentfulle gutt-ungen begynte å opptre da han var fem år. Som komponist sto han bl.a. bak en lang rekke fiolin- og klaversymfonier samt operaer som «Figaros bryllup» og «Don Giovanni».

SCIENCE HISTORY IMAGES/ALAMY/IMAGESELECT

MER QUIZ PÅ NESTE SIDE

Historienøtter

Quizmaster: Peter Eberhardt

Flaskene, formene, fargene. Innholdet. Lokkende og frastøtende. Uansett hva, historiene er mange – og fargerike.

L.A. HEUSINKVELD/ALAMY/IMAGESELECT

12 spørsmål om øl, vin og sprit

1 Denne verdensberømte champagnen lot korken sprette første gang i 1743?

A: Bollinger
B: Moët & Chandon
C: Dom Pérignon

2 Direktøren for hvilket familieeid bryggeri ble kidnappet i 1983?

A: Budweiser
B: Heineken
C: Singha

3 Hva heter munkeordenen fra 1200-tallet som har gitt navn til et populært belgisk ølmerke?

A: Trappistordenen
B: Benediktinerne
C: Cistercienserne

4 Hva hadde vikingene som oftest drukket når de gikk berserk under sine gilder?

A: Bjesk
B: Pullimut
C: Mjød

5 I hvilket år ble betegnelsen V.S.O.P. (very superior old pale) om fin konjakk innført?

A: 1617
B: 1717
C: 1817

6 Hvilket irsk bryggeri inngikk i 1759 en leieavtale om en grunn som løper over 9000 år?

A: Guinness
B: Strongbow
C: Smithwick's

7 Hvilken mørk drue oppnådde sin popularitet blant franske munker i middelalderen?

A: Chardonnay
B: Riesling
C: Pinot noir

8 Det tsjekkiske ølet Pilsner Urquell har siden 1842 blitt brygget i hvilken by?

A: Plzen
B: Praha
C: Pardubice

9 Navnet på hunden som i 1980-årene ble verdensberømt maskott for Bud Light?

A: Lassie
B: Spuds MacKenzie
C: Nuser

10 Hvitvin har helt fra starten vært best på hvilken av disse druene?

A: Chardonnay
B: Cabernet
C: Merlot

11 Innholdet i tonicen som gjorde gin & tonic populær blant briter i India på 1800-tallet?

A: Insulin
B: Kinin
C: Penicillin

12 Hvilken cocktail har siden 1915 vært signaturdrinken på Raffles Hotel i Singapore?

A: The Singapore Shuffle
B: The Singapore Buzz
C: The Singapore Sling

RIKTIG SVAR

Hvem har sagt det?
Walt Disney (1901-1966), tegnefilmens «far», hvis filmer vant 22 Oscar.

Når skjedde det?
I 1818 kunne Chile etter åtte års frigjøringskrig erklære seg selvstendig. Brasils mer enn 300 år som portugisisk koloni endte i 1822, da innbyggerne endelig kunne sette foten under eget bord. 1825 var året da opprørshelten Simón Bolívar løsrev hjemlandet sitt fra Spania og ga navn til den nye staten.

Hvem skjuler seg her?
Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791), Østerrikes første og største rockestjerne.

12 spørsmål om øl, vin og sprit:
1B, 2B, 3A, 4C, 5C, 6A, 7C, 8A, 9B, 10A, 11B, 12C.

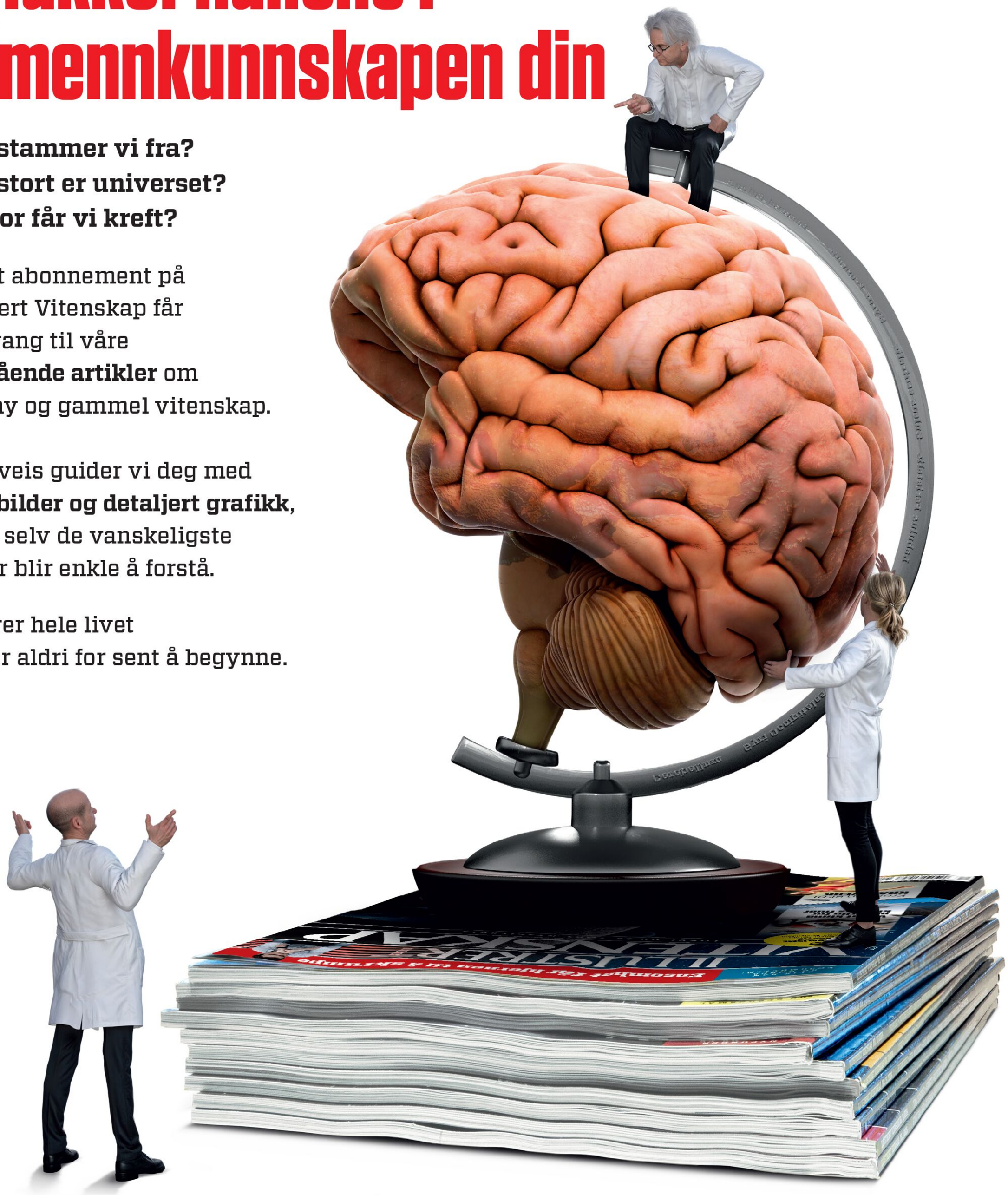
Få lukket hullene i allmennkunnskapen din

Hvor stammer vi fra?
Hvor stort er universet?
Hvorfor får vi kreft?

Med et abonnement på Illustrert Vitenskap får du tilgang til våre **dyptgående artikler** om både ny og gammel vitenskap.

Underveis guider vi deg med **flotte bilder og detaljert grafikk**, slik at selv de vanskeligste temaer blir enkle å forstå.

Du lærer hele livet
– det er aldri for sent å begynne.

ILLUSTRERT VITENSKAP

FORDI DU ER FØDT NYSGJERRIG

Få 5 magasiner for 129 kroner:
Start kunnskapsreisen på
illvit.no/kunnskap

Bonnier Publications International AS, kundeservice,
postboks 1188 Sentrum, 0107 Oslo, tlf. 23 06 87 00, kundeservice.com

ALEXANDRIA LIPINA/SHUTTERSTOCK & AA FILM ARCHIVE/ALLSTAR PICTURE LIBRARY LTD/ALAMY/IMAGESELECT & VYTAUTAS KIELAITIS/SHUTTERSTOCK

Judy Garland – som spilte Dorothy i filmen «Trollmannen fra Oz» – ble et ikon i det amerikanske homsemiljøet.

USAs flåte på jakt etter homoseksuelt nettverk

I 1981 ble offiserer i USAs flåte overbevist om at basen deres var infiltrert av homser. De begynte å jakte på de homoseksuelles leder: Dorothy. Men den mystiske kvinnen var som sunket i jorden.

I 1981 ble Mel Dahl sparket ut av US Navy fordi han var homoseksuell. Dahl trakk flåten for retten og fortalte mediene at det fantes en rekke homser på flåtebasen Naval Station Great Lakes i den nordlige enden av Chicago, der han hadde vært stasjonert.

Uttalelsen skapte panikk blant basens høyere offiserer – de homoseksuelle måtte finnes! Agenter fra flåtens etterretningstjeneste NIS (Naval Intelligence Service) ble sendt ut i byens homomiljø for å lete etter flåtefolk. Flere agenter rapporterte tilbake at noen menn presenterte seg som «en venn av Dorothy».

NIS konkluderte med at det måtte dreie seg om et homonettverk som ble drevet av en kvinne ved navn Dorothy. Nå begynte jakten på den mystiske kvinnen.

Kodespråk forvirret flåten

Jakten viste seg å være bortkastet tid og sløsing med skattebetalernes penger, for Dorothy fantes ikke.

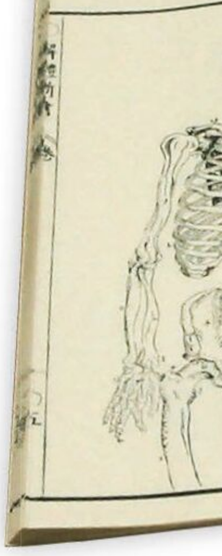
I en tid da homoseksuelle var forhatt, snakket mange amerikanske homser i kode. Når de henvendte seg til en mann uten å vite om han var homse, kunne de spørre:

«Er du en venn av Dorothy?» Hvis svaret var «ja», var mannen høyst sannsynlig homoseksuell.

Navnet Dorothy stammer fra hovedpersonen i barneboken «Trollmannen fra Oz», som ble filmatisert i 1939 med en ung Judy Garland i hovedrollen. Filmen var en klassiker i homsemiljøet – ikke minst pga. den Oscar-vinnende sangen «Somewhere over the Rainbow».

Til slutt gikk sannheten om Dorothy opp for NIS-agentene, og jakten ble avblåst. Det faktum at Dorothy ikke eksisterte, endret imidlertid ikke flåtens holdning til homoseksualitet.

Bare i 1981 ble nesten 2000 menn og kvinner sparket ut av det amerikanske militæret fordi de var homoseksuelle. Først i 2011 fikk LHBT-amerikanere lov til å jobbe i militæret og samtidig være åpne om sin seksualitet og kjønnsidentitet.

Har du et morsomt tips? Fortiden er full av morsomme, overraskende og merkverdige historier. De beste får en plass på denne siden. Hvis du kjenner til en morsom anekdote, må du gjerne dele den med oss på moro@historiebladet.no.

Klovner og brannmenn i slåss-kamp på kanadisk bordell

Protestantene satt tungt på makten i 1800-tallets Toronto – og de hatet katolikker. Da en gruppe irske klovner møtte et lag protestantiske brannmenn på et bordell, endte det i en voldsorgie.

I 1855 hadde Toronto hele 152 vertshus, 203 butikker med ølsalg og en rekke bordeller for en befolkning på rundt 40 000 mennesker.

Den kanadiske byen virket som et godt sted å besøke for det omreisende sirkuset *S.B. Howes' Star Troupe Menagerie & Circus*, som kom på besøk samme år. Etter forestillingen den 13. juli dro sirkusklovnene på bytur.

Flertallet av klovnene var irske katolikker, og byturen endte på et bordell som var et yndet tilholdssted for en gruppe lokale brannmenn fra *Oransjeordenen* – et protestantisk brorskap som hadde mye politisk makt i Toronto.

Ordenens medlemmer hatet fremmede – særlig katolikker – og det brøt ut slagsmål på bordellet. Her viste klovnene seg å være de sterkeste; brannmennene fikk juling.

Sirkusartister kom under angrep

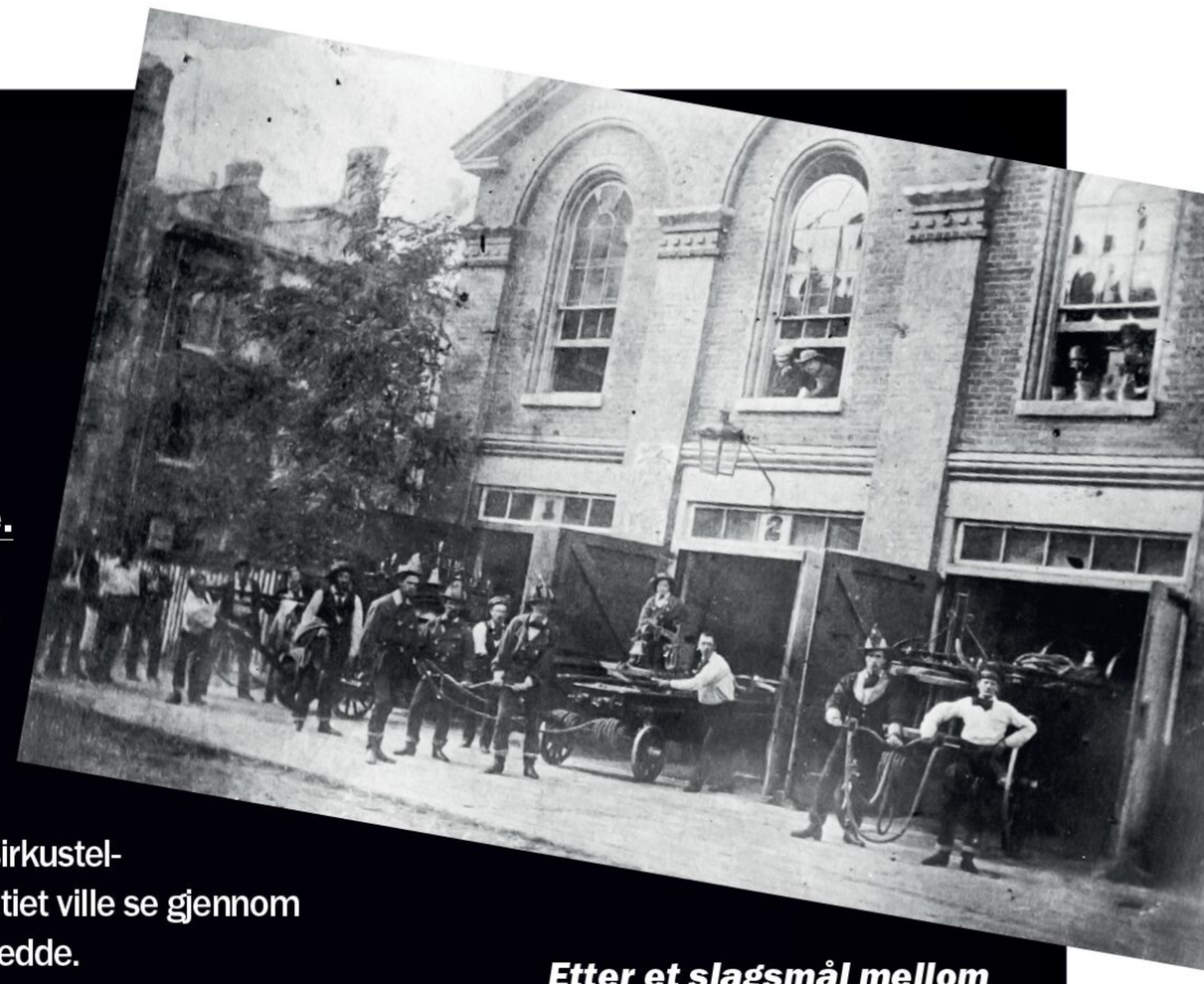
Brannmennene hadde imidlertid gode kontakter i byens politistyrke, som også var under innflytelse av Oransjeordenen. Dagen etter troppet en gruppe menn fra Oransjeordenen opp ved sirkusteltet – vel vitende om at politiet ville se gjennom fingrene med det som skjedde.

Bevæpnet med økser gikk de til aksjon. Vogner ble veltet, og det store sirkusteltet ble satt i brann. Mange sirkusartister ble banket opp, andre måtte løpe for livet.

Først da Torontos borgermester dukket opp og grep øksen som en brannmann var i ferd med å hugge i en klovn, stoppet voldsorgien.

Angrepet ble kjent som «Toronto Circus Riot», og 17 medlemmer av Oransjeordenen ble stilt for retten. Men bare én person ble dømt, ettersom så godt som alle politibetjentene – hovedvitnene i saken – hadde pådratt seg kollektivt hukommelsestap.

På begynnelsen av 1900-tallet lyktes det en koalisjon av katolikker og moderate protestanter å fravriste Oransjeordenen den politiske makten i byen.

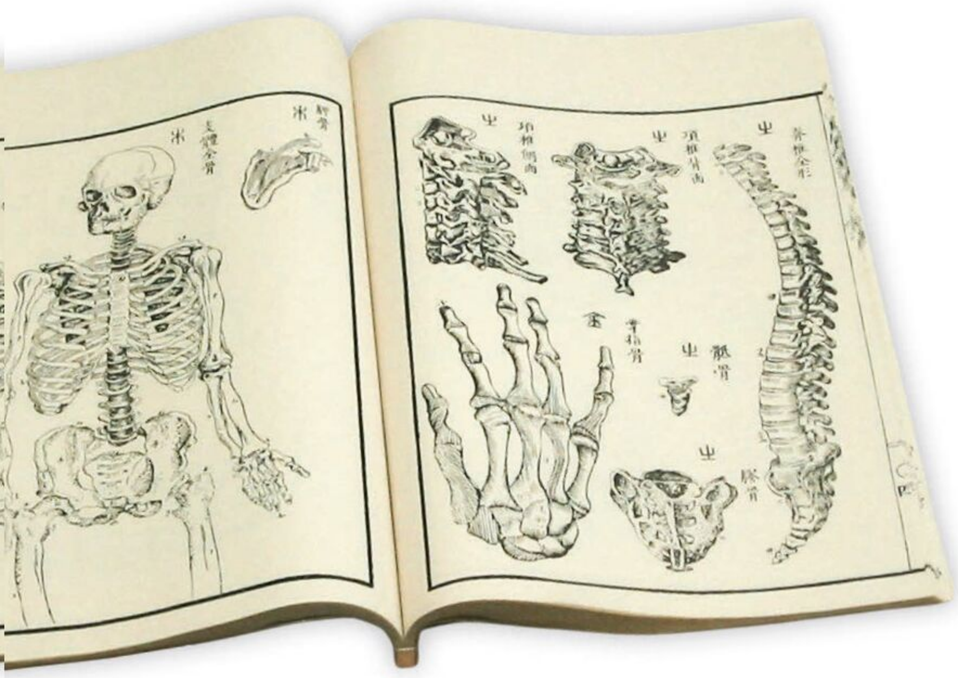

Etter et slagsmål mellom brannmenn og klovner i 1855 ble et sirkus i den kanadiske byen Toronto brent ned.

PUBLIC DOMAIN/WIKIMEDIA COMMONS

Nederlandsk bok ga Japans leger et sjokk

Da japanerne isolerte seg fra resten av verden på 1700-tallet, var det én bok som forandret alt landets leger trodde de visste om menneskets anatomi.

På midten av 1700-tallet kom en japansk lege i besittelse av en europeisk legebok full av tegninger av menneskekroppens anatomi.

PHG/WIKIMEDIA COMMONS

I 1758 fikk Sugita Genpaku tak i en kontroversiell skatt: en nederlandsk legebok med tittelen «Ontleedkundige Tafelen» – en oversettelse av et latinsk oppslagsverk om menneskets anatomi.

Den japanske legen kunne ikke lese teksten, men tegningene fikk ham til å miste mål og mæle. De stemte på ingen måte overens med det han hadde lært under sine studier av tradisjonell kinesisk medisin.

Bøker fra Vesten hadde vært forbudt siden 1600-tallet, men på en liten øy i nærheten av Nagasaki hadde nederlandske kjøpmenn aller nådigst fått lov til å slå seg ned, og det var fra dem boken kom.

Lik skjæres opp

Tidlig en morgen møtte Genpaku to kolleger på henrettelsesstedet i Edo (dagens Tokyo). Med seg hadde han boken. Obduksjoner var ikke en del av legegjerningen i Japan på den tiden, ettersom det å skjære i en avdød person angivelig ville hindre den dødes sjel i å reise videre. Men de tre legene på henrettelsesstedet så ingen annen måte å verifisere innholdet i den fascinerende anatomiboken på.

De fikk derfor bøddelens assistent til å skjære opp liket av en forbryter. Genpaku og hans to kolleger skjønte straks at den nederlandske boken var sann. De kinesiske anatomibøkene deres var helt ute av kontakt med virkeligheten.

«Jeg skammer meg over at jeg ikke ante hvordan menneskekroppen er bygget opp, selv om det burde være grunnleggende kunnskap for leger», sa Genpaku til de andre.

I løpet av de neste årene oversatte legene boken ved hjelp av en nederlandsk-japansk ordbok. Underveis måtte de finne opp japanske ord for begreper som brusk og nerver, fordi fenomenene var ukjent for japanerne.

En japansk utgave ble utgitt i 1774, og boken ble svært ettertraktet. Leger fra hele landet ønsket nå å studere *rangaku* (nederlandsk lærdom), og legegjerningen i Japan var endret for alltid.

Gå ikke glipp av neste nummer

LIBRARY OF CONGRESS

Les også om...

- Ludvig 16. på hodeløs flukt.
- Opium – 5400 år i tåken.
- Roma ville kjenne fremtiden: Bøker fulle av spådommer.

Tiden løp fra Det ville vesten

I 1900 var romantikken over. Piggtråd sperret veien for de ridende cowboyene, og de djerve sheriffene gikk nå i uniform. Se bildene fra det temmede Vesten.

Verdensstjerne sov i en kiste

Sarah Bernhardt var like kjent for sitt kjærlighetsliv og sin eksentriske adferd som for sine roller på teateret.

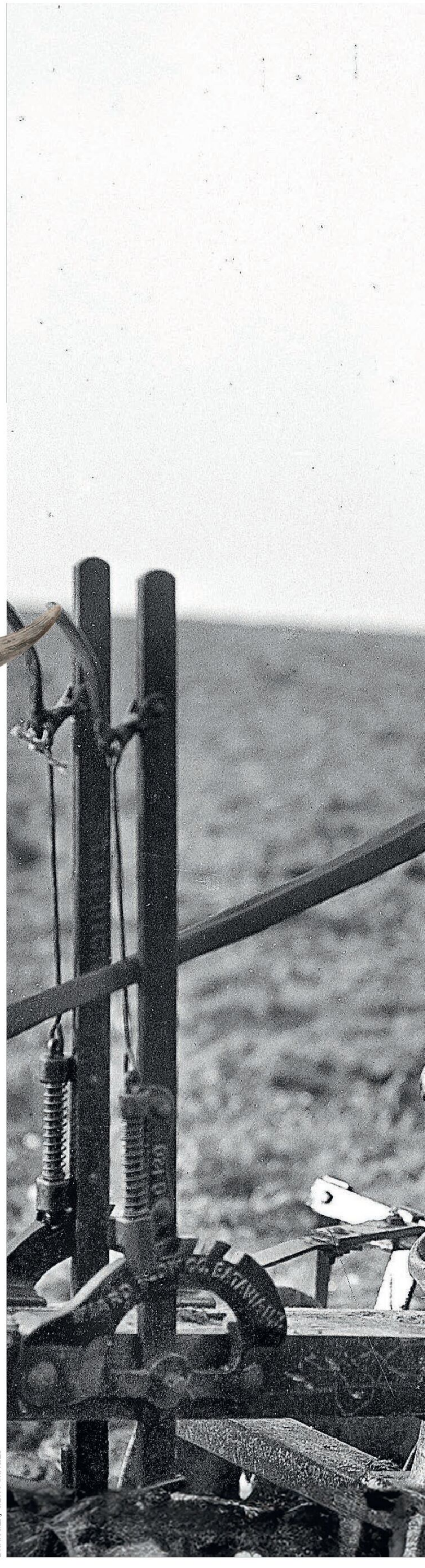
ILIKESTUDIO/SHUTTERSTOCK

STEFANO BIANCHETTI/GETTY IMAGES

På charterreise til Jerusalem

Venezia oppfant pakketuren slik at pilegrimer lett og bekvemt kunne besøke Det hellige land. Reisen var all-inclusive.

BRANGER/GETTY IMAGES

Med de rette hjelpemidler kunne en enarmet krigsinvalid styre et hestespann foran plogen.

BRANGER/GETTY IMAGES

KRIGENS OFRE SKULLE HA ET LIV

De menneskelige omkostningene etter 1. verdenskrig var ufattelige. Over 8,5 millioner soldater døde på slagmarken, og ytterligere 9,5 millioner vendte hjem med et permanent handicap. Hvis ikke Europa skulle ende som ett stort pleiehjem, måtte legene gjøre sitt absolutt ytterste.

Historie

Redaktør: Grete Gaulin

Konstituert sjefredaktør: Poul Tvilum
Redaktør: Torsten Weper

Redaksjon: Andreas Abildgaard, Bue Kindtler-Nielsen, Jannik Petersen, Niels-Peter Granzow Busch, Mikkel Hede, Maria Appel og Egil Fredheim

Layoutsjef: Daniel Vala
illustratør: Claus Lunau
Layout: Carsten Yttesen
Juniordesigner: Sisse Sofie hansen

Produksjon: Tina Reincke

Nettside: historienet.no

Henvendelse til redaksjonen:
HISTORIE
c/o Bonnier Publications International AS
Postboks 543, 1411 Kolbotn
Redaksjonen@historiebladet.no
· HISTORIE påtar seg intet ansvar for manuskripter, fotografier og tegninger som sendes inn uoppfordret.
· Stoff fra HISTORIE må bare siteres med tydelig kildeangivelse.
· Artikler og bilder fra HISTORIE må ikke brukes i ervervsøyemed uten forlagets skriftlige tillatelse.
Historie produseres av Bonnier Publications A/S for Bonnier Publications International AS.

Historie utgis av:
© Bonnier Publications International AS,
Postboks 543, 1411 Kolbotn

ISSN: 0806-6914

Trykk: Poligrafijas Grupa Mukusala

ANNONSESALG:
Vidar Hovind: vidar@salgsfabrikken.no

Priser og materiellfrister se Bonnier Media AS: www.magasiner.no

KUNDESERVICE
Kundeservice kan kontaktes på følgende måter:
· kundeservice.com – kun for abonnenter
· Tlf. 23 06 87 00, mandag-fredag kl. 08.00–17.00.
Automatisk henvendelse for abonnenter døgnet rundt.
· Historie, Bonnier Kundeservice, Postboks 1188 Sentrum, 0107 Oslo

Hvis du er abonnent, må du huske å ha abonnementsnummeret klart ved alle henvendelser til Kundeservice. Du finner det tisifrede nummeret på girokortet.

Abonnementsprisen er kr 109,95 per utgave.

Se kundeservice.com for ytterligere informasjon om abonnementet.

Behandling av personopplysninger
Personopplysninger som angis ved oppretting av abonnement, behandles i henhold til retningslinjene for personvern, som du kan lese på bonnierpublications.com/personvernpolitikk.

BONNIER Publications International

NORDIC SWAN ECOLABEL
Printed matter
3041 0876

AIRTOX DOMINANCE

FIGHTING CHAMPIONSHIP

NORDENS STØRSTE MMA-LIGA BY AIRTOX & MARK O MADSEN JOINT FORCES!

airtoxdominancefc

Photo by Pluto TV